

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

MƏDİNƏ İLHAM qızı SƏFƏROVA

İNGİLİS ETNONİMLƏRİNİN
STRUKTUR VƏ SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisaslaşma: HSM-060201-Dilşünaslıq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

Aysel İlqar qızı Məmmədbəyli

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

BAKI-2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. İNGİLİS DİLİNDƏ ETNONİMLƏRİN TƏDQIQININ NƏZƏRİ	
ƏSASLARI.....	8
1.1. “Etnonim” və “etnos” anlayışları.....	8
1.2. Etnonimlərin etnososioloji təsnifatı.....	17
1.3. İngilis etnonimləri: mövcud vəziyyət və inkişaf perspektivi.....	28
II FƏSİL. İNGİLİS ETNONİMLƏRİNİN KOQNİTİV-DİSKURSİV	
XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	45
2.1. Etnonimlərin struktur-semantik tədqiqi.....	45
2.2. Xüsusi etnonimlərin semantikasi	50
2.3. Metaforik və metonimik modellərə əsasən formalaşan etnonim ləqəblər	52
2.4. İngilis etnonimlərinin törəmələrinin semantikasi.....	58
2.5. İngilis etnonimlərinin və törəmələrinin pragmatik xüsusiyyətləri.....	64
NƏTİCƏ.....	72
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	75

GİRİŞ

Dissertasiya işi dialektal leksik-semantik sistemdə etnonimlərin və ayrı-ayrı etnonim qruplarının tədqiqinə həsr edilmişdir. Bu dissertasiya işində müqayisəli olaraq ingilis dilinin sistemində olan etnonimlərdən və onların mənşəyindən, semantik və struktur xüsusiyyətlərindən bəhs olunur. Etnonimlər tarixi lüğətin xüsusi kateqoriyasını təşkil edir, bunlar müxtəlif növ etnik birliklərin adlarıdır: xalqlar, millətlər, tayfalar, tayfa birlikləri, qəbilələr və s. Etnonim anlayışı xüsusi bir ad növü kimi, çoxlu məlumat ehtiva etdiyinə görə uzun müddət etnoqrafiya, tarix, tarixşünaslıq və s. kimi elmlərin maraq dairəsində olmuşdur.

Mövzunun aktuallığı: Tədqiqat mövzusunun aktuallığı onunla bağlıdır ki, etnonimlər tarix boyu inkişaf etmiş və hal-hazırda da ən fəal inkişaf edən elmi istiqamətlərdən biri kimi etnolinqvistika çərçivəsində işlənir. Etnonimlərin orijinallığının öyrənilməsi təkcə etnolinqvistika üçün deyil, həm də dialektologiya, etnologiya və etnoqrafiya, tarix üçün əhəmiyyət kəsb edir. Etnonimlər çoxsaylı və tez-tez rast gəlinən leksik birlik olmaqla, ətrafdakı reallığın etnosentrik qavrayış xüsusiyyətlərini nümayiş etdirir, etnik qrupların həm maddi sferasını, həm də mənəvi mədəniyyət sferasını səciyyələndirir. Bütün bu problemlər kompleks etnonimlərə həsr olunmuş tədqiqatı ümumi mədəni problemlər səviyyəsinə çatdırır. Məhz buna görə də etnonimiya uzun müddət mütəxəssislər tərəfindən bu və ya digər xalqın dilinin tarixini və etnogenezini öyrənmək üçün yalnız köməkçi mənbə kimi qəbul edilmişdir. Lakin etnonimlər dilçilik tədqiqatları üçün də zəngin materialdır. Tədqiqatın aktuallığı aşağıdakı amillərlə bağlıdır: mədəniyyətlərarası ünsiyyətin həyata keçirilməsində əhəmiyyətinə görə müasir dilçilik nəzəriyyəsinin lüğətin bu təbəqəsinə olan marağı; ingilis dilinin etnonimlərinin koqnitiv-diskursiv xüsusiyyətləri, söz yaradıcılıq potensialı və etnik stereotiplərin mənasının izahında rolu baxımından kifayət qədər öyrənilməməsi; müasir dilçiliyin linqvistik faktların geniş fənlərarası əsasda öyrənilməsi istiqamətində ümumi tendensiya.

Tədqiqatın obyektı: Tədqiqatın obyektı isə ingilis dilinin etnonimləri və onların törəmələridir.

Tədqiqatın predmeti: Tədqiqatın predmeti isə etnonimlərin dialektik leksik-semantik sistemdə fəaliyyət xüsusiyyətlərindən ibarətdir. Həmçinin onların koqnitiv diskursiv xüsusiyyətləri və etnik stereotiplərin təmsil olunmasındakı roludur.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi. İngilis dilində etnonimlərin öyrənilməsi, etnos və etnonim anlayışlarının tədqiq edilməsi, onların semantik strukturunun araşdırılması vacib məsələlərdəndir. Bu məqsədlə etnonimləri araşdırmaq, onların məqsədlərini müəyyən etmək dilçilik tədqiqatçılarını düşündürən vacib problemlərdən olmuşdur.

İlk olaraq tədqiqatçılar etnonimlərin mövcud vəziyyəti və tarixinin araşdırılmasına böyük maraq göstərmişlər. XVIII-XIX əsrlərdə etnonimlərin tədqiq olunmasına başlanılmışdır. Lakin ayrıca bir sahə kimi isə etnonimlərin öyrənilməsi XX əsrdən başlanılmışdır.

Etnonimlərin araşdırılması müxtəlif dillərə əsaslanan materiallar əsasında aparılmışdır. Etnonimiyaya dair araşdırmalar (G.F.Kovalev, V.A.Nikonov, T.A.Sirotnika, D.A.Şen və başqaları), koqnitiv semantika və konnotasiya problemləri (J.Lakoff, M.Johnson, M.V.Nikitin), etnolinqvistika və etnopsixolinqvistikaya dair əsərlər (E.V.Bartminski, E.V.Belova) eləcə də, etnopsixologiya və mədəniyyətlərarası ünsiyyət nəzəriyyəsi sahəsi (O.L.Quleviç, A.V.Pavlovskaya) üzrə aparılmışdır. Tədqiqat materialı kimi ingilis dilinin izahlı lüğətlərindən və XX-XXI əsrlərə aid olan ingilis-amerikan bədii ədəbiyyatının orijinal mənbələrindən nümunələr verilmişdir.

Etnonimlərin araşdırılması Azərbaycan dilçilərinin də diqqətini cəlb etmişdir. İngilis etnonimlərinin təsnifatı, metaforik etnonimlər (A.A.Mirzəyeva), etnonimlərin tarixi aspektdən araşdırılması, etnonimlərinin inkişaf dinamikası (Y.B.Yusifov, S.K.Kərimov) üzrə tədqiqatlar aparılmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi etnonimlərin tədqiqinin etnolinqviistik aspektindədir. Tədqiqat ayrı-ayrı etnonimlər və ya etnonim qrupları üzərində deyil, dialektik leksik-semantik sistem üzərində aparılmışdır. Nəzəri ədəbiyyatda etnonimlər etnosun xüsusiyyətlərinin bariz əlaməti kimi tanınır, bununla belə, etnonimlərin etnoqrafik lüğət sistemindəki mövqeyindən və bütövlükdə milli dildə müxtəlif tipli etnonimlərin yerindən bəhs edən əsərlər azdır. Tədqiqat işində etnonimlərin semantikasının öyrənilməsinə səviyyəli yanaşmanın aparılması da prinsiplial olaraq yenidir: təhlil bir söz və onun törəmələri əsasında, eləcə də cümlə və ardıcıl mətn səviyyəsində aparılır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Dissertasiya işinin məqsədi universal və yerli əhəmiyyətli etnonimləri müəyyən etməkdir. Tədqiqat işinin məqsədlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

- Dilin leksik sistemi daxilində etnonimiyanın linqviistik statusunu müəyyən etmək;
- Dilçilik tədqiqatının obyekt kimi etnonim anlayışı termininin məzmununu və əhatə dairəsini aydınlaşdırmaq;
- Etnonimlərin və etnik ləqəblərin əmələ gəlmə yollarını müəyyən etmək;
- İngilis etnonimlərinin semantik strukturunu təhlil etmək;
- Etnonimlərin və onların törəmələrinin praqmatik funksiyalarını müəyyən etmək;
- Etnonimlərin tarixini və müasir dövrdə olan vəziyyətini araşdırmaq.

Həmçinin bu tədqiqat işinin birinci fəslində etnonimlərin tarixi, onların mənşəyi araşdırılır, etnos və etnonim anlayışları fərqləndirilir, etnonimlərin təsnifatı araşdırılır. İkinci fəsildə isə etnonimlərin semantik-struktur xüsusiyyətləri araşdırılır. Etnonimlərin semantikasi daha geniş tədqiq olunur, ingilis etnonimlərinin törəmə xüsusiyyətləri və semantikasi araşdırılır.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Dissertasiya işinin yazılmasında təsviri, müqayisəli və tarixi metodlardan istifadə olunmuşdur. Dil və şüurun, dil və

mədəniyyətin əlaqəsi, həm də dil haqqında biliyin, dünya haqqında biliyin sözün semantikasında əks olunması haqqında koqnitiv semantikanın müddəaları tədqiqatın metodoloji bazasını təşkil edir.

Tədqiqat işinin elmi və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın elmi əhəmiyyəti etnonimlər haqqında elmi məlumatları sistemləşdirmək, onların semantikasının xüsusiyyətlərini müəyyən etmək, etnik stereotiplərin mənasının yenilənməsində rolunun müəyyən edilməsindən ibarətdir. Bu tədqiqatda ardıcıl olaraq həyata keçirilən leksik semantikanın öyrənilməsinə fənlərarası yanaşma digər dillərin öyrənilməsində istifadə edilə bilər. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu tədqiqatın materiallarından leksikologiya, dil nəzəriyyəsi, mədəniyyətlərarası ünsiyyət nəzəriyyəsi üzrə mühazirələrin gedişində, universitetin buraxılış işi və kurs işlərinin hazırlanmasında, həmçinin onlara həsr olunmuş dərsliklərin yazılmasında istifadə oluna bilər.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Filologiya fakültəsi nəzdində İngilis dilinin Leksikologiyası və Üslubiyatı kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Bu dissertasiya işi ilə bağlı müzakirələr aparılmış, işin müddəaları elmi konfranslarda müzakirə edilmiş, müxtəlif elmi məcmuələrdə çap edilmişdir. Dissertasiya ilə bağlı “*İngilis etnonimlərinin struktur və semantik xüsusiyyətləri*” adlı məqalə yazılmışdır.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi. Dissertasiya işi giriş iki fəsil, səkkiz yarımbaşlıq, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Giriş hissədə tədqiqat işinin obyekt, predmeti, problemin öyrənilmə dərəcəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, elmi işin praktik əhəmiyyəti, aprobasiyası haqqında məlumat verilmişdir.

Birinci fəsildə etnonimlərin tarixi, inkişaf perspektivləri, mövcud vəziyyəti, həmçinin “etnonim” və “etnos” anlayışları müqayisə edilmiş, etnonimlərin təsnifatı ilə bağlı məlumatlar verilmişdir.

İkinci fəsildə etnonimlərin semantikasının tədqiqi aparılmış, metaforik və metonimik modellərə əsasən formalaşmış etnonimlər, xüsusi etnonimlərin semantikasi, etnonimlərin törəmə xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir.

Nəticə hissəsində isə tədqiqat işinin fəsillərinə uyğun ümumiləşdirmələr aparılmış, müxtəlif sualların cavabları verilmiş, sonda isə bu tədqiqat işində mühüm olan nəticələr öz əksini tapmışdır.

I FƏSİL

İNGİLİS DİLİNDƏ ETNONİMLƏRİN TƏDQIQININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1 “Etnonim” və “etnos” anlayışları

Müasir leksikologiyada əksər tədqiqatçılar lüğəti bir sistem kimi başa düşmək və təsvir etmək fikrini bölüşürlər. Dilin münasibətlərlə bağlı olan işarələr sistemi kimi şərhə 1920-ci illərdə F. de Sössür tərəfindən irəli sürülmüş və dilçiliyin bütün sahələrinin, o cümlədən leksikologiyanın nümayəndələrinin əsərlərində daha da inkişaf etdirilmişdir. Müasir dilçilikdə lüğətin sistemli təsviri problemi bir çox dilçilər tərəfindən uğurla işlənib hazırlanmışdır: V.V.Vinoqrodov, D.N.Şmelev, Yu.N.Karaulov, G.G.İvleva və başqaları. Dilin leksik tərkibi müxtəlif assosiasiyalar şəklində təqdim olunur ki, onların arasında leksik-semantik qrup mühüm yer tutur. Dilin lüğət sistemində xüsusi yeri olan sahələrdən biri də etnonim anlayışıdır. Bu sahə üzrə bir çox dilçilər araşdırmalar aparmış və bu terminə müxtəlif mövqələrdən yanaşmışdır.

Etnoqrafik materiallar dilçilikdə başlıca mövqeyə sahib olan etnonimlərin tarixi aspektdə araşdırılmasına xidmət etmişdir. Xalq, tayfa, qəbilə adlarına etnoqrafik mövqedən yanaşılması müxtəlif elmi nəticələr alınmasına gətirib çıxarmışdır. Bu zaman isə etnonimlərin işlənməsi, onlara tarixi aspektdən yanaşma, etnonimlərin tarixi inkişaf dinamikası tədqiqat obyektinə çevrilmişdir. Bu araşdırmalarda Azərbaycan dilçilərinin (Y.B.Yusifov, S.K.Kərimov) rolu danılmazdır [1, s. 58-59].

Etnonim terminin məzmununu səciyyələndirən inkişaf etmiş tərkib elementləri sisteminin mövcudluğu etnonim termininin tərifini açıq məna zonası kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Buna görə də termindən istifadə edərkən etnonim işlədilməməlidir, milliyyət əlamətini yeganə və dominant hesab etmək, şübhəsiz ki,

mühüm rol oynayır. Etnonim sözü Yunan mənşəli sözdür və müəyyən bir qruplara verilən adlardır. Etnonimlər bir qrup daxilində insanları xarici qruplardan ayırmaq üçün verilən adlardır.

V.A.Nikonov və E.V.Ukhmilina tərəfindən müəyyən ərazi icmalarının kollektiv adlarını təsvir edərkən elmi dövriyyəyə daxil edilmiş mikroetnonim termini müəyyən bir ərazidə kompakt yaşayan etnik qrup daxilində kiçik icmaları ifadə etmək üçün istifadə olunur. Həmçinin digər bir etnonim növü isə regional etnonimdir. Regional etnonimlər müxtəlif etnik qrupların yerli dialektlər və xüsusiyyətlərini əks etdirir. Müəyyən bir bölgənin leksik-semantik sistemində yer tutan istənilən etnonimi regional etnonim adlandırmaq olar.

V.A.Nikonov və E.V.Ukhmilinanın araşdırmalarından belə nəticəyə gəlmək olar ki, mikroetnonim regional etnonimdən daha kiçik anlayışdır. Buna səbəb isə regional etnonimlərin daha geniş ərazini əhatə etməsi və dialektlərin xüsusiyyətlərini əks etdirməsidir.

Etnonimlərin tədqiqində ictimai elmin bəzi anlayışlarının(etnos, etnik kimlik və etnik stereotiplərin) konkretləşdirilməsi, dilçiliyin başqa elmlərlə fənlərarası əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsi kimi ümumi nəzəri problemlər də həll edilir. Etnonimiyanın sadalanan kateqoriyalarla əlaqəsi müxtəlif elmi maraqların kəsişməsində yerləşən bu lüğət qrupunun xüsusiyyətlərini əks etdirir. Etnik lüğəti cəmiyyət və onun mədəniyyəti üzvi surətdə müəyyən edir, digər tərəfdən isə onların forma və məzmununu müəyyən dərəcədə müəyyən edir. Etnonimlər müasir prosesləri dərk etmək və tarixi keçmişi yenidən qurmaq, etnogenez, etnopsixologiya və etnososiologiyanın geniş problemləri üçün zəruri olan qiymətli məlumatları özündə saxlayır.

Etnonimiya problemlərinə etimologiyanın nəzərdən keçirilməsi, etnonimlərin semantik təsnifatının yaradılması, eləcə də etnonim anlayışının əhatə dairəsinin müəyyən edilməsi daxildir ki, bunun üçün ilk növbədə, etnonimin xüsusiyyətlərini

nəzərə almaq lazımdır. İkincisi, unutmaq olmaz ki, etnoqrafiya və tarixdə etnos anlayışı dilçilik tədqiqatının obyektini kimi etnos anlayışından fərqlənir.

Dilçilik baxımından etnonimlər subyekt-məntiqi birlik əsasında seçilən, onun üçün bəzi ümumi dil xüsusiyyətləri ilə də səciyyələnən tematik söz qrupudur. Başqa sözlə desək, bu tematik söz qrupu eyni zamanda həm də leksik-semantik qrupdur. Etnonimlərin leksik-semantik qrup kimi sistemli tədqiqi etnonimlərin struktur və semantik xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa imkan verir. Etnonimlərin semantikasının xüsusiyyətlərini müəyyən etmək üçün onların etnik stereotiplərlə əlaqəsini nəzərə almaq lazımdır.

Müasir dilçilik elmi üçün etnonim terminin geniş başa düşülməsi məqbuldur, bu təkcə milli mənsubiyyət əlamətini ifadə etmir, həm də konfessional birlik haqqında məlumatların nəzərə alınmasını nəzərdə tutur. Etnonim adı ümumi isimlərə aiddir və fərdiləşdirmə vasitəsi deyil, çünki onun əsas funksiyası kollektiv icmaları irəli sürməkdir.

Dissertasiya işində ayrıca olaraq etnos anlayışı da təhlil olunur. Etnos termini dilçilikdə müzakirələrə səbəb olmuşdur, lakin bu terminin mahiyyəti aydın dərk edilmədiyindən yetərincə aydınlığa malik deyil. Elmdə ona ya bioloji, ya da sosial hadisə kimi baxılır. Ancaq bu qədər fərqli anlayışların nümayəndələri ümumi ərazi, dil, maddi və mənəvi mədəniyyətin özünəməxsus ünsürləri, etnik kimliyin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı müxtəlif fikirlər vermişlər.

“Etnos” anlayışı yunan mənşəlidir. Qədimdə onun təxminən on mənası vardı: xalq, qəbilə, camaat və s. Bu anlayış bəzi ümumi xüsusiyyətlərə malik olan hər hansı bir canlıyı göstərirdi. Demək olar ki, 18-ci əsrin sonuna qədər, etnos anlayışı son dərəcə nadir hallarda istifadə olunurdu. S.M.Şirokoqorov tərəfindən etnos anlayışına verilmiş elmi tərif dilçiliyə əhəmiyyətli töhfə vermişdir. O, etnosun ilk elmi təriflərindən birini təklif etmiş, onu eyni dildə danışan, ümumi mənşəyini dərk edən, ümumi adətlərdən ibarət bütöv bir kompleksə sahib olan, ənənələrlə qorunub

saxlanılan, müqəddəsləşdirilmiş və digər qruplardan fərqləndirən bir qrup insan anlayışı kimi təqdim etmişdir. [41, s. 80].

XX əsrin 60-cı illərdən başlayaraq etnik məsələlərə maraq artır və nəticədə etnosun nə olduğunu və onun yaranma səbəblərini anlamağa bir neçə yanaşma mövcuddur. Sosial-elmi istiqamətin tərəfdarları hesab edirlər ki, insanın etnik mənsubiyyəti insanlara xasdır, yəni insanın nisbi seçimə müəyyən bir genetik meyli var. Konstruktivist cərəyanının tərəfdarları etnosu süni formasiya, yəni insanların özlərinin məqsədyönlü fəaliyyətinin nəticəsi adlandırmışdılar. V.A.Tişkov yazır ki, etnik icma mənasında xalq üzvlərinin bir və ya bir neçə ümumi adı və ortaq mədəniyyət elementləri olan, ümumi mənşəli mifi olan və beləliklə, bir növ ümumi olan insanlar qrupudur [56]. Birinci yanaşmaya əsasən demək olar ki, etnik mənsubiyyət genetik amillərlə bağlıdır, lakin digər yanaşmaya əsasən o, insanın özündən asılı olan amil kimi vurğulanır.

Etnos dedikdə “etnogenez mərhələsində ümumi ərazi və dillə səciyyələnən, eyni zamanda öz inkişafı zamanı maddi və mənəvi mədəniyyətdə etnik kimlik və ümumi xüsusiyyətlər qazanan insanların tarixən formalaşmış ərazisi” başa düşülür [44, s, 54]. “Etnos” termini müasir elmdə sosial, bioloji və sosial-mədəni anlayış kimi başa düşülür və geniş şəkildə qəbul edilir. XX əsrin əvvəllərində və ortalarında etnik problemlər həmçinin rus alimləri L.N.Gumilyov, Y.Bromley, A.G.Zdraslovna tərəfindən araşdırılmışdır. Məlumdur ki, “etnos” sözü təkcə kiçik xalqları deyil, həm də super etnos adlandırılanları ifadə etmək üçün istifadə edilmişdir. “Etnik” sözünün müasir anlayışı “dünya millətləri” anlayışı ilə eynidir və “xalq” və ya “millət” anlayışının sinonimi kimi qəbul edilir. Bu elmi sahədə bütün tədqiqat işləri müasir etnologiyanın üstünlük təşkil edən 2 qolunun daxilindədir. Beləliklə bu fenomenlə bağlı tədqiqatın ilk sahəsi L.N.Qumilyev; ikincisində isə Y.Bromleyin doktrinasında etnosa “sosial-mədəni hadisə” kimi yanaşılır. Hal-hazırda etnik qrupların formalaşmasını iki növə bölmək olar:

1. Etnik qrupları “ortaq mənşə, tarix, dil, mədəniyyət, mentalitetə görə birləşmiş insanların müəyyən toplusu” kimi;

2. Sosial-mədəni yaxınlıq, hansı etnik qrupların harada yaşamasından asılı olmayaraq ortaq dil, mədəniyyət, adət-ənənə və etnonim ilə səciyyələnən müəyyən insanlar toplusu kimi. Qumileyvin “Etnos” nəzəriyyəsi əslində S.Şiroqorovun etnik qruplar haqqında doktrinasının davamıdır. Qumileyv etnosa “bioloji vahid”, “təbii icma” kimi yanaşır, “etnos bir-birini tamamlama hissi və fərqli davranış stereotipi ilə müəyyən edilən sabit, bütün digər oxşar icmalardan fərqli olaraq təbii şəkildə formalaşmış, zamanla müntəzəm olaraq dəyişən insanlar qrupudur”. Alim insanın təbiətlə qarşılıqlı əlaqəsinə böyük əhəmiyyət verir, landşaftın insan orqanizmlərinə təsirini vurğulayır. O, qəti şəkildə əmindir ki, mühit insan davranışının xarakterini formalaşdırır və linqvistik birliyin təşkilinə töhfə verir. Etnos icmanın həyatı ilə təbii landşaft və sosial münasibətlər arasındakı əlaqəyə görə coğrafiyaya aid bir fenomen kimi müəyyən edilir, baxmayaraq ki, onun mədəniyyəti sosial fenomen kimi qəbul edilir. Etnik qrupun mahiyyətini müəyyən edən əsas xüsusiyyət, bir etnik qrupun üzvlərinin bütün digər mövcud icmalara qarşı çıxmasıdır. İcma özünü cəmiyyətin qalan hissəsindən tanıyan kimi, bu xüsusi icma özünü vahid etnik qrup kimi dərhal dərk edir. Etnik qrupun daxili strukturunun mövcudluğu “kollektivlə fərdin öz aralarında münasibətlərinin normalarını müəyyən edir”, deməli, “etnos” anlayışının əsasını təşkil edən stereotipik davranış formalaşır. Qeyd etmək lazımdır ki, Y.Bromley etnik mənsubiyyəti müəyyən bir ərazidə yaşayan, mədəniyyətin, psixologiyanın ümumi xüsusiyyətləri ilə birləşən, öz birliyinin bütün digər oxşar varlıqlardan fərqlərini dərk edən, tarixən inkişaf etmiş insanlar qrupu kimi təqdim etmişdir. Bromley etnosun sistem əmələ gətirən komponentlərindən biri kimi etnik qrup üzvlərinin ümumi mənşəyi haqqında fikir irəli sürür. Eyni nitq icmasının yaşadığı konkret ərazinin olması etnik qrupun formalaşmasının əsas şərti kimi qəbul edilməlidir. Alim etnosu sosial-mədəni hadisə kimi, sosial-iqtisadi amillərlə əlaqəli bütöv bir sistem kimi qəbul edir. Beləliklə, mədəniyyət, kimlik, özünüdərk və dil faktiki etnik xüsusiyyətlər kimi müəyyən edilir, ümumi ərazi, iqtisadi əlaqələr və dövlətçilik etnik mənsubiyyətin sosial amilləri kimi müəyyən edilir [21, s. 320].

Etnosun tərifindən və onun mahiyyətinin dərk edilməsindən asılı olaraq iyerarxik formasiya olan etnosun strukturu müəyyən edilir. Aşağıdakı səviyyələri qeyd etmək olar.

1. Faktiki olaraq etnik, etnik icmalardan və etnososial orqanizmlərdən ibarət, yəni etnik xüsusiyyətlərin ən yüksək intensivliyinə malik olan və etnik proseslərin müstəqil vahidləri kimi çıxış edən fərdlər qrupu;

2. “Mikroetnik vahidlərdən” ibarət mikrosəviyyə, yəni etnik xüsusiyyətlərin daşıyıcısı kimi ayrı-ayrı fərdlər olan etnik icmaların ən kiçik tərkib hissələri;

3. Etnik xüsusiyyətləri digərlərindən daha az intensivliklə ifadə olunan icmanın “subetnik” bölmələrini birləşdirən makrosəviyyə, yəni öz etnik icmasından xəbərdar olan və mədəniyyətin spesifik xüsusiyyətlərinə malik olanlar. Subetnoslar xalqın bir hissəsinin ərazi təcrid olunması nəticəsində, hansısa yad qrupun etnik qrup tərəfindən assimilyasiya prosesinin natamam olması, xüsusi sosial statusun olması ilə əlaqədar olaraq yaranır;

4. Superetnosları və metaetnik icmaları əhatə edən metasəviyyə, yəni bir neçə əsas etnik icmadan ibarət olan, lakin bu icmaların hər birindən ayrı-ayrılıqda daha az intensivliyə malik etnik xüsusiyyətlərə malik olan etnik birləşmələr. Metaetnik icmalar etnik qrupların yaxınlığı, onların uzunmüddətli mədəni qarşılıqlı əlaqəsi və siyasi əlaqələri nəticəsində formalaşır. Superetnik icmalar, bir qayda olaraq, çoxmillətli dövlətlərin hüdudları daxilində siyasi və mədəni tarixi birlik əsasında yaranır. Fövqətnik icmanın birliyi çox vaxt kifayət qədər müxtəlif etnik qrupları birləşdirən ümumi mentalitetin mövcudluğu ilə ifadə olunur. Fövqətnik icmalara misal olaraq “Amerika xalqı”, “Hindistan xalqı”, “Rus xalqı” və s. tipli icmaları göstərmək olar [54, s. 96-108]. Etnik icmaların bu təsnifatı etnonimiyada öz əksini tapmışdır. Belə ki, böyük etnik qrupların sözlər üçün “superetnonim” [5, s. 5]. və ya “makroetnonim” [33, s. 598], “subetnonim” və ya “mikroetnonim” terminləri təklif olunur.

Bir etnik qrupun üzvlərini digərindən fərqləndirən mənəvi dəyərlər, münasibət və ideallar etnik qrupların tarixi inkişafı prosesində dəfələrlə dəyişmişdir. Lakin müəyyən bir etnik mülkiyyət, fikrimizcə, inkişafının və təkamülünün bütün məqamlarında unikal, spesifik olaraq qalır ki, bu da müəyyən bir cəmiyyətin üzvlərini ayırmağa və tanımağa kömək edir.

Müasir dilçilik elmində öyrənilən linqvistik materiala müxtəlif yanaşmalar aktual hesab olunur. Əgər dil “etnosun ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri” kimi etnosun özünüdərkini əks etdirirsə, etnonimlər etnosun öz müqəddəratını təyinetmə funksiyasını yerinə yetirir ki, bu da müəyyən bir qrupun öz-özünə seçilməsinə dəlalət edir [23, s. 112].

Etnoqrafiyada ümumi dil vahid etnosun qeyd-şərtsiz məcburi əlaməti sayılır. Etnosa verilən təriflərdən önəmlisi isə Y.V.Bromleyin verdiyi tərifdir. Bromley etnosun aşağıdakı tərifini vermişdir “etnos-tarixən müəyyən bir ərazidə formalaşmış, nəinki əlamətlərə həm də nisbətən sabit mədəniyyət və psixika xüsusiyyətlərinə, habelə şüuruna malik insanların sabit nəsillərarası məcmusudur [21, s. 46].

Müasir etnologiya elmində etnosun formalaşması ilə bağlı müxtəlif nəzəriyyələr inkişaf etmişdir. Tədqiqatın aspektindən asılı olaraq aşağıdakılar nəzərə alınır: etnosun dualistik konsepsiyası Y.V.Bromley, etnosun informasiya konsepsiyası N.N.Çeboksarova və S.A.Arutyunov, sistem-statistik və ya komponent nəzəriyyəsi G.E.Markov və V.V.Pimenova. Bu nəzəriyyələrin hər birində etnosun dərk edilməsi və onun strukturu özünəməxsus şəkildə müəyyən edilir. Tədqiqatçıların əksəriyyəti etnosun strukturunun aşağıdakı səviyyələrini müəyyənləşdiriblər: etnik, mikro, makro və metasəviyyə [42, s.43]. Nəzərə alınanın spesifik xüsusiyyətləri və məhdudiyyətləri onların mənşəyi və inkişafı ilə əlaqələndirilə bilər. Etnik qrupların bu cür struktur təşkilinə əsaslanaraq bir şəxs eyni vaxtda müxtəlif səviyyəli bir neçə etnik icmaya daxil ola bilər. Etnologiyada etnik qruplar daxilində danışq dilinin, mədəniyyətinin, həyat tərzinin yerli xüsusiyyətlərinə görə müxtəlif qrupları ayırmaq olar, bəzən belə qrupların özünəməxsus adı belə olur. Etnik qrupların daxili bölmələri çox vaxt mənşəyini qəbilədən götürür. Çox vaxtlar onlar etnosun sosial-dini

diferensiallaşması zamanı yaranır, eləcə də etnik ərazinin genişlənməsi zamanı etnosun köç edən hissələri fərqli təbii mühitdə olur, müxtəlif etnik qruplarla qarşılıqlı əlaqədə olur [29, s. 93].

Müxtəlif alimlərin yanaşmalarına nəzər yetirdikdən sonra etnosun bir neçə səviyyələrə bölündüyü aşkarlanmışdır. Bu səviyyələr isə bir-birindən işlənmə vəziyyətinə, bir neçə icmadan ibarət olmasına, müxtəlif birliklərdə yaranmasına əsasən fərqlənirlər.

Beləliklə hər hansısa bir etnosun əsasını onun bir-biri ilə müxtəlif münasibətlərə girən, etnik xüsusiyyətlərinə bələd olan nümayəndələri təşkil edir. Bu baxımdan etnologiyada mədəni fərqlərin sosial təşkili forması olan etnik mənsubiyyət anlayışı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Maddi və mənəvi mədəniyyətin xüsusiyyətləri və əlamətləri, müəyyən etnik qrupun üzvlərini bütün digər qruplardan fərqləndirən, hətta mədəni cəhətdən yaxın olanlar etnik qrupların özlərinin xarici ideyaları və stereotip xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir.

Etnonimlər isə müəyyən bir qrupa verilən adlardır. Yəni etnonimlər etnik qruplara verilən addır. Etnik qrupun adı onun öz müqəddəratını təyinetmə prosesində və digər xalqlarla əlaqələrin inkişafı prosesində böyük rol oynayır. Təsadüfi deyil ki, yazılı nitqdə etnonimlərin böyük hərf ilə yazılması ənənəsi mövcuddur ki, bu da belə adların cəmiyyət şüurunda yüksək statusa malik olmasına gətirib çıxarır. İngilis dilində bir çox hallarda qrupun dominant dilinin sözü onların ingilis dilli etnonimi ilə eynidir. Bu bəzən həddindən artıq ümumiləşdirilir, güman etmək olar ki, Hindistandan olan insanlar “hind dilində” danışirlar, baxmayaraq ki, bu adla adlandırılan heç bir dil yoxdur.

Etnonim anlayışı müxtəlif alimlər tərəfindən araşdırılmışdır. Etnonim termininin və tayfaların adının daha geniş şərhinə V.A.Nikonov, Neroznaka kimi alimlərin əsərlərində yer verilmişdir. V.A.Nikonov bu fikri belə təsdiqləyir: “Əsas odur ki, bu komandaya əlavə olunan üzvlərin birliyi və bütün digər kollektivlərin üzvlərindən fərqli şəkildə özünü göstərir. Beləliklə, bu müddəanın soy və etnoqrafik

qrupdan tutmuş millətə və etnik birliyə qədər, xarakter və səviyyə baxımından müxtəlif etnoqrafiyanın məşğul olduğu bütün kollektivlərə aid edilməsi qanunauyğundur. Böyük və kiçik birliklərin hər biri üçün ad daxilə birləşən və kənarda ayrı-seçkilik edən əlamət rolunu oynayır” [35, s. 5].

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzi dilçilər əsassız olaraq etnonimiyənin sərhədlərini genişləndirərək etnonimlərin sayını xüsusi adlar, siyasi adlar və s. kimi göstərərək müqayisə edirlər ki, “etnonim etnik, siyasi, dini və ya mənsubiyyətin əlaməti olan leksik vahiddir” [7, s. 15]. Lakin, təriqətlər, siyasi adlar və s. dilin xüsusi vahidləridir və etnonimlərdən ayrıca nəzərdən keçirilməlidir.

D.A.Şen qeyd edir ki, etnonim ayrı-ayrı fərdlərin deyil, bütöv bir qrup insanların adı kimi qəbul edilə bilər. Belə bir qrupu vahid bir bütöv kimi götürsək, etnonim xüsusi adın xüsusiyyətlərinə uyğun gəlir, bu konkret etnik icmanı adlandırır və beləliklə onu bütün mümkün icmalar arasından fərqləndirir [60, s. 9].

Etnonimləri ümumi isim kimi nəzərə alaraq A.V.Superanskaya qeyd edir ki, bu vahidlər həqiqətən də antroponimlər və toponimlərlə sıx əlaqə ilə xarakterizə olunur ki, bu da bu leksik kateqoriyaların linqvistik vahidlərinin mübadiləsində özünü göstərir. Toponimlər etnonimlərdən və ya əksinə etnonimlər antroponimlərdən yarana bilər. Lakin dil xüsusiyyətlərinə görə etnonimlər qeyri-müəyyən adlandırılan ümumi isimlərdir [51, s. 205-209].

Ümumiyyətlə, hər hansı bir qrup insan əyalət və ya əyalətlə siyasi mənsubiyyəti, coğrafi əlaməti, dili və ya digər fərqli xüsusiyyəti ilə bağlı çoxsaylı etnonimlərə malik ola bilər. Etnonim mənşə və ya istifadə ilə əlaqəli mürəkkəb söz ola bilər. Bu zaman isə ad siyasi mənsubiyyətdən qaynaqlana bilər, məsələn Belçikanın öz endonimləri olan sakinləri üçün “Belçika”, Ural dağları yaxınlığında yerləşən coğrafi ərazinin özünəməxsus endonimləri olan sakinləri üçün “urallılar” kimi yaşayış məntəqəsinin adından yaranan etnonimə aid nümunədir. Klassik coğrafiyaşünaslar ümumi təsvirlərdə etnonimləri əvəz edən topoetnonimlərdən tez-tez

istifadə edirdilər. Mürəkkəb terminologiya terminlərin semantikasını ayırd etmək üçün peşəkar ədəbiyyatda geniş istifadə olunur [92].

Yekun olaraq deyə bilərik ki, burada etnonim termini geniş şəkildə nəzərdən keçirilir. Etnonimlər arasına insanları milliyyət və ya ərazi mənsubiyyətinə görə təyin edən, yəni tayfaların, qəbilə birliklərinin, millətlərin, dövlətlərin, şəhərlərin, yaşayış məntəqələrinin sakinləri, habelə etnik ləqəbləri də daxil edirik.

1.2 Etnonimlərin etnososioloji təsnifatı

Şübhəsiz ki, təsnifat insan şüurunun və insan bədəninin düzgün işləməsi üçün nəfəs alma və yemək kimi təbii və əsas olan bir prosesdir. Əslində həyatımızda təsnifatın hər yerdə olması onu normal qəbul etməyimizin səbəblərindən biri ola bilər. Bizim ətrafımıza nizam-intizamı qəbul etdiyimiz və daxil etdiyimiz əsas ölçülərdən biri olan etnik mənsubiyyət fenomeni üçün təsnifatın əhəmiyyətini qiymətləndirmək çox çətindir. Təsnifat fenomenini nəzərdən keçirərkən ilk öncə stereotiplərdən danışmaq lazımdır. Adətən digər insanların sadələşdirilmiş qavrayışları kimi müəyyən edilən stereotiplər, dəqiqliyi ümumiyyətlə məlum olan və qəbul edilən idrak strukturlarıdır. Bununla belə, onlar prinsipcə digər kateqoriyalardan fərqlənmirlər. Daha konkret desək, həm insan, həm də qeyri-insani kateqoriyalar da daxil olmaqla eyni koqnitiv prinsiplərə tabedirlər. Ancaq bu, onlar arasında heç bir fərq olmadığı mənasına gəlmir. Əvvəla, insanlar digər varlıqlardan daha mürəkkəb və dinamikdirlər və buna görə də tam təsvirə meydan oxuyurlar. İkincisi, bəlkə də ən önəmlisi kateqoriyaların hədəfi olaraq insanlar prosesin özü ilə bağlı duyğularını çatdırmağa bilirlər.

Bu günə qədər etnonimlərin çoxlu təsnifatları mövcuddur. Bununla belə, təsnifatın əsasını təşkil edən meyar əsasında müxtəlif təsnifatları qruplaşdırmaq mümkün olmuşdur. Bunları bir neçə qrupa ayırmaq olar. Semantik meyar əsasında qurulan təsnifatlar, morfoloji meyar əsasında təsnifat və struktur təsnifatlar.

Etnonimlərə əsasən uzun müddət etimoloji aspekt kimi baxılır. Bütün tədqiqatçılar tarixçilər, etnoqraflar, coğrafiyaçılar tərəfindən araşdırmalar aparılmışdır, lakin dilçilər tərəfindən araşdırılmamışdır. Bu elmlərin mütəxəssislərini ən çox bu və ya digər etnonimin tarixi inkişafında hər hansı bir etnosa uyğunluğunun etibarlılığı sualları maraqlandırır. Bu və ya digər etnonimin yaranma tarixinə nüfuz etməyə və adın əsasını hansı əlamətlərin təşkil etdiyini görməyə cəhdlər edilmişdir. Buna uyğun olaraq etnonimlərin ilk təsnifatları semantik meyar əsasında qurulmuşdur. Belə təsnifatlarda etnonimlərin qruplaşdırılması etnik adların yaranmasına zəmin yaradan sözlərin həmin ilkin anlayışlarına və mənalarına görə baş vermişdir.

Etnonimlərin nominativ-semantik prinsipə görə ilk təsnifatlarından birini A.Erdmann işləyib hazırlamışdır. Bu tədqiqat isə qədim german etnonimlərinə həsr olunmuşdur. Bu tədqiqata əsasən etnonimlərin dörd qrupu fərqləndirildi:

1. Coğrafi xüsusiyyətlərə əsaslanan etnonimlər- *Aviones, Fabahi*;
2. Qəbilələrin xarakterik silahlarına və ya görünüş xüsusiyyətlərinə görə adlar- *Saxones, Vandali*;
3. Mənəvi keyfiyyətlərə və ilkin fəxri ləqəblərə görə adlar- *Fristii, Aesti*;
4. Yad tayfalara qarşı birlik bildirən adlar- *Lugii, Syebi* [67, s. 75].

Digər bir təsnifat G.Langensfelt tərəfindən verilmişdir. Bu təsnifat daha uğurlu hesab oluna bilər. Çünki burada tədqiq olunan vahidlərin həcmi artırıldı və bu, altı fərqli etnonim qrupunu ayırmağa imkan verdi:

1. “Xalq” mənasını verən etnonimlər;
2. “Biz, özümüz, müttəfiqimiz” mənasını daşıyan etnonimlər;
3. Toponimlərdən törəmə etnonimlər;
4. Antroponimlərdən törəmə etnonimlər;
5. Totemik adlardan törəmə etnonimlər;
6. Ləqəblərdən törəmə etnonimlər [77, s. 302].

Sonrakı tədqiqatlarda etnonimlərin bir neçə təsnifatı da verilmişdir. Onlardan biri isə “daxili” və “xarici” etnonimlərdir. Daxili etnonimlər etnik qrupların özlərinə verdiyi addır. Xarici etnonimlər etnik qrupa başqa qruplar tərəfindən verilən adlardır. Bundan əlavə, daxili və xarici etnonimlər arasında alt qruplar fərqləndirilir. V.İ.Suprunun təsnifatına görə daxili etnonimlər bir neçə qrupa bölünür:

1. “İnsan, xalq, şəxs” mənasında olan etnonimlər;
2. Totem adlarından törəmə etnonimlər;
3. Soykökü ilə bağlı etnonimlər;
4. Toponimik etnonimlər;
5. Müəyyən bir landşafta aid olan etnonimlər;
6. Alınma etnonimlər.

Xarici etnonimlər arasında 5 qrupu müəyyənləşdirmək olar:

1. “Qəriblər, düşmənlər” mənasına gələn etnonimlər;
2. Landşaft ilə bağlı etnonimlər;
3. Qrupun nümayəndələrinin hansısa xarici əlamətinə görə adlandırılmış etnonimlər;
4. Toponimik etnonimlər;
5. Alınma etnonimlər [53, s. 19].

V.N.Şapoşnikov etnonimləri bir qədər fərqli şəkildə təsvir etmişdir: 1) həm xalqın özləri, həm də digər etnik qruplar tərəfindən istifadə edilən adlar; 2) xalq arasında tanınan və başqa xalqlar arasında isə fərqli şəkildə tanınan adlar [58, s. 21-22].

Digər bir təsnifat isə D.A.Şen tərəfindən təqdim edilmişdir. Bu təsnifat tematik meyarlara əsaslanır, ona əsasən tədqiqatçı etnonimləri bir neçə qruplara bölmüşdür:

sakinlərin, qitələrin, şəhərlərin, irq nümayəndələrinin, xalq, tayfa adları ilə bağlı olan etnonimlər [60, s. 11-13].

Etnonimlərin təsnifatına müxtəlif dilçilərin yanaşmalarına nəzər saldıqdan sonra isə belə qənaətə gəlmək olar ki, etnonimlər müxtəlif şəkildə təsnif olunur. Bu təsnifatlar isə müxtəlif amillərdən məsələn, insan adlarından, yer adlarından, totemlərin adlarından, ləqəblərdən və s. asılıdır.

Etnik nominasiya metodlarının mövcud təsnifatlarının tənqidi təhlili bizi belə qənaətə gətirir ki, dünya etnonimlərinin böyük əksəriyyəti “xalq, insan, tayfa” adları ilə bağlıdır. “İnsan, xalq” adları ilə bağlı olan etnonimlər bir çox xalqlar üçün xarakterikdir, mənşəcə isə tamamilə fərqlidir [35, s. 15-17]. Digər mənşəli etnonimlər isə etnik komponentin adından, ərazi adından, lider və ya hökmdarın adı ilə əlaqədardır [35, s. 21]. Beləliklə etnonim bilavasitə etnik mənlilik şüurunun inkişafından və sosial-iqtisadi münasibətlərin növündən asılıdır [27, s. 61]. Beləliklə etnonimlərin semantik tipologiyasını yaratmaq üçün xronologiya da vacibdir. Bu cür etnik yanaşmalar etnonimlərin inkişafının müəyyən mərhələlərində onların dünya görünüşünün xüsusiyyətlərini və ya həyat və həyat tərzinin xüsusiyyətlərini vurğulamağa imkan verir. Hətta bəzi tayfaların adları heyvanların adları ilə əlaqəlidir. Məsələn, Beçuan tayfalarının adları üç heyvanla-timsah, meymun və antilop ilə əlaqələndirilir.

Tədqiqatçılar etnonimlərin struktur təsnifatına aid qruplar təqdim etmişlər. Bu qrupun ilk təsnifatlarından birini G.F.Kovalev vermişdir. O, etnonimlərin 4 növünü ayırmışdır:

1. Formasız, motivsiz. Bu tip ən çox qəbilə sahəsinə aid edilir;
2. Formantlara malik olan, lakin aydın olmayan motivasiya əsası ilə. Bu mərhələ bütpərəstliyin sonu və xristianlığın başlanğıcını təmsil edən dövrü əhatə edir;
3. Formantlara sahib olmaq, motivasiya əsası kimi toponimə malik olmaq;

4. İstisnasız olaraq qeyri-slavyan dillərindən, məsələn, *Kikuyu, Luo, Kalenjin* və s. dən götürülmüş formasız dəyişilmə etnonimlər [26, s. 108].

D.A.Şen və M.E.Pokrovskaya kimi dilçilərin əsərlərində ingilis dilinin etnonimləri semantik struktur baxımından təhlil edilmişdir. Müəlliflər bu tədqiqatlarda etnonimləri 2 növə ayırmışlar:

1. Kök morfem olan etnonimlər *Arab, Czech, Celt* ;

2. Törəmə etnonimlər *Italian, Chinese, Frenchman* [60, s. 150].

Bu təsnifatlar dünyanın müəyyən bir ərazisi üçün xarakterik olan etnik adları, dilin inkişaf meyillərini, onun qanunauyğunluqlarını müəyyən etməyə imkan verir. Digər bir təsnifat isə kanadalı tədqiqatçı K.Tevitt tərəfindən dilə daxil edilmişdir. O, etnonimləri morfoloji meyarlar əsasında təsnifatını vermişdir [78, s.491]. O, etnonimləri 4 qrupa bölmüşdür.

Birinci qrup formaları olan etnonimlər tək və cəm formada və yiyəlik halda istifadə oluna bilər. Məsələn, *a German-the Germans/Three Germans, a German's sense of humour*.

İkinci qrupa isə aşağıdakı etnonimlər daxildir: *English, Dutch, Irish, French, Spanish*. Bu etnonimlərin tək formaları yoxdur və yiyəlik formasında ola bilməz.

Üçüncü qrupa isə K.Tevitt tək və cəm formaları eyni olan etnonimləri aid edir. Bu etnonimlər isə *-ese* şəkilçisi ilə bitir. Məsələn, *a Japanese is..., the Japanese are...* Belə etnonimlərin yiyəlik halı yoxdur.

Dördüncü qrupun etnonimləri həm tək, həm də cəm formalarda işləyə bilər, həm də yiyəlik hal formasında ola bilər. Məsələn, *a Dyirbal, the Dyirbal, the Dyirbal's sense of humour* [78, s. 492]. Bu qrupa aid olan etnonimlərin əksəriyyəti Şimali və Cənubi Amerika, Asiya, Afrika etnik qruplarının adlarıdır. Gördüyümüz kimi, bu təsnifatlar dilin qrammatik quruluşunu əks etdirir və insanların dünyagörüşünü mühakimə etməyə imkan verir. Buna görə də onlar ayrılıqda yox bütövlükdə qəbul edilir.

Bu dilçilərin təsnifatları isə dilin daha çox qrammatik sahəsinə yönəldilmişdir. D.A.Şen və M.E.Pokrovskaya kimi dilçilər etnonimləri sözün sadəcə özünün saxlanması və müxtəlif törəmə şəkilçilərinin əlavə olunmasına görə təsnif etmişdir. K.Tevittin araşdırmalarına əsasən, etnonimlər ismin müxtəlif formalarına məsələn, cəmlənmə, yiyəlik hal formasında işlənməsinə əsasən təsnif etmişdir.

Digər bir təsnifatda isə ilk növbədə obyektlərin ölçüsü və formalaşması mərhələləri nəzərə alınır. Etnonimlər makroetnonimlər və mikroetnonimlərə deyə 2 qrupa bölünür. Makroetnonimlər böyük icmaların adları, mikroetnonimlər isə kiçik icmaların adlarıdır. Makroetnonimlər adətən makrotoponimlərlə əlaqələndirilir. Məsələn, bəzi etnonimlər ölkənin adı ilə adlandırılır. Məsələn, *America-American*. A.V.Superanskaya bu barədə fikir bildirmişdir. O qeyd edir “mikroaadlar konseptualdır, lakin sistemli deyil, makroaadlar isə sistemli və konseptualdır” [51, s. 169-179]. Bütün adların təbii olaraq mikro kateqoriyadan meydana gəldiyini xatırlamaq lazımdır. Bu təsnifatın əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, istənilən etnonim onda özünə yer tapa bilər. Bununla belə, bu təsnifat böyük informativ yük daşımır, etnik qrupun ölçüsündən başqa heç bir məlumat əldə etmək demək olar ki, mümkün deyil.

Etnonimlər haqqında danışıldıqda etniklik modelinin də vacibliyini vurğulamaq lazımdır. Etniklik modelinin müxtəlif səviyyəli təfərrüatları mövcuddur. Bunlar 3 səviyyə olaraq bölünmüşdür: *Sivilizasiya/Dünya bölgəsi, Milliyyət, ölkə və Etnoqrafik qrup/ Yerli səviyyələr*dir. Orta, ümumi səviyyə əsasdır ki, burada qrupdaxili oxşarlıqlar və qruplararası fərqlər ən asanlıqla müşahidə oluna bilər. Bununla belə yaxınlaşdırmaq və ya kiçiltməklə perspektivi dəyişmək mümkündür. Məsələn, Barselonadan olan bir şəxs vəziyyətdən və ya daha ümumi olaraq, bu kateqoriyaların onun sosial kimliyinə töhfə verməsindən asılı olaraq özünü kataloniyalı, ispaniyalı və ya cənubi avropalı kimi görə bilər. Bütövlükdə qrupdaxili qavrayış xaricdəkilərdən daha incədir. Beləliklə, əksər amerikalılar kataloniyalılarla İspaniyanın digər bölgələrinin sakinlərini, hətta ispanlarla digər cənubi avropalıları ayırd etməkdə çətinlik çəkəcəklər [73, s. 7-8].

Yuxarıda təqdim olunan üç etnik səviyyə sosial və məkan kateqoriyalarını ehtiva edən cütlər şəklində görünür. Bu da onu əks etdirir ki, etniklik insanlara aid olsa da, onun əsas elementlərindən biri olan vətən ideyası ilə qırılmaz şəkildə bağlıdır. Məsələn, fransız etnoniminin ən əsas tərfi Fransadan gələn kimsə mənasını verir. Bununla belə, stereotiplərlə əhatə olunmuş bilik, kiminsə müəyyən bir ölkədən gəldiyi ifadəsindən çox-çox kənara çıxır. Hər bir insan yemək yediyinə, paltar geyindiyinə, dil bildiyinə, yaşamaq üçün nəsə etdiyinə və s. görə müxtəlif submodellərə (coğrafiya, təbii mühit, din sosial status və s.) bölünür. Bu modellər isə etnik mənsubiyyəti genişləndirir. Etniklik anlayışına belə baxış Koqnitiv Dilçiliyin əsas müddələrindən biri olan mənaya ensiklopedik baxışla uzlaşır [73, s. 8].

Etniklik anlayışını müzakirə edərkən dilin rolunu qəbul etməyimiz çox vacibdir. Dil insanın stereotiplə bağlı şəxsiyyətini ifadə etmək vasitəsi kimi çıxış edə bilər. Etnikliyin genişləndirilmiş alt modellərindən istifadə edən qrupdankənar etiketlər texniki olaraq atributiv etnonimlər kimi təsvir edilə bilər, çünki onlar atributu müəyyən xarici qrupa aid edirlər. Atributiv etnonimlər adətən kənar qrupu ələ salmaq və ya təhqir etmək məqsədi ilə işlədilən disfemizmlər kimi fəaliyyət göstərir. Belə güman etmək olar ki, bu cür terminlər standart dildən çox, ilk növbədə jarqon və ya anti-dil sahəsinə aiddir [73, s. 9].

Belə görünür ki, atributiv etnonimlərdən istifadə məkan və ya zaman meyarları ilə məhdudlaşmır, insan cəmiyyətlərinin universal xarakteristikası kimi rol oynayır. Lakin bu o demək deyil ki, onlar zaman və məkan üzrə bərabər paylanır. Atributiv etnonimlərin meydana çıxması üçün ilk addım xalqlar arasında müəyyən bir xarici qrupun mövcudluğunun dərk edilməsidir. Növbəti addım bir sıra inancların mövcudluğudur. Nəhayət, rəsmi olaraq qəbul edilmiş hərfi etnonimlərlə yanaşı, atributiv etnonimlərin tətbiqi ilə onların leksikonunu genişləndirmək üçün qrup daxilində əhəmiyyətli motivasiya olmalıdır [73, s. 9-10].

İngilis dili çox güman ki, etniklik fenomeninin hərtərəfli təhlili üçün, təkcə zəngin leksikoqrafik ənənəsinə görə deyil, həm də ana dilində danışıqların tarix boyu digər mədəniyyətlərlə geniş əlaqəsi sayəsində ən uyğun dillərdən biri hesab olunur.

Etnonimlər və etnik qruplardan danışarkən etnofaulizmlərin də rolunu qiymətləndirmək lazımdır. Qruplar arasındakı münasibətlərin ən erkən mərhələlərində qrupdan kənar insanlara müxtəlif kobud adların istifadə edilməsi sübut olunmuşdur. Etnofaulizmlər etnik olaraq xaricdəki qruplara istinad etmək üçün istifadə olunan adlardır. Məşhur medialar nitqdə istifadə olunan etnofaulizmlərin millətlərarası qarşıdurmalarda istifadəsi barədə məlumat vermişdir. Bir neçə tədqiqatlar etnofaulizmlərə yönəlmişdir. Bir neçə araşdırma göstərir ki, daha kiçik, daha az tanış və daha çox etnik qruplar daha aşağı mürəkkəbliyə və daha çox mənfi valentliyə malik olan etnofaulizmlərlə əlaqələndirilir. Daha sonrakı araşdırmalar etnik qrupların istinad etdiyini sənədləşdirmişdir. Bu daha asan daha mənfi etnofaulizmlərlə qruplar arasındakı düşmənliyin hədəfləri ola bilər.

Etnofaulizmlər qrupdakı üzvlərin qruplar haqqında necə düşündüklərini ortaya çıxarmaq kimi şərh edilir. Karterin dediyi kimi desək etnofaulizmlər qrupların özlərinin simvolu kimi duran kollektiv nümayəndələrdir [66, s. 243]. Bənzər şəkildə, etnonimlər qrupun üzvlərinin öz qrupu haqqında necə düşündüyünü ortaya qoyduğu kimi həmçinin qrupun özünün simvolu olaraq duran kollektiv nümayəndələr kimi şərh edilə bilər. Larsonun dediyi kimi etnonimlər kimi şəxsiyyət adları da xüsusi bir gücə malikdir, adların araşdırılmasında gündəmə gələn metodoloji və nəzəri suallar etnik araşdırmaların mərkəzində yer almışdır [76, s. 545].

Antropoloqlar etnonimlərin cədvəl şəklində gətirilməsinə, tərcümə edilməsinə və müfəssəl ifadələrin verilməsi istiqamətində geniş işlər aparmışlar. Biebuyck və digərlərinin qeyd etdiyi kimi etnonimlər mənbələrinə görə 2 geniş kateqoriyaya bölünür:

1. İlk kateqoriya autonimlər və ya endonimlər adlanır. Autonimlər bir qrupun özünü digər qrupdan ayırmaq üçün özlərinə verdiyi addır.
2. Növbəti kateqoriya isə eksonimlərdir. Bu növ isə əvvəllər qrupdan çıxan qrupun qrup daxilində tətbiq etdiyi adlar, ancaq sonunda qrupun xaricində özünü fərqləndirmək üçün istifadə etdiyi ad olaraq xidmət etməyə başladı.

Məsələn: Şərqi Afrikadakı müəyyən bir yerli mədəniyyət Okiek və Dorobo etnonimləri ilə müəyyən edilə bilər. Okiek bu mədəniyyətdəki insanların öz dillərinə istinad etmək üçün istifadə etdikləri söz olduğu müddətcə ilk termin Biebuyck və digər alimlərin adlandırdığı autonim termini olmuşdur. İkinci termin isə Biebuyck və digər alimlərin Dorobonun qonşu bir mədəniyyət tərəfindən “mal-qara almağa gücü çatmayan yoxsul insanları” göstərmək üçün istifadə olunan bir termin olduğu müddətcə eksonimlər adlandırılmışdır [64, s. 350].

Etnonimləri araşdırdıqda ən mühüm məsələlərdən biri də etnonimlərin vacibliyidir. Allport fərdin şəxsi adının şəxsiyyət üçün ən əhəmiyyətli dayaq nöqtəsi olduğunu irəli sürdü və sübutlar göstərdi ki, bir şəxsin adı onun həyatına hərtərəfli təsir göstərə bilər [62, s. 520]. Məsələn sosial cəhətdən arzu edilən adları olan şəxslər daha populyar, daha yaxşı uyğunlaşan və daha uzunömürlü olurlar. Bruninq və Albot bəzi şəxsi adları müxtəlif aktivlik dərəcələrinə görə müşahidə etmişdir [61, s. 430].

Beləliklə etnonimlər əhəmiyyətli ola bilər, çünki qrupun özünü müəyyən etmək üçün istifadə etdiyi adlar o qrupun üzvlərinə təsir edə bilər. Həmçinin etnonimlər əhəmiyyətli ola bilər, çünki şifahi realizm mexanizmləri vasitəsilə qrup üzvləri öz qrupdaxili adlarına bu adlarla təmsil olunan şeylərə reaksiya verdikləri qədər güclü cavab verə bilərlər. Etnonimlərin əhəmiyyətinin bu inandırıcı səbəblərinə baxmayaraq, bu günə qədər qruplararası davranışa dair etnonimlərin təsirlərinin sosial psixoloji tədqiqatı aparılmamışdır.

Etnonimləri etnososioloji təsnifatına əsasən araşdırdıqda onların bir neçə növlərini vermək olar. Toponimlər adlandırılan bəzi etnonimlər bir qrup üzvlərinin torpaq bölgəsi və ya hansısa görkəmli coğrafi xüsusiyyət baxımından öz qrupları haqqında düşüncə tərzini əhatə edir. Məsələn, Şərqi Afrikanın Mbugve tayfası öz adlarını vətənlərindəki çay düzü olan yer adından götürüblər. Eynilə Şərqi Şimali Amerikanın Penobskotu öz adlarını “qayalı yer” mənasını verən termindən götürür. Gulliver torpağın iqtisadi mülahizələrinin xaricində emosional dəyərə sahib olduğunu qeyd etmişdir. O demişdir ki, “o sosial təhlükəsizliyi və icma və ya qəbilə kimliyini və davamlılığını təmsil edir” [72, s.16]. Qrupun torpaq və ya ərazi ilə əlaqəsinə xüsusi

vurğunun qruplararası münəqişəni şişirdə biləcəyi fikri real qrup münəqişəsi nəzəriyyəsinə uyğundur. Qrupdaxili sosial kimlik və davamlılıq onun ərazisi və ya ərazisi ilə nə qədər güclü şəkildə bağlıdırsa, həmin qrup bir o qədər ərazisini saxlamaq və artırmaq üçün münəqişəyə girəcəkdir. Bu əvvəllər sınınamamış fərziyyəyə gətirib çıxarır ki, etnonimləri toponimlərin daha çox tezliyini təmsil edən qrup daxilində qruplararası düşmənçilik səviyyəsi artacaqdır.

Bəzi etnonimlər isə qlottonimlər adlanır. Belə adlanmaya səbəb isə tayfaların adlarını dillərindən götürmələridir. Məsələn Şimali Afrikanın Beja tayfası adlarını dillərindən götürüblər. Eynilə Şimali Amerikada Nehiyavak etnoniminin mənası “biz eyni dildə danışırıq” kimi tərcümə edilir. Dil və kimlik arasındakı əlaqə ən azı qeydə alınmış tarix qədər qədimdir. Qədim İbrani dilində Babil qülləsi mifi dil oxşarlığının qrupdaxili birləşməyə necə kömək etdiyini və dil fərqliliyinin qruplararası düşmənçiliyə necə kömək etdiyini göstərir. Qrupdaxili dilə xüsusi vurğunun qruplararası münəqişəni şişirdə biləcəyi fikri sosial kimlik nəzəriyyəsi nöqtəyi nəzərindən dillə bağlı mülahizələrə uyğundur. Qrupdaxili sosial kimlik və davamlılıq, həmçinin dilə bağlılıq nə qədər güclüdürsə həmin qrupun məşğul olma ehtimalı bir o qədər yüksək olar [63, s. 27-39].

Antroponimlər adlandırılan etnonimlər, insan olmağın nə demək olduğunu nümunə göstərmək üçün qrup üzvlərinin öz qrupları haqqında düşüncə tərzini əks etdirir. Məsələn, Qərbi Afrikanın Gure və Qərbi Şimali Amerikanın Mivoklarının hər biri öz adlarını “kişilər” və “xalq” mənasını verən terminlərdən götürür. Bir neçə alim qeyd etdi ki, etnonimlər çox vaxt qrupdaxili insanın özünəməxsus insanlıq hissini vurğulayır və tamamilə insandan daha az bir şey olan kənar qruplarla müqayisədə qrupu insanlıq üçün standart kimi fərqləndirməyə meyillidir. Qrupdaxili sosial kimlik və davamlılıq onun özünəməxsus insan kimi baxışı ilə nə qədər güclü şəkildə bağlıdırsa, həmin qrupun o qədərdə insani olmayan xarici qruplarla münəqişəyə girmə ehtimalı bir o qədər yüksək olacaqdır. Bu etnonimləri antroponimlərin daha çox tezliyini təmsil edən qruplarda qruplararası düşmənçilik səviyyəsi artacağına dair əvvəl test edilməmiş fərziyyəyə gətirib çıxarır.

Yerli mədəniyyətin etnonimlərinin mənaları çox vaxt etnoqrafiyanın standart komponenti kimi müəyyən edilir. Üstəlik müharibə, qarşıdurma, döyüşkənlik və s göstəricilər də etnoqrafik işin standart komponenti, qruplararası düşmənçiliyin operativləşməsinə asanlaşdıran praktika kimi müəyyənləşdirilib. Müvafiq olaraq iki növ məlumat əldə edilə bilən yerli mədəniyyətlərin böyük bir nümunəsini əldə etmək üçün səy göstərildi. Birincisi, hər bir yerli mədəniyyət üçün etnonimlərin tam sırası mövcud olmalı idi. İkincisi, hər bir yerli mədəniyyət üçün qruplararası düşmənçiliyin bir sıra göstəriciləri müəyyən edilməli idi. Yuxarıda təsvir edilən etnonimlərin altı xüsusiyyəti bu yerli mədəniyyətlərin nümayiş etdirdiyi qruplararası düşmənçilik dərəcəsini proqnozlaşdırmaq üçün istifadə edilmişdir.

Bu yarım fəsildən çıxan nəticəyə görə demək olar ki, etnonimlər ümumilikdə aşağıdakı kimi təsnif olunur:

1. Tarixi etnonimlər-tarixi hadisələrlə əlaqələndirilir *Limey, Pohm*,
2. Coğrafi etnonimlər- coğrafi yer, yaşayış yeri ilə əlaqəli etnonimlər *The British*,
3. Stereotipik etnonimlər- müəyyən bir xalq barəsində olan stereotipik adlarla əlaqəli etnonimlər *Spaghetti-eater*,
4. Metaforik etnonimlər- konnotativ mənə daşıyan müxtəlif ifadə əlamətləri ilə təmsil olunurlar *Banjo lips*.

Həmçinin etnonimlər atributiv, qlottonim, antoponim, toponim kimi növlərə də bölünürlər. Bu sahələr etnonimlərdən ayrıca verilmir, onların bir növü kimi nəzərdən keçirilir.

Beləliklə demək olar ki, etnonimlər dildə əks olunan insan münasibətlərinin nəticəsidir. Bu mövzuda dilçilərin müxtəlif təsnifatları olmuşdur və onlar hələ də mübahisəlidir. Dilçilər etnonimləri araşdırarkən müxtəlif meyarlardan istifadə etmişlər. Hər bir təsnifat tədqiq olunan vahidləri fərqli aspektdən nəzərdən keçirməyə imkan verir, bu da etnonimlərin müxtəlif xarakterlərindən xəbər verir [4, s. 107-111].

1.3 İngilis etnonimləri: mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivi

Britaniya kimliyi özlərini əcnəbi xalqlarla müqayisə etmək şüuru, eləcə də yerli sosial, iqtisadi və siyasi amillərin təsiri nəticəsində inkişaf etmişdir. Britaniya kimliyinin formalaşmasında digər xalqların əhəmiyyəti tarixçilər tərəfindən çoxdan qeyd olunur. Linda Kolleyinin ingilislərin mənşəyi ilə bağlı əsas əsərində təkcə firavanlıq, monarxiya və imperiya haqqında deyil, həm də fransız mədəniyyətinə, Fransa inqilabına və Napoleona qarşı ingilis kimliyinin yaradılmasından bəhs edirdi.

Terminologiyanın dəyişməsinə baxmayaraq, tarixçilər onilliklər boyu milli kimlik məsələsi ilə bağlı müzakirələr aparırlar. “Milli xarakter”ə , əsasən, bu ifadənin on doqquzuncu əsrdə fitri və psixi milli fərqlərin gözlənilməz assosiasiyalarını göz önünə gətirdiyi üçün istifadə edilməmişdir. “Milli identiklik” termini əvvəlcədən müəyyən edilmiş atributlardan ayrılır, eləcə də milləti nəyin təşkil etdiyi ilə bağlı qrup razılaşmasını çatdırır. Milli kimlik qəsdən millətçilikdən açıq şəkildə fərqlənsə də və nə vətənpərvərlik, nə də şovinizmi nəzərdə tutmasa da, iki anlayış arasında müzakirələrə səbəb olub [2, s. 145-150].

Etnonimlərin tarixini və zaman keçdikcə inkişafını nəzərə çatdırmaq üçün ilk öncə etnonimlərin yaranmasına səbəb olan insan qruplarının necə formalaşmasını diqqətə çatdırmaq lazımdır. İnsanlar artıq kiçik yaşlarından müəyyən bir qrupa aid olurlar. Artıq 5 yaşında uşaq müxtəlif qrupların üzvü olduğunu başa düşməyə qadirdir. Doqquz və ya on yaşına qədər o, üzvlüyünün nə demək olduğunu başa düşə bilməyəcək. Bəzi psixoloqlar deyirlər ki, uşaq öz üzvlüyünə görə mükafatlandırılır və bu mükafat qrup üzvləri arasında sədaqət yaradır. Həmin uşaq ailədə və digər qrup üzvləri tərəfindən göstərilən qayğı nəticəsində böyüyür və onda etnik qrupa qarşı sədaqət formalaşır. Fərd ona verilən mükafatlar nəticəsində qrupa qarşı sədaqətlə formalaşır. Statik cəmiyyətdə fərdin hansı loyallıqları formalaşdıracağını proqnozlaşdırmaq kifayət qədər asan olardı. Yer üzündəki hər bir cəmiyyətdə uşaq

valideynlərinin qruplarının üzvü kimi qəbul edilir. O eyni irqə, eyni tayfaya və ailə ənənəsinə malik olur. Beləliklə də müəyyən bir etnik qrup formalaşır [61, s. 29].

Hər hansı bir xalqın tarixi və həyat yolu bu xalqın tarixinin adı ilə sıx bağlıdır. Etnonim hər hansısa bir xalqın, millətin, qəbilənin və bütövlükdə hər hansısa bir etnik icmanın milli mənliliyinin ayrılmaz bir hissəsidir. Bu və ya digər etnik adın necə yarandığını və onun əsaslarını öyrənmək üçün ilk cəhdlər qədim Yunan və Roma müəlliflərinin əsərlərində edilmişdir. Lakin dilin leksikasının xüsusi qrupu kimi etnonimin fəal öyrənilməsi yalnız XVIII-XIX əsrlərdən başlayır. Qeyd etmək lazımdır ki, ilk növbədə belə tədqiqatlar ayrı-ayrı etnonimlərin etimoloji tədqiqinə həsr olunmuşdur. Etnonim hələ ayrı-ayrı formalaşmış müstəqil dilçilik sahəsi kimi qavranılmamış, yalnız müəyyən bir xalqın dil və etnogenezi tarixinin öyrənilməsində yardımçı mənbə kimi xidmət etmişdir. Etnonimin dilçilik elminin ayrı bir sahəsi kimi araşdırılması XX əsrdə baş vermişdir. Eyni zamanda etnonim termini də sabitləşmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, hal-hazırda ümumi etnonimiyaya həsr olunmuş əsərlərin sayı və ayrı-ayrı dillərin etnonimi azdır. Dəqiqləşdirilmişdir ki, etnonim “tayfa, tayfa birləşmələri, müxtəlif etnoqrafik qruplar, millətlər, eləcə də bəzi əlaqəli verilənlərin adları haqqında məlumatları özündə cəmləşdirən tarixi onomastikanın şöbəsi” kimi başa düşülür. “XX əsrin 70-ci illərində dilşünaslar, o cümlədən bu sahə ilə məşğul olanlar bu leksik təbəqənin öyrənilməsinin zəruriliyini qeyd edərək, onun kifayət qədər öyrənilmədiyini qeyd edirlər. Beləliklə 1967-ci ildə Onomastika üzrə I Volqa konfransında dilçilər slavyan dillərinin etnonimik söz ehtiyatının öyrənilməsi probleminə toxunmuş və ayrı-ayrı vahidlərin yox, bir-biri ilə əlaqəli etnonimlərin bütöv bir sistemi haqqında danışmağa başlamışlar. Konfrasda etnonimlərin klassifikasiyası, bu dil vahidlərinin leksik statusu, etnonim anlayışının miqyasının təsnifatı və s. məsələlər qaldırıldı.

70-ci illərdən bəri məişət dilçiləri tərəfindən aparılan ayrı-ayrı dillərin etnonimləri ilə bağlı əsərlər meydana gəlmişdir. A.A.Beletskin, Q.F.Kovalev, V.A.Nikonov, V.İ.Suprun əsərlərini göstərə bilərik. Bu əsərlərin təhlili belə qənaətə

gəlməyə imkan verir ki, hal-hazırda etnonimlərin öyrənilməsində bir neçə istiqamət bura daxildir: vahid dilin və ya bir-biri ilə sıx bağlı olan dillər qrupunun etnonim sisteminin öyrənilməsi, müəyyən dilin etnonimlərinin namizədlik və söz əmələ gəlməsinin spesifikalarının öyrənilməsi, milli yazıçıların etnonimlərinin təsviri, etnik adların lüğətlərinin tərtibi, etnik ləqəblərin struktur və semantik təsviri və s.

Bir sıra əsərlər etnonimlərin semantik potensialının burada müəyyən etnik qrupun linqvistik mənzərəsinin xüsusiyyətlərini və etnik stereotiplərin xüsusiyyətlərini əks etdirmək aspektində təhlilinə həsr edilmişdir. Bu vəziyyətdə milli xarakterlərin stereotiplərinin müəyyən edilməsi vəzifəsi etnonimlərdə konnotasiyaların müəyyən edilməsinə qədər azaldılır [25, s. 185].

Bəzi tədqiqatçılar etnonimin spesifik uyğunluğu problemi ilə məşğul olurlar. Əsərlərinin nəticəsi etnik qrupların xüsusi leksik portretləri və ya bu etnosun nümayəndələrinin səciyyəvi xarakter xüsusiyyətlərinin toplusudur. Məsələn “*rus*” keyfiyyətləri toplusuna aşağıdakı xüsusiyyətlər daxildir: cəsarət, qonaqpərvərlik, səmimiyyət, alicənablıq və s [37, s. 343-344].

Ayrı-ayrı qruplara müxtəlif dillərin frazeoloji fonunda etnonimlərin fəaliyyəti probleminə dair tədqiqatlar daxildir. Bu cür tədqiqatların başlanğıc nöqtəsi hər bir xalqın orijinallığının, onun mədəni xüsusiyyətlərinin söz ehtiyatının ən qədim qatlarından birində-frazeoloji vahidlərdə birbaşa əks olunduğu ifadəsidir. Beləliklə frazeoloji vahidlərlə bir etnonim komponenti və ya onun derivativləri dilin yerli danışanı ilə etnonimi tədqiq olunmuş vahidlərin bir hissəsi olan etnos arasındakı əlaqənin xüsusiyyətlərini üzə çıxara bilər. İngilis dilinin materialları əsasında artıq ayrıca tədqiqatlar aparılmışdır, lakin onlar tükənmirlər, buna görə də frazeoloji vahidlər çərçivəsində etnonimlərin funksionallığı və semantikasi problemi daha da əhatələnməyi tələb edir.

Bir sıra tədqiqatçılar etnonim-ləqəblərin tədqiqi ilə də məşğuldurlar. Bu günə qədər bir çox Avropa dillərinin etnik ləqəblərinin struktur quruluşunun xüsusiyyətləri artıq təsvir edilmiş, etno-irqi bağlılığa əsaslanan ləqəb qrupları artıq müəyyən edilmiş

və etnik ləqəblərin yaranmasının səbəbləri müəyyənləşdirilmişdir. Bu sahədə olan fundamental əsərlər arasında Ejinin tədqiqat işlərini qeyd etmək lazımdır. Linqvokulturoloji yanaşma nöqteyi-nəzərindən etnonimlər təhlil edilir və dünyanın etnik şəklinin formalaşması vasitəsi kimi qəbul edilir. Böyük marağa səbəb V.A.Buryakovskayanın, E.S.Berezkinanın, E.N.Luçınanın əsərləridir. Bu müəlliflər sabit birləşmələrin, isimlərin, sifətlərin və zərflərin tərkib hissəsi olan etnonimlərin leksik və mədəni potensialını öyrənirlər [60, s. 130].

Koqnitiv-diskursiv yanaşma çərçivəsində də bəzi işlər həyata keçirilir. Bu zaman etnonim etnos konsepsiyasının leksik nümayəndəsi kimi qəbul edilir. T.A.Sirotkinanın sözlərinə görə, xalqların adları dil və mədəniyyətin konseptual mövzu sahəsidir. Bu sahənin əsasını etnos anlayışı təşkil edir. Etnos anlayışı etnik kateqoriyanın koqnitiv əsasını təşkil edir [45, s. 52].

Siyasi düzlük və bu nəzəriyyənin təminatlarının etnonimlərdən istifadə praktikasında əks etdirilməsi məsələlərinə də əhəmiyyətli yer verilir. Eyni zamanda, bu qrup leksik vahidlərin semantik aspekti, fikrimizcə, kifayət qədər tam deyil. Etnonimin məzmununun əsas elementi mənanın özünün etnonim komponentidir ki, bu da etnonimi milli stereotipləri ifadə etmək vasitəsinə çevirir. Lakin eyni zamanda, mənanın belə komponentinin bölüşdürülməsinə dair nəzəri əsaslandırılmalar kifayət qədər dolğunluqla təqdim edilmir, onun məzmunu aydın şəkildə müəyyən edilmir [60, s. 134].

Dilçilik tədqiqatının obyektini kimi etnonimlər mürəkkəbdir və müxtəlif linqvistik və ekstralingvistik amillərin təsiri altında formalaşan, toponimik lüğət ilə bağlı olan dil vahidləri sistemi kimi nəzərdən keçirilməlidir. Dilin lüğət tərkibi yalnız onun əlaqə və münasibətlərində bütövlükdə üzə çıxır, ona görə də vahidlərin sistem xassələrinin təhlili semantik tədqiqatın tərkib hissəsi olmalıdır. Bu baxımdan etnonimliyə ənənəvi etimoloji yanaşmanı sistem-struktur təşkilatının üzvləri kimi etnik əlamətlərin strukturunun və semantikasının geniş və ətraflı tədqiqi ilə birləşdirmək lazımdır. XX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq müxtəlif milli etnonimik sistemlərin öyrənilməsinə həsr olunmuş daha çox əsərlər, ilk növbədə rus və digər

slavyan dillərinin materialı üzrə əsərlər yazılmışdır. Etnonimlər ilə bağlı fundamental tədqiqatlar sırasında V.A.Nikonov, A.A.Beletskiy, A.İ.Popova, P.A.Ageeva kimi dilçilərin adlarını qeyd etmək olar. İngilis dilçiliyində də etnonimiyanın tarixi və etimoloji aspektinin inkişafı hələ də üstünlük təşkil edir. Müasir ingilis dilinin materialı əsasında etnonimlərin hərtərəfli tədqiqi aparılır. İ.C.Bradley, D.Arnold, G.Langenfelt kimi alimlər etnonimləri tədqiq etmişlər.

Müasir dilçilik elmində etnonim terminin dil statusu problemi var. Bu araşdırmada etnonim termini kollektiv icmaların ümumi adı, tarixi lüğətin xüsusi kateqoriyası, müxtəlif növ etnik icmaların, tayfaların, millətlərin, xalqların, qəbilə birliklərinin adı kimi göstərilmişdir. Etnonimlər lüğətin ayrıca kateqoriyası kimi müxtəlif icmaların nümayəndələrinin həyatında əhəmiyyətini müəyyən edən mürəkkəb təbiətə malikdir. Etnonimlər etnik qrupların inkişaf xüsusiyyətləri və onlar arasında yaranmış münasibətləri, dünyanın etnik mənzərəsini, etnik özünüdərkini müəyyən etməyə imkan verir. Ana dilinin kollektiv şüurunda xalqların adları etnomədəni birliklərin təşəkkülü, mövcudluğu və inkişafını səciyyələndirən qiymətləndirmə təmsilləri sistemini, tipik və özünəməxsus xüsusiyyətlərini və hadisələrini yeniləməyə imkan verir. Etnik mənsubiyyət təkcə ümumi milli kimliyi deyil, həm də din birliyini, ümumi yaşayış ərazisini, dili özündə ehtiva edən birləşdirici əlamətlər kompleksi ilə xarakterizə olunur.

Etnik mənsubiyyət fenomeninin mürəkkəb və çoxşaxəli xarakteri bu hadisəni bir intizam çərçivəsində nəzərdən keçirməyə imkan vermir. Etnik proseslər və hadisələr elmi biliyin müxtəlif sosial və humanitar sahələrinin nümayəndələrini daim maraqlandırır. Etnik kateqoriyaların tədqiqi etnopsixologiya, etnososiologiya, etnokonfliktologiya, etnopedaqogika, etnolinqvistika və etnopsixolinqvistika çərçivəsində həyata keçirilir. Etnonimlərin praqmatik istifadəsinin təhlili insan şüurunun etnopsixoloji mexanizmlərinin tədqiqi, dünyanın tamhüquqlu etnik mənzərəsinin tərtibi, eləcə də xalqın etnopsixoloji xüsusiyyətlərinin təsviri üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Etnonimin canlı fəaliyyət çərçivəsində tədqiqi “sözün

qeyri-verbal mühitə aid olması”ın sistemli yaşmada gizli qalan cəhətlərini üzə çıxarmağa imkan verir [14, s. 394].

Etnonimə həsr olunmuş tədqiqatlarda əsas çətinlik etnik mənsubiyyət fenomeninin qeyri-müəyyənliyi və etnik nominasiya obyektı problemidir, yəni qurumun sərhədlərinin müəyyən edilməsi, diferensialın qurulması, “etnos” fenomeninin əlamətləri və funksiyalarıdır. Tədqiqatçıların uzun illər ərzində təbiətdəki lazımi etnik substansiyanı kəşf etmək cəhdləri bütün icmalara xas olan əsas xüsusiyyətlərin müəyyən edilməsinə gətirib çıxarmır və bunun əsasında bu icmaların etnik olduğunu müəyyən etmək mümkün olardı. Tədqiqatçıların gəldiyi nəticə, etnosu etnodiferensial əlamətlər siyahısı vasitəsilə müəyyən etməyin və “etniklik” fenomenini elmin idrakının sırf rəsonal üsulları ilə ifadə etməyin mümkünsüzlüyüdür [38, s. 148]. Etnik və milli icmaların diferensiasiya prosesi müasir dünyada ümumi sosial-mədəni məkanın inteqrasiyası və inkişafı, habelə fərdin öz milli kimliyini seçmək azadlığının artması ilə mürəkkəbləşir. Lakin ənənəvi olaraq “etnik qrup” və “millət” anlayışlarının diferensiallaşdırılması icmanın mədəni və ya dövlət təşkili əsasında həyata keçirilir [48, s. 94].

Şəxslərin yaşayış yerinə görə adlarının çəkilməsi üçün “etnonim” ifadəsinin işlədilməsinin qanunauyğunluqları ilə bağlı mənfi və müsbət rəylər mövcuddur. Müvafiq hallarda etnik qrup nominasiya halına çevrilir. Lakin digər tərəfdən, etnonimlərin növləri o qədər müxtəlifdir ki, bu sakinlərin yaşadığı ərazi adlarını etnonimiyadan çıxarmağa əsas vermir [35, s. 8]. Həmçinin ümumi adların etnik nominasiya sahəsinə daxil edilməsi ilə bağlı fikir ayrılığı da mövcuddur. Bununla belə, bir çox tədqiqatçılar “etnonim” anlayışının daha geniş şərhini verirlər. Etnonimlərin tərfi əsasən 2 şəkildə geniş və dar mənələrdə verilir. Beləliklə, geniş mənədə “etnonim” termini konkret qrup birliyinin etnik, siyasi və ya ərazi kimliyinin təmsil olunduğu leksik vahidi ifadə edir. Dar mənədə etnonim etnosun və onun müxtəlif səviyyəli daxili alt strukturlarının adı kimi başa düşülür. Dil statusu baxımından etnonimlər ononim lüğət sistemində yerləşən vahidlər kimi qəbul edilir. İstinad nəzəriyyəsi nöqtəyi-nəzərindən etnonimlər müəyyənədicilə və səciyyələndiricilə

əlamətlər kimi, etnonimik lüğət isə leksik kateqoriyanın ikiliyi ilə səciyyələnir və ümumi isimlər arasında əlaqə kimi qəbul edilir [18, s. 150].

Etnik özünüdərk inkişafı və sosial-iqtisadi münasibətlərin tarixi transformasiyası etnonimik dəyişikliklərə səbəb olur. Dünyanın ilk mənşəli etnonimlərinin əksəriyyəti “xalq”, “kişi”, “əsl insanlar” mənələrindən yaranıb. Sonrakı mənşəli etnonimlər çox vaxt daha böyük etnik icmaların adlarından, ərazi adlarından, hökmdarların adlarından və s. yaranıb [35, s. 12].

Etnonimik məzmunun ən dərin hissəsini mənanın tarixi motivini adın formalaşması və yaranmasının əsasında duran ilkin daxili obraz təşkil edir. Mənanın tarixi motivasiyası ümumi isimlərin daxili formasından uzaq dövrlərin linqvomədəni ideyaları ilə əlaqəsi ilə fərqlənir. A.Nikonov etnonimin “üç mənə müstəvisini” fərqləndirir: pre-etnonimik, müvafiq etnonimik, ottonimik. Beləliklə etnonimlərə subyekt-məntiqi məzmunla yanaşı, dünyanın linqvistik mənzərəsini və etnik birliklərin stereotip təsvirlərini dolaylı formada əks etdirən zəngin assosiativ-konnotativ komponentlər daxil ola bilər. Əlaqədar stereotipik komponentlər obrazlı etnonimik mənələrin inkişafı, söz və söz birləşməsinin yaranması, eləcə də etnik ləqəblərin yaranması ilə bağlıdır [35, s. 12].

Ümumi prinsipə görə dünyanın müxtəlif tayfa və xalqların adlandırılması ilə bağlı müxtəlif məsələlər müzakirə olunmuşdur. Başqa sözlə desək, etnonimik təhlillərin ümumi tipologiyası, əlbəttə ki, etibarlı material olduqda mümkündür. Bir daha vurğulayırıq ki, elm hələ etnonimik sistemlərin tipologiyasına uyğunlaşmaq üçün hələ lazımi tədqiqat bazasına malik deyil. Yalnız dünyanın müxtəlif xalqlarının etnonimlərinə əsaslanan bu yolların icmasının adlandırılmasının müxtəlif siyahısı mümkündür. Demək olar ki, bütün ölkənin etnonimiyasında heç bir sözdə etnonim universallara rast gəlinmir. Bu günə qədər əldə edilən nəticələrin azlığına baxmayaraq etnonimlərin müqayisəli tipologiyasına hələdə ehtiyac vardır. Etnonimlərdən danışarkən etnonim tip anlayışından da danışmaq olar. Amma etnonimlər çox vaxt sarsıntılı, etibarsız etimologiyalar əsasında öyrənilir və ədəbiyyatda “etnonim tip” anlayışının dəqiq tərifinə rast gəlmək mümkün deyil. Buna

baxmayaraq, ayrı-ayrı dil ailələri üçün etnonimlərin tədqiqi, eləcə də etnonimik mənaların tarixinin müəyyən edilməsi üçün diqqətəlayiq cəhdlər edilmişdir. Məsələn, türk dillərinin etnonimləri haqqında aydın təsəvvürü filoloq N.A.Baskakovun “Türk etnonimlərinin modelləri və onların tipoloji təsnifatı” əsəri verir. Bütün türk etnonimlərinin semantik mənada bölündüyü bir neçə qrupa işarə edir. Məsələn, türklər qohumluq və mülkiyyət münasibətləri adı ilə etnonimlərlə səciyyələnir.

Ümumilikdə isə qeyd edə bilərik ki, müxtəlif alimlərin əsərlərində və hətta eyni alimin əsərlərində ziddiyyətlər ola bilər. Belə ki, məsələn, Y.V.Çesnov özünün ilk işində etnonimləri təhlil edərək belə qənaətə gəlir ki, iki geniş yayılmış mənali etnonim növü 1) “İnsan”, “Xalq.” 2) yaşayış mühitinə görə etnonimlər vardır. Birinci növ ikincidən daha qədimdir. Beləliklə etnonimlər yalnız dərin antik dövrdə, qəbilələrin son dərəcə güclü olduğu və ayrı-ayrı qrupların “xalq” anlayışını yalnız özlərinə şamil etdiyi zaman yarana bilərdi. Həmçinin bəzi etnonimlər əkinçiliyin yayılması zamanı yaranıb və beləliklə, iqtisadi ixtisaslaşmanın inkişafı ilə bağlıdır. Etnonimlərdəki “xalq” mənasının qədimliyinə və ya yerli-yerinə uyğunlaşmasına gəlincə, ola bilsin, hər iki üsul kifayət qədər qədimdir və paralel şəkildə mövcud olmuşdur. Ancaq Y.V.Çesnovun “Etnonimlərin semantik növləri və onların tarixi ardıcılığı xalqın mədəni fəaliyyətinin inkişafı ilə müəyyən edilir” fikri ilə razılaşmaq olmaz. Etnonimlərə belə tarixi yanaşma onun sayında çoxlu misallarda uğurla nümayiş etdirilmişdir.

Etnonimlərin tarixi və fəaliyyət göstərməsinin bəzi xüsusiyyətlərini qeyd edə bilərik. Birincisi, eyni etnik qrupun eyni etnik qrup daxilində və müxtəlif icmalarda təkrarlanması mümkündür. Məsələn, Polşada “*glade*” (polyaklar) və ya slavyanlar, “*sloven*”lər (novqorodiyalılar) və s. Bu nümunələr qədim xalqların miqrasiya istiqamətini və fəth tarixini göstərir. İkincisi, bəzi etnonimlər xalqın bir hissəsinin bütövlükdə xalqın tərkibinə keçməsi ilə xarakterizə olunur. Həmçinin bəzi etnonimlər qədim tayfaların miqrasiya istiqamətini, onların genetik əlaqələrini və fəthlərinin tarixini göstərir. Həmçinin etnonimlər xalq liderindən məğlub edilmiş bir xalqa və əksinə çevrilə bilər. Üçüncüsü, bəzi etnonimlər xalqın bir hissəsinin adının

bütövlükdə xalqın adına keçməsi ilə səciyyələnir. Məsələn, albanların adının özü onları qədim alban tayfalarından birinin adı ilə albanlar adlandırılıb. Dördüncüsü, tədqiqatçıların müşahidələrinə görə, bir çox qədim tayfaları və onların tayfa ərazilərini eyni sözlə təyin etmək olar, məsələn İzhora çayı.

L.S.Tolstova qəbilə adı kimi Mitanları göstərir. Qədim dövrlərdə bu termin “*yaşayış, ev, məskən, kənd*” sonra isə “*vətən*” mənalarını ifadə edirdi. Eyni zamanda, o bir növ ümumi vahidi, keçmişdə qohumluqla əlaqəli bir qrup insanı ifadə etdi. Müəllifin fərziyyəsinə görə, Mitan çox qədim bir termindir.

İngilis adının özü isə Siksik qəbiləsinə xidmətdən yaranan etnonimdir. Mənası isə “qara atəşdir”. Alçaldıcı mənə çalarlarına malik bu cür etnonimlər yalnız avropalı fəthlərlə Amerikanın qırmızı dərilili aborigenləri arasında münasibətlərin tarixindən xəbər verir. Xalqların adlarının altında yatan atributlar toplusu tamamilə təsadüfidir. Bəzən isə qonşu xalqların verdiyi adlar da tarixi etnoqrafiyaya kömək edir. Amma elə vəziyyətlər var ki, qonşular tərəfindən verilən adlar tarixi etnoqrafiyaya əhəmiyyətli köməklik göstərir. Etnoqraf N.G.Volkova əmindir ki, etnik qrupların dərin və uzunmüddətli əlaqələri, onların tarixi təcrübələri etnonimlərdə özünəməxsus izlər qoyur.

Etnonimləri tədqiq edərkən onları konkret tarixi dövrlərdə etnik qrupların təyinatı funksiyasını yerinə yetirən cəsarətli adlar kimi qəbul etmək çox vacibdir. Bu mənada etnonimiyanın hər bir sübutu dəyərli tədqiqat materialıdır. Lakin etnonimlərin adlandırılması üsulları hələ də məhduddur. Etnonimlər üçün ən uğurlu və perspektivlisi etnonimləri ayrı-ayrılıqda deyil, konkret dil ərazisi üçün bütövlükdə nəzərdən keçirməyə çalışan tədqiqatçıların metodlarıdır, o, etnonimləri bir anda deyil, konkret ərazi üçün bütün xüsusiyyətləri ilə nəzərdən keçirməyə çalışır. Bütün etnonimik faktlar elm adları tərəfindən bütövlükdə təhlil edilmişdir, burada bəzi elementlər digərləri tərəfindən əlaqələndirilir və ya müəyyən edilir.

Bir sıra tədqiqatçıların işi də sistemli yanaşması ilə seçilir. Bəzi əsərlərin əksəriyyətində söz yaradıcılığı aspekti müəyyən dərəcədə nəzərə alınır: o həm də

inandırıcı və linqvistik cəhətdən əsaslandırılmış etimologiyaların yaradılmasına kömək edir. Lakin etnonimlərə yanaşma çoxşaxəli ola bilər və etnoliqivistik təhlil bunda mühüm rol oynaya bilər. Xüsusilə V.V.İvanovun və V.N.Toporovun əsərlərində etnonimlərə mədəniyyətin semiotikası nöqtəyi-nəzərindən yanaşma nümayiş etdirilir ki, bu da etnonimin Varodun dünyagörüşü və təfəkkürü ilə, onun mənəvi tarixi ilə dərin əlaqələrini üzə çıxaracaqdır [5, s. 5-6].

İngilis dili ilə yanaşı İngilis xalqında etnonimlərin formalaşmasında böyük rolu vardır. İngilis xalqı ingilis dilində danışan orta q tarix və mədəniyyəti paylaşan İngiltərədə yaşayan etnik qrup və millətdir. İngilis kimliyi qədim ingilis dilində Angelcynn (Anqləsin irqi və ya qəbiləsi) kimi tanındığı erkən orta əsrlər mənşəlidir. Onların etnonimi eramızın 5-ci əsərində Böyük Britaniyaya köçmüş alman xalqlarından biri olan Angledən götürülmüşdür. İngislər əsasən iki əsas tarixi qrupdan-Romalıların geri çəkilməsindən sonra Britaniyanın cənubunda məskunlaşan tayfalardan və artıq orada yaşayan qismən romalılaşmış britaniyalılardan ibarətdir. Kollektiv olaraq Anqlə-Sakson kimi tanınan Danimarkalılar IX əsrin sonlarında başlayan Danimarkalıların işğalına və məskunlaşmasına cavab olaraq XX əsrin əvvəllərində İngiltərə krallığı olacaq yeri qurdular. Bunun ardınca XI əsrin sonlarında Norman fəthi və Normanların İngiltərədə yerləşməsi prosesi başladı. İngilis xalqı İngiltərəyə köç edən insanları əks etdirir. Daha sonrakı işğalların və köçlərin İngilis nüfuzu üzərindəki təsiri, yalnızca müasir tədqiqatlar üzərində aparılan araşdırmalar qeyri-müəyyən nəticələr verdiyi və bu səbəblə müxtəlif yorumlara məruz qaldığı üçün müzakirə edildi. Ancaq son dövrlərdə insanların bu hərəkətlərinin genetik təsirləri haqqında daha aydın təsəvvür yaratmaq üçün qədim tədqiqatlardan istifadə edilmişdir. 2016-cı ildə Kembridcə məzar yerlərindən tapılan Dəmir dövrü və Anqlə-Sakson dövründən olan tədqiqatlardan istifadə edərək belə bir nəticəyə gəldi ki, ingilis şərq nümunəsinin orta hesabla 38%-i Anqlə-Saksonlara mənsubdur, Şotlandiya və Uols nümunəsinin hər birində isə 30% Anglo-Sakson nümunəsi olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Bununla da İngilis tarixində Anqlə-Saksonların əsas yer tutduğu müəyyənləşdirilmişdir. Bununla belə, müəlliflər qeyd ediblər ki, müəllif

seçmə qrupları arasında müşahidə olunan oxşarlıq, çox güman ki, daxili miqrasiya ilə əlaqədardır [91].

İndi isə daha geniş şəkildə etnonimlərin gəldiyi tayfalara nəzər yetirək. “İngilis” adlandırılan ilk insanlar Romalılar geri çəkildikdən sonra eramızın 5-ci əsrində Cənubi Danimarkadan və Şimali Almaniyadan Böyük Britaniyanın şərqinə və cənubuna köç etməyə başlayan bir qrup german tayfası olan Anqlo-Saksonlar idi. Anqlo-Saksonlar artıq “Roman-Britaniya” adlandırılan insanların məskunlaşdığı bir ölkədə məskunlaşdılar. “Roman-Britaniya” eramızın 1-5-ci əsrlərində Roma hakimiyyəti altında Britaniya ərazisində yaşayan yerli britondilli əhalinin nəsiləridir. Roma imperiyasının çoxmillətli olması o demək idi ki, anqlo-saksonlar gəlməmişdən əvvəl İngiltərədə az sayda başqa xalqlar da mövcud ola bilərdi. Anqlo-saksonların gəlişinin dəqiq məqsədi və onların Romano-İngilislərlə münasibətləri mübahisə mövzudur. Ənənəvi fikir ondan ibarətdir ki, müxtəlif Anqlo-Sakson qəbilələrinin kütləvi işğalı Böyük Britaniyanın cənub və şərqində yerli ingilis əhalisinin böyük ölçüdə köçməsinə səbəb oldu. Bu dövrün yeganə tarixi hesabatını verən və yerli britaniyalıların qəbilələri işğal edərək qırğını və aclığını təsvir edən Gildasin yazıları ilə dəstəklənir [91].

Dediyimiz kimi, Anqlo-Sakson sözü “*Anqul Seaxan*” Latın dilindən Angli-Sakson sözündən gəlir. Anqlo-Sakson termini anqlo-saksonların özləri tərəfindən nadir hallarda istifadə edilən bir termdir. Çox güman ki, onlar “*Angle*”, “*Seaxe*” və ya daha çox ehtimal edilən “*Mierce*”, “*Cantie*” kimi yerli və ya qəbilə adı kimi müəyyən edilmişdir. Anqlo-Sakson termini ilk dəfə 8-ci əsrin yazısında istifadə edilmişdir. Pavel Deacon ondan ingilis saksonlarını digər qitələrdəki saksonlardan ayırmaq üçün istifadə edir. Görünüşə görə xristian kilsəsin Angli sözündən istifadə etmişdir məsələn, Papa 1-ci Gregorinin hekayəsində “*Non Angli sed angli*” nümunə ola bilər. “*Anglisc*” və “*Angelcynn*” terminləri də Qərbi Sakson kralı Alfred tərəfindən insanlara istinad etmək üçün istifadə edilmişdir, bununla da o müəyyən edilmiş qaydalara riayət edirdi. Anqlo Sakson termininin mənbələr arasındakı ilk istifadəsi təxminən 924-cü ildə Aethelstan üçün başlıqlardadır: *Angelsxonum*,

Deneromque. Yerli Briton natiqləri Anqlo-Saksonları Saksonlar və ya bəlkə də Saeson kimi adlandırırdılar. Katherine Hills “İngilislərin özlərini kilsə tərəfindən müqəddəsləşdirilmiş adla, Tanrı tərəfindən seçilmiş xalqın adı ilə adlandırdıqları halda, düşmənlərinin əvvəlcə pirat basqınçılara tətbiq edilən addan istifadə etmələri” təsadüfi olmadığını təklif edir [91].

İngilis tarixi dövründə xüsusi yeri olan tayfalardan biri də Keltlərdir. Keltlərin adının etnik qrupa istinad etmək üçün istifadə edilməsi ilk dəfə eramızdan əvvəl 517-ci ildə yunan coğrafiyaçısı Miletli Hekatey tərəfindən Massiliya yaxınlığında yaşayan bir xalq haqqında yazarkən qeyd edilmişdir. Eramızdan əvvəl 5-ci əsrdə Herodot Dunay çayının ətrafında və həmçinin Avropanın ucqar qərbində yaşayan Keltoya istinad edirdi. “*Keltoi*” termininin etimologiyası aydın deyil. Bəzi müəlliflər bu terminin Kelt mənşəli olduğunu güman edir, digərləri isə onu yunanlar tərəfindən yaradılmış ad kimi görürlər. Dilçi Patrizia De Bernardo Stempel də bu terminin “uzun boylular” mənasını verdiyini təklif edir.

Romalılar isə İtaliyanın şimalında ilk dəfə qarşılaşdıqları Keltlər üçün Qalls adını üstün tuturdular. Eramızdan əvvəl 1-ci əsrdə Sezar Qaulların öz dillərində özlərini “Keltlər” adlandırdıqlarına istinad etdi. 1-ci əsrin şairi Nikef Parfeniusun yazdığına görə, Kelt Heraklin oğlu və Bretanın qızı Keltin idi; bu ədəbi şəcərə başqa heç yerdə yoxdur və heç bir təriqətlə bağlı deyil. Celtus sözü isə Keltlərin eyniadlı əcdadı oldu. Latın dilində “Celta”, öz növbəsində, Herodotun Qaullar üçün istifadə olunan *Keltoi* sözündən gəldi [91].

Etnonimləri tədqiq edərkən, hər şeydən əvvəl, mövcud və əsaslı “özünü təyin edən və xaricdən qoyulan adlar arasındakı fərqi” nəzərə almaq lazımdır ki, verilmiş linqvistik kelt etnonimi də yad mənşəli ola bilər. Kelt mənşəli etnonimlər, mütləq müraciət etdikləri etnik qrupların kelt dilli danışanlardan ibarət olduğunu ifadə etmir, sadəcə olaraq, bu insanların bəzi Kelt dilli qonşularının onları adlandırması ilə tanındıqlarını ifadə edir. Məhz etnonimin semantik məzmunu bizə endoetnonimlər adlandırma biləcəyimiz özünəməxsus “daxili” konfessiyaları və xaricdən tətbiq edilmiş etnonimləri yad konfessiyalar arasında ayırmağa kömək edir. Etnonimlərin birinci

qrupuna misal olaraq “*Belendi, Luici və Semerti*” kimi Kelt etnonimlərindən sitat gətirmək olar. Bəzi etnonimlər isə bitki adları ilə əlaqədardır. Məsələn “*Eburones, Eburovices, Lemavi, Dervaci və s*” [75, s. 101].

İngilis tarixində müxtəlif tayfaları nümunə gətirə bilərik. Bunlardan biri də “*Kaledonlar*” dır. Bu, Şotland dağlarında və adalarında yaşayan xalqların adıdır. Romalılar müasir İnverness və Fort Vilyam şəhərləri arasında Böyük Qlenddə yaşayan tək bir qəbiləni təsvir etmək üçün Kaledones sözündən istifadə etdilər. Şimalda yaşayan bütün qəbilələri də Kaledoniyalılar adlandırırdılar. Bu qəbilələrdən bəzilərinin adlarını bilirik. Bunlara ehtimal ki, Caithnessdə yaşamış Kornovi və Smertae, dağların uzaq qərbində yaşayan Caereni, Creones daxildir. Vakomaqilər Cairngormsda və ətrafında yaşayırdılar. Digər naməlum qəbilələr Orkney, Şotland və Hebrid adalarında yaşayırdılar. Bu qəbilələrin bir çoxundan olan döyüşçülər eramızın 84-cü ilində Mons Qraupius döyüşündə Kalqakus adlı bir liderin başçılığı ilə romalılara müqavimət göstərmək üçün bir araya gəldilər. Romalılar bu döyüşdə qalib gəlsələr də, Dağları heç vaxt müvəffəqiyyətlə fəth edə bilmədilər. Romalılar soyuğa, aclığa və çətinliklərə dözmək qabiliyyətinə görə Kaledoniyanı heyran edirdilər. Tacitus onları qırmızı saçlı və iri ayaqlı kimi təsvir etmişdir. Bütün bu qəbilələr Şotlandiyanın digər yerlərində yaşayan qonşu xalqlardan çox fərqli həyat tərzi keçirirdilər. Onlar bir çox ərazilərdə Brochs adlanan hündür daş qüllələrində və ya Duns adlanan digər möhkəmləndirilmiş yerlərdə yaşayırdılar. Taexali və Venicosdan fərqli olaraq, Kaledonlar nadir hallarda incə metal əşyalardan dini qurbanlar verirdilər [86].

Digər bir tayfa nümayəndələrindən biri də *Taexali* tayfasıdır. Xalqın müdafiə olunmayan kiçik fermalarda və obalarda yaşaması istisna olmaqla, bu gün Qrampiyada yaşayan bu qrup haqqında çox az şey məlumdur. Cənubdakı qonşuları Venikonlarla çox şey paylaşırdılar. Şərqi Şotlandiyanın bu alçaq və münbit hissələri qərb və şimaldakı dağlar və adalar ilə müqayisədə müxtəlif məskunlaşma növləri və mərasimlər üçün arxeoloji sübutlarla təmin edir. Taeksallar eramızın 84-cü ilində romalılar tərəfindən məğlub edilsələr də, onlar heç vaxt daimi olaraq işğal

edilməmişdilər. Venikonlar və Kaledonlar kimi onlar da Roma imperiyasının ən şimal sərhədlərindən kənarında yaşayırdılar.

Digər bir qəbilə isə *Carvetii* qəbiləsidir. Bu qəbilə indiki Cumbria ərazisində yaşayırdı. Onlar Roma əyalətində zəif tanınan bir tayfadır. Roma istilasından əvvəl bu ərazidə yaşayan insanlara dair çox az arxeoloji sübut var. Qonşuları olan Novantae kimi, bu xalqlar da yəqin ki, kiçik təsərrüfatlarda yaşayırdılar və sikkələrdən istifadə etmirdilər və ya böyük qalalara sahib deyildilər. *Carvetii* Brigantesin böyük krallığı və ya federasiyası daxilində daha kiçik bir qəbilə ola bilərdi.

Digər bir tayfa adlarından biri də *Venicones* tayfasıdır. Bu qəbilə indiki Tayside ərazisində yaşayırdı. Roma ordusu bu xalqın ərazisində bir neçə dəfə yürüş etdi, lakin onlar heç vaxt daimi olaraq fəth edilərək işğal olunmadılar. Arxeoloji sübutlar göstərir ki, bu xalq və onların şimal qonşuları olan Taeksalların çoxlu ortaq cəhətləri var idi. Venikonlar o dövrdə Şimali Britaniyada ölümlərini daş döşənmiş qəbirlərdə basdıran azsaylı qruplardan biri idi, belə qəbirlər və kremasiya dəfnləri Britaniyanın digər bölgələrində Roma dövründən əvvəl çox nadir hallarda olur. Arxeoloqlar şübhələnirlər ki, bir çox Dəmir dövrü xalqları tez-tez cəsədlərin təbii olaraq parçalanmasına icazə verilən mürəkkəb dəfn mərasimləri keçirmişlər. Venikonlar və Taeksallar həmçinin bataqlıqlarda və göllərdə yerli şəkildə bəzədilmiş nüfuzlu metal əşyalar, o cümlədən müxtəlif bürünc əşyalar təklif edirdilər. Hər birinin çəkisi 1.5 kq-dan çox olan bu qeyri-adi ornamentləri yalnız Venikonlar və Taeksalılar taxırdılar [86].

Digər tanınmış tayfa adlarından biri də *Damnonii* tayfasıdır. Bu Şotlandiyanın mərkəz hissəsində indiki Qlazqo və Stratklid ətrafında yaşayan qəbilə və ya insanlardır. Bu qəbilənin adı ya *Damnonii*, ya da *Dumnonii* kimi yazıla bilər, baxmayaraq ki, *Dumnonii* eyni zamanda Devon və Kornuolda bu dövrdə yaşayan insanların adıdır. Roma fəthi zamanı İngiltərə və Fransadakı bir çox tayfalar qəbilələrarası təmas nəticəsində ola biləcək oxşar adları bölüşürdülər. Bununla belə, bu təsadüf ola bilər, çünki insanlar özləri üçün oxşar adlar istifadə edirdilər, məsələn, “dağ adamları”, “igid insanlar” və s. *Damnonii* Romalılar tərəfindən fəth edildi və

onlar Hadrian divarı xəttinə qədər daha da cənuba çəkilməzdən əvvəl onların ərazisi uzun illər Roma ordusu tərəfindən işğal edildi.

Digər bir tayfa adı isə *Cantiaci* tayfasıdır. Bu, Kentin şimalında və şərqində yaşayan qəbilənin və ya insanların adıdır. Roma fəthi zamanı İngiltərənin cənub-şərqindəki digər xalqlar kimi, bu qrup da Fransa və Aralıq dənizi dünyasının təsirlərinə çox açıq idi və nəticədə onlar böyük Cunobelinus krallığının bir hissəsi oldular. Roma fəthindən sonra onlar Kanterberidəki əsas məskunlaşmaya əsasən yurddaşlar oldular [86].

Tayfaların adlarının verilməsi isə xüsusi mənə kəsb edir. Tayfaların inkişafını və onların necə yaranmasını nəzərə çatdırmaq etnonimlərin də necə inkişaf etdiyini və mövcud vəziyyətini göstərir. Bu tayfa, etnik qrupların adlarının necə yaranması və adlandırılması isə müxtəlif amillərin təsirindən baş verir.

Etnik adlar dilin lüğət tərkibində ən qədim sözlər hesab olunur. Etnik qruplar üçün ad qrupları fərqlidir. İbtidai icma quruluşu dövründə totemlər müqəddəs hesab olunan heyvan, obyekt, bitki və ya xüsusi hadisələr adlanırdı. Totem sözü leksik vahid hesab olunur yəni, Şimali Amerikanın hind tayfasının dilindən götürülmüş və “toxum” deməkdir. Bəzi tayfa və tayfaların adları bu totemlərdən yaranmışdır. Bəzi ev heyvanları da o dövrdə müqəddəs hesab olunurdu. Həmçinin tarix boyu çoxlu tayfalar olub ki, öz adlarını müxtəlif əşyalardan və heyvanlardan götürüb. Qəbilələr arasında totemlərin istifadəsi artıq o dövr üçün ənənəvi bir hal almışdır. Beləliklə əcdadların totemləri sayılan heyvan adları zamanla bəzi qəbilələrin adlarına çevrilmişdir.

Bir çox etnonimlər isə ümumi emblemlər əsasında adlandırılmışdır. Hər qəbilə və tayfanın özünəməxsus emblemi var idi. Türk dilçiliyinin tanınmış simalarından olan Mahmud Qaşqari 22 oğuz tayfası haqqında belə yazır “onların hər birinin tayfa və tayfaları fərqləndirən xüsusi əlamətləri vardır.” Məsələn öz mal-qaralarını başqalarından fərqləndirmək üçün xüsusi işarə ilə işarələyirdilər. Daha sonra isə bu işarələr etnik qrupların adlarına çevrildi. Zaman keçdikcə isə əşyaların adlarını

bildirən sözlər qəbilə və tayfaların adlarına çevrildi. Bəzən adların nəyə əsaslandığını yəni heyvanlara və ya totemlərə əsaslandığını müəyyənləşdirmək çətindir. Bunun səbəbi isə totemlərin zamanla unudulması və silinməsidir.

Həmçinin rənglərdən alınan etnonimlər də vardır. Adların tərkibində rəng bildirən sözlərin olması ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. N.A.Aristovun fikrincə Şərqdə sarı rəngi ifadə edən etnonim xalqa, yuxarı təbəqəyə və kral ailəsinə münasibətdə işlənmişdir. Tarixi mənbələrə görə, qədim zamanlarda qəbilə və tayfaların sayı başqa tayfalar arasında statuslarının müəyyənləşdirilməsində əsas rol malik idi. Başqa bir şəkildə isə qəbilələrin yeri və cəmiyyətdəki tayfalar bu göstərici ilə müəyyən olunur.

Bəzi etnonimlərin adları isə insan adları və ləqəblərindən götürülmüşdür. Ləqəblərin etnonimlərə çevrilməsi faktı göstərir ki, xalis ləqəblər yəni bilavasitə və ya adın yerinə işlənən ləqəblər birbaşa etnik ada çevrilir. Bir növ ləqəb sayılan peşə, vəzifə, rütbə adları əvvəlcə ləqəblərə, sonra isə etnonimlərə çevrilir. Lakin hər ləqəb etnonimə çevrilmir. Bu səbəbdən ləqəbin yalnız bir şəxsə deyil, müəyyən kateqoriyadan olan və ya bir qrup şəxsə aid olması zəruridir.

Etnonimlərin aktual semantikasına həsr olunmuş əsərlərin sayı çox azdır. Bu tədqiqatların biri isə ingilis dilinin materialları əsasında aparılmışdır. Tədqiqat işində ingilisdilli mədəniyyətdə etnonimlərin fəaliyyətinin tarixi, semantik aspektləri və mədəniyyətlərarası ünsiyyətdə rolu başlıca mövzudur. Əsas diqqət isə etnonimlərin təsnifatı, onların morfoloji quruluşu, ləqəbli etnonimlər kimi problemlərə ayrılıb. Etnonimin məzmununun əsas elementi mənanın aktual etnonimik komponentidir ki, bu da etnonimi ifadə vasitəsinə çevirir.

Sonda isə demək olar ki, sistem mərkəzli yanaşma çərçivəsində çalışan alimlərin dilçi alimlərin etnonimiyanın inkişafında töhfəsini qiymətləndirməmək olmaz. Bu yanaşma çərçivəsində etnos və etnonim anlayışları müqayisə olunub, etnonimlərin təsnifatı ilə bağlı araşdırmalar aparılmışdır. Bütün bunlar etnonimləri dilin leksik tərkibinin xüsusi təbəqəsi kimi təqdim etməyə imkan verir. Bununla belə,

bu cür tədqiqatların ümumi çatışmazlığı onlarda mədəni normaların daşıyıcısı kimi bir insanın olmamasıdır.

Dissertasiya işinin 1-ci fəslində etnonim anlayışının mənası araşdırılmış və müxtəlif tədqiqatçıların fikirləri araşdırılmışdır. Həmçinin bu fəsildə etnonim və etnos anlayışları izah edilmiş onların xüsusiyyətləri və mənşəyi qeyd edilmişdir. Bu fəsildə etnonimlərin təsnifat problemi məsələsinə də yer verilmişdir. Etnonimlərin müxtəlif növləri göstərilmişdir.

II FƏSİL

İNGİLİS ETNONİMLƏRİNİN KOQNİTİV-DİSKURSİV XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1 Etnonimlərin struktur- semantik tədqiqi

Dilçilikdə ayrıca verilmiş sahələrdən biri də semantika sahəsidir. Ümumiyyətlə semantik qrupları 2 yerə bölmək: 1-ci kontekstual, bu növdə sözlər birləşir, çünki təyin etdikləri obyektlər və hadisələr arasındakı əlaqəyə görə çox vaxt eyni kontekstdə olurlar, yəni sözlər nitqdə tez-tez birlikdə işlənir və buna görə də kontekstli qrup təşkil edir. 2-ci tip isə məntiqi növdür, burada xüsusi anlayışları bildirən sözlərin müvafiq ümumi anlayışı ifadə edən sözlə birləşməsidir [9, s. 60].

Mənanın nə olduğu sualı dilçilikdə, psixologiyada, və fəlsəfədə dəfələrlə müzakirə olunmuşdur. Təbii ki, müzakirələrin nəticəsi müxtəlif mənə nəzəriyyələrinin meydana çıxması idi. Məsələn, məntiqçilər işarənin mənasının istinad, reallıq obyektinə olduğuna inanırdılar, bixevioristlər isə mənanı şifahi stimula reaksiya ilə müəyyən edirdilər, funksional yanaşma tərəfdarları isə işarənin funksiyasını mənə kimi başa düşürdülər. Müasir dilçilikdə mənə “işarəyə sabit şəkildə bağlanmış məzmun” kimi başa düşülür [25, s. 13].

Qeyd etmək lazımdır ki, hərtərəfli xüsusiyyətlər dəsti ilə təsnifat yaratmaq asan olmadığına görə, müxtəlif növ dəyərləri fərqləndirmək üçün çoxlu cəhdlər edilmişdir. Ən çox diqqət çəkən qarşıdurma leksik və qrammatik mənalar idi. Bu gün qrammatik mənə dedikdə müxtəlif sözləri eyni formalarda birləşdirən ümumi mənə başa düşülür [50, s. 54]. Və yalnız bir sözə xas olan məzmunun göstəricisi sözün leksik mənasının mahiyyətidir. Leksik mənə ənənəvi olaraq “sözün məzmunu, şüurda əks olunan və bir obyekt, xassə, proses, hadisə və ya bir şey haqqında təsəvvürü təsbit edən məzmunu kimi başa düşülür” [84, s. 261].

Sözün leksik mənası mürəkkəb quruluşdur. Onu işarə kimi sözün ümumi xassələri: semantikas, praqmatikas və sintaksisi müəyyən edir. Sistem mərkəzli yanaşmanın komponentləri ilə işarənin mənasının təhlili bir işarənin semantikasını öyrənmək üçün çox əlverişli və səmərəli üsul idi. Mənanın strukturunun öyrənilməsində ilk addım ayrı-ayrı komponentlərin mənada təcrid olunması və öyrənilməsi idi, ikinci mərhələ isə, komponentlər arasında əlaqənin öyrənilməsi, komponentlərin iyerarxiyasının qurulması, onların əlaqəsi, konkret mənada nisbi “identifikasiya” olmuşdur. Bu alınan məlumatlar bütövlükdə işarənin semantikasının ümumiləşdirilmiş təsvirini verməyə imkan verdi. Düzgün semantik mənada leksik mənanın strukturunda iki komponenti ayırd etmək olar: işarəvi məna- sözün anlayışa münasibətidir, yəni obyektlərin siniflərinin ümumiləşdirilmiş zehni nümayişi və denotativ məna- sözün nitqdə müəyyən bir təyin edilmiş obyektə münasibətidir.

Dilçilik ədəbiyyatında təyin olunan subyekt fərqli şəkildə adlanır: işarələnmiş, nominasiya, denotasiya, referent. Son iki termin isə son zamanlar fərqləndirilmişdir. Həm “referent” həm də “denotatum” məntiqdən gələn anlayışlardır. Denotat müəyyən bir dil vahidinin olduğu ətrafımızdakı reallığın obyektidir [6, s. 154]. Referent denotatdan fərqli olaraq materialın özüdür və istinad bu ifadədə göstərilən obyektiv vəziyyətlə korrelyasiya olunur. Beləliklə etnonimin özü etnosun özüdür [12, s. 5-6].

Söz tək-cə obyekt və ya hadisə anlayışını deyil, həm də bu sözün göstərdiyinə münasibəti, həmçinin şəxsin iştirakçılar və ünsiyyət şəraiti haqqında məlumatını əks etdirir. Sözün mənasının subyekt-konseptual cəhətini tamamlayan bu əlavə məlumat leksik mənanın praqmatik zonasını təşkil edir. Sözün praqmatikasının tərkib hissəsi kimi qısaca olaraq leksik mənanın emosional-qiyətləndirici komponenti kimi müəyyən edilə bilən konnotasiya fəaliyyət göstərir. “Konnotasiya” termini dilçiliyə 17-ci əsrdə daxil olmuşdur. Dilçilikdə isə L.Elmslev, R.Bart, L.Blumfeldin əsərləri sayəsində möhkəmlənmişdir. Konnotasiya anlayışı sözün şərti məzmununa əlavə olaraq, natiqin təyin olunmuş obyektə və ya hadisəyə münasibəti haqqında məlumat verən [16, s. 49], sözlə bağlı mədəni ideyaları və ənənələri əks etdirən praqmatikanın

elementləri [8, s. 67], məntiqi və ya emosional xarakterli ləksəmin mənasının əlavə sabit komponentləri kimi pragmatik olaraq ifadəliliyi hədəfləyən milli dünya baxışının nəticəsidir [57, s. 9].

Bu araşdırmalardan da göründüyü kimi sözün ləksik mənasının təhlilində konnotasiya anlayışı başlıca mövqeyə malikdir. Konnotasiya termininin sadə tərifini müxtəlif şəkildə vermək olar. Konnotasiya müxtəlif yazı nümunələrində bir kontekst ilə əlaqəli ifadəli məna və ya əlavə məna adlanır.

Yuxarıdakı təriflərdən göründüyü kimi, dilçilikdə konnotasiya anlayışı birmənalı deyil. Lakin çoxsaylı fərqlərin mövcudluğunda belə bir sıra ümumi müddəaları ayırd etmək olar: birincisi, konnotasiya denotasiyaya münasibətdə ikinci dərəcəlidir, ikincisi, ən azı emosional və qiymətləndirici komponentləri ehtiva edir. Bundan əlavə, dilçilər hesab edirlər ki, konnotasiyalar üstüörtülü şəkildə mövcuddur və onlar hər bir dil üçün səciyyəvidir və ayrı-ayrı natiqə deyil, bütövlükdə dil birliyinə istinadı ehtiva edir. V.A.Maslovanın qeyd etdiyi kimi “sözün mənasında assosiativ əlamətlərin möhkəmlənməsi, həmin prosesin konnotasiyası mədəni-milli xarakter daşıyır, sağlam düşüncə məntiqinə mane olmur” [31, s. 54]. Etnonimlər arasında konnotasiyaların yaranması prosesi həm də mədəni baxımdan səciyyəvidir, ona görə də demək olar ki, etnonimlərin konnotasiyaları bir növ zəriflik və incəlik rəmzidir. İ.G.Braginanın qeyd etdiyi kimi, konnotasiya sözlərin tanınmasını müəyyənləşdirir. O həm də tərifin sabitliyi üçün əvəzsiz şərt kimi çıxış edir [20, s. 331-335].

Sözün konnotasiyaları məzmun baxımından müxtəlif tərkibli hissələrdən ibarətdir. Onları da öz növbəsində daha kiçik komponentlərə ayırmaq olar. Konnotasiyalarda bütün komponentlər bir-biri ilə sıx bağlıdır və dilçilər tərəfindən yalnız təsvirin rahatlığına görə müstəqil şəkildə seçilir. Bəzi dilçilər konnotasiya elementlərinin dörd strukturunu ayırd edirlər: emotiv, qiymətləndirici, ifadəli və stilistik [11, s. 110]. Bəzi dilçilər isə üç komponenti fərqləndirirlər: qiymətləndirici, ifadəli, obrazlı. V.İ.Şaxovski hesab edir ki, konnotasiyalara yalnız iki komponent xasdır: emotiv və stilistik [59, s. 20].

Emosional komponent konnotasiyanın komponentlərindən biridir və mənada sabitlənmiş, təyin edilmiş obyekt və ya hadisənin emosional mənası haqqında məlumatdır [16, s. 50]. Emosional komponenti olan sözlər iki növ məlumatı əhatə edir: təyin edilmiş əşya haqqında məlumat və nominasiya zamanı bu maddənin emosional qavranılması haqqında məlumat. İ.V.Arnold qeyd edir ki, emosional komponent sözlərin məntiqi-subyekt məzmunu əsasında yaranır, lakin yarandıqdan sonra onu sıxışdırmaq və ya güclü şəkildə dəyişmək meylli ilə xarakterizə olunur [11, s. 106].

Qeyd etmək lazımdır ki, heç də bütün dilçilər emosional, qiymətləndirici və ifadəli elementləri konnotasiya kimi təsnif etmirlər. Şaxovskinin konnotasiya semantikasını emotivliyi “Dil vahidlərinin sosial və fərdi emosiyaların semantikasında əks olunan psixikanın faktı kimi emosionallığı ifadə etmək üçün dilə xas olan semantik xüsusiyyət” kimi tanıyır [59, s. 24]. Bu nəzəriyyədə qiymətləndirici və ifadəli komponentlər konnotasiya həddlərindən kənarında götürülür və məntiqi-subyekt məna komponentləri hesab edilir. Konnotasiya semantikanın əl tərkib hissəsidir ki, onun köməyi ilə danışanın emosional vəziyyəti onun ünvanı, nitq obyektinə və subyektinə, vəziyyətə münasibəti ilə ifadə olunur [59, s. 68].

Emosionallıq və qiymətləndiricilik ifadəliliklə bağlıdır. Ekspressivlik dil vahidlərinin müəyyən keyfiyyət və kəmiyyət dərəcələrini mənalarında əks etdirmək kimi başa düşülür. İ.V.Arnold hesab edir ki, söz öz obrazlılığı ilə və ya başqa bir şəkildə vurğulanırsa, mənənin ekspressiv komponentinə malikdir, yəni bu sözdə və ya digər sintaktik əlaqəli sözlərdə deyilənləri gücləndirir [10, s. 110].

Deməli konnotasiya sözün leksik mənasının bir növ emosional-qiymətləndirici komponentidir və dörd komponentdən ibarət məcmu kimi təqdim oluna bilər: emosionallıq, qiymətləndiricilik, ifadəlilik və funksional-üslubi. Lakin leksik məna strukturunun belə dərk edilməsi ilə etnonimlərin semantikasını ilə bağlı bir çox problemlər həllini tapmamış qalır. Şübhəsiz ki, hər hansı bir etnonim leksik vahiddir ki, onun semantik strukturunda kontekstual mühitdən asılı olaraq hər dörd komponent və ya onların yalnız bir hissəsi ifadə oluna bilər. Semantik yanaşmanın funksional

işığında etnonimin leksik mənası çox qeyri-müəyyən bir hadisə kimi meydana çıxır. Onun təbiətini və strukturunu dərk etməyə yanaşmalar, bir tərəfdən, tədqiq olunan hadisənin çoxşaxəli mənzərəsini yaradır, məzmununun dərinliyini və əhəmiyyətini açmağa imkan verir.

Hal-hazırda dilçik elmində etnonimlərin semantikasının öyrənilməsi xüsusi yer tutur. N.Şapoşnikov etnonimlərin antroponim və toponimlərlə tipoloji oxşarlıq xüsusiyyətlərini, həmçinin bu leksik vahidlərin leksik və semantik fərqlərini aşkar edərək, etnonimin mahiyyətini təhlil etməyə cəhd göstərmişdir. O, belə nəticəyə gəlib ki, etnonimlər vahid mədəni məkanda mövcuddur buna baxmayaraq, ümumi qəbul edilmiş müxalifətlər fonunda fərdiləşmiş cəm obyektinin adını bildirir, onlar predmet məntiqi əlaqələrin birmənalılığı ilə səciyyələnir.

Semantik prinsipin əsas vəzifəsi etnonimin mənasını, kontekstini, emosional koloritini, nitqdə, xüsusən dialektdə istifadə və fəaliyyət dairəsini nəzərə almağın vacibliyini əsaslandırmaqdan ibarətdir. Müəyyən bir ərazidə üstünlük təşkil edən etnik qrupun nümayəndələrini irəli sürən etnonimlər, bir qayda olaraq, ümumi semantik komponentlə birləşən, eyni zamanda müxtəlif növ sistem münasibətləri ilə bağlanan leksik vahidlər toplusunun qurulmuş strukturunu təmsil edir [52, s. 11].

Ümumiyyətlə etnonimlərin semantik tərəfinin tədqiqi ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. V.İ.Suprun qeyd edirdi ki, etnonimin semantik quruluşu haqqında belə vurğulamışdır “etnonimlər say formasından və işlədildiyi kontekstdən asılı olaraq həm onomastik, həm də ümumi isim semantikasına malik ola bilərlər” [52, s. 24]. Tədqiqatçının müşahidələri göstərir ki, milliyyətə bir şəxsin adı tək forma etnonim olmaya bilər, çünki o, insanı adı ilə eyni şəkildə peşə, yaşayış yeri və s səciyyələndirir, lakin onomastik funksiyalar vurğu və ya üslubi cəhətdən azaldılmış nitqdə aşkarlıca bilər və öz növbəsində cəm halda olan millətlərin adları “nümayəndələr” mənasında işləndikdə istifadə olunur. Bir və eyni etnonim kontekstdən asılı olaraq həm xüsusi ad, həm də ümumi isim ola bilər. Beləliklə etnonim anlayışının məzmunu onu dildəki etnomarkalı lüğət vahidi kimi təmsil edir, həmçinin etnik icmanın özlərinə və digər etnik qrupların nümayəndələrinə

münasibətini müəyyən edir. Müəllif hesab edir ki, etnonim etnik mənsubiyyət kateqoriyasını şifahi şəkildə ifadə edən əsas vasitədir və onun vasitəsilə insan kimin özünəməxsus olduğunu müəyyən edə bilər və bunun üçün standart təsnifatçılar toplusundan istifadə edir, bunlara aşağıdakılar daxildir: dil, görünüş xüsusiyyətləri, xarakter və davranış xüsusiyyətləri, nümayəndələrinin maddi və mənəvi mədəniyyətinin müəyyən xüsusiyyətləri [43, s. 3].

2.2 Xüsusi etnonimlərin semantikasi

XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərindəki dilçilik integrativliyi, izahediciliyi ilə seçilir. Dilçiliyin bu inkişafı dövründə dil hadisələrinə koqnitiv adlanan yeni yanaşma formalaşmışdır. Dilçiliyin əsas vəzifəsi isə dilin informasiyasının kodlaşdırılmasında və çevrilməsində rol oynayan idrak mexanizmi kimi öyrənilməsində görünür [83, s. 53-55]. Koqnitiv dilçiliyin nailiyyəti kimi sözün semantik strukturunun formalaşmasına ekstralingvistik amillərin təsirinin öyrənilməsində məhdudiyyətlərin aradan qaldırılması kimi qəbul edilməsi ola bilər. Koqnitiv semantika ümumi koqnitiv dilçiliyin bir istiqaməti kimi sözlərin mənalarının öyrənilməsini onlarda dayanan bilik strukturları ilə əlaqələndirir, dil və dildənkənarın qarşılıqlı əlaqəsini üzə çıxarır. Xüsusi etnonimləri təhlil edərkən ilk öncə lüğətlərə nəzər yetirmək lazımdır.

Lüğətlərin təhlili sözün leksik mənasının intensivliyini təşkil edən semantik xüsusiyyətləri müəyyən etməyə imkan verir. Etnonimlər üçün aşağıdakı xüsusiyyətlər meydana çıxmışdır:

- 1) Person “*İraqi*” İraq mənşəli bir şəxs,
- 2) Territory “*Dutch*” hollandiyalılar,
- 3) “*Spaniard*” İspaniyanın yerli vətəndaşı və ya İspan əsilli şəxs.

Lüğət məlumatlarının təhlili göstərir ki, lüğətlərin təriflərində yalnız niyyət semaları mövcuddur, lüğət anlayışlarında isə təsir sahəsi öz əksini tapmayıb. Və yalnız bir neçə etnonim üçün lüğət girişləri etnonimlərin leksik mənasının implikasiya zonasının semalarını qeyd edir. Deməli *Gypsy*(qaraçı) sözü qara dərilili və ənənəvi olaraq səyyar ticarət və falçılıqla yaşayan insanlara deyilir. Həmçinin qaraçılar hind dili ilə əlaqəli olan və Hindistan yarımadasında meydana gəlmiş güman edilən bir dildə danışır [85, s. 480]. “*Gypsy*” etnonimi ilə yanaşı daha iki etnonim “*Jew*” və “*Negro*” etnonimlərini də nümunə kimi vermək olar. “*Jew*” ənənəvi yəhudilik dini olan və mənşəyini qədim İsrail xalqına bağlayan xalqın və mədəni icmanın üzvü, “*Negro*” etnoniminin mənşəyi isə Sahara səhrasının cənubunda Afrikaya mənsub olan tünd dərilili insan qruplarıdır. Bu etnonimlərdən “*Jew*” din sahəsi ilə “*Negro*” etnonimi isə insanın dərisinin rəngi ilə əlaqələndirilir. Bu mənalar bu etnik qruplar haqqında müəyyən bilikləri əks etdirməklə yanaşı, güclü təsir zonasına daxil edilir.

Bu nümunələrdən görüldüyü kimi xüsusi etnonimlər dildə müxtəlif şəkildə işlənir. Bu etnonimlərin dildə istifadəsi müxtəlif amillərin təsirindən qaynaqlanır. Bu amillərin sırasında insanların məişət həyatını, dini dünyagörüşlərini, ticarət həyatını nümunə göstərmək olar.

Etnonimlərin lüğətdəki təriflərinin təhlili də bu faktı qeyd etməyə imkan verir ki, ingilis dilində etnonimlərin üstünlük təşkil edən hissəsində formal gender göstəricisi yoxdur, məsələn, *Dane, Croat, Brazilian, Bosnian, Emirian* və s. Araşdırmalar göstərmişdir ki, 228 etnonimdən yalnız 9-da formal gender göstəriciləri var: *Englishman/Englishwoman, Dutchman/Dutchwoman, Irishman/Irishwoman*. Bu etnonimlərin etnik mənsubiyyətində müvafiq olaraq gender anlayışı görünür.

Həmdə maraqlıdır ki, ingilis dilində yadların uşaqları üçün xüsusi adlar yoxdur və etnonimlərin özləri üçün qərribin yaşını göstərə biləcək formal göstəricilər yoxdur. N.K.Ryabtseva belə hadisələri bu formada izah edir: “Dil şifahi formada olduğundan daha çox bilik ehtiva edir. Məhz bu qeyri-verballaşmış biliklər mərkəzi xarakter daşıyır və onun daşıyıcıları, onların daxili dünyası, şüuru, mədəniyyəti və intellekti

haqqında ən mühüm məlumat mənbəyidir” [40, s. 15]. Rus dilində çox böyük etnik məsafə var. Onların övladları ilə qonşu etnik qrupların uşaqları arasındakı təzad dil təcəssümü formalaşdırır, britaniyalılar isə bu cür təzadları vizual olaraq təyin etmir, müvafiq olaraq heç bir təcəssüm tapmır. Zənci və ərəblərdən söhbət getdikdə isə dildə leksemlərin meydana çıxma motivi “adi danışandan zahiri fərq o qədər böyükdür ki, ayrı bir sözə layiqdir”[22, s. 45-52].

Yuxarıdakı misallardan göründüyü kimi, lüğətlərdə bir qayda olaraq, etnonimlərin leksik mənasının yalnız intensial əlamətləri qeyd olunur. Təsir zonası əksər etnonimlərin lüğətdən kənar təriflərində öz əksini tapır.

2.3 Metaforik və metonimik modellərə əsasən formalaşan etnonim ləqəblər

Metaforik etnonimlərin mənasını başa düşmək üçün ilk öncə etnonimlərdə oxşar cəhətləri tapmaq və metaforik əsasları üzə çıxarmaq üçün müqayisəli yanaşmadan istifadə etmək lazımdır. Metafora bir insanın obyekt və ya hadisələrlə oxşarlığına istinad edərək məcazi mənadan istifadə edərək təsvir edən ifadədir. Beləliklə, metaforik etnonimlər obyekt və ya hər hansı digər hadisə ilə bəzi oxşar xüsusiyyətlərə görə verilən xalq adlarıdır. Həmişə olduğu kimi, bu adlar başqa xalqlar haqqında stereotip baxışların nəticəsi olaraq meydana çıxır.

İngilis dilində assosiativ əlaqə arasında yaradılmış metaforik etnonimlər aşağıdakı kateqoriyalara bölünür:

1. Rənglərə aid olan etnonimlər- *Big Red*- yerli amerikalılara deyilir, *white*-ağ dərilili insanlar, *yellow*-asiyalılar, *green*-irlandlılar.
2. Heyvanların adlarından alınmış etnonimlər- *Guinea pig*- italiyanlılar, *koala*-avstraliyalılar, *bee-keeper*- əfqanlar.
3. Ərzaq adları ilə əlaqəli olan etnonimlər- *Cheeser*-kanadalılar, *salami*-italyanlılar.

4. Musiqi adları və bitki adları ilə əlaqəli etnonimlər: *Brown Trumpet*- qara dərili insanlar, *mape*-kanadalılar [3, s. 97-103].

Metaforik və metonimik modellərə əsasən formalaşan bir çox etnonim ləqəblər dildə mövcuddur. Dilçilik lüğətlərində sözlərin ilkin mənasından fərqli olaraq ikinci dərəcəli mənaları da vardır. Sözdə ikinci dərəcəli mənaların yaranmasının əsasını çox vaxt sözlərin məcazi istifadə növləri təşkil edir ki, bunların arasında başlıca olaraq metafora və metonimiyanın adlarını çəkmək olar.

İngilis dilinin etnonimiyası sahəsində ikinci dərəcəli nominasiya vasitəsi kimi metafora və metonimiya kifayət qədər geniş şəkildə təmsil olunur. Metaforik və metonimik modelləri təhlil etmək və onların nəzərdən keçirilən sahədə məhsuldarlığını qiymətləndirmək üçün materiallar araşdırılmalıdır. Bu zaman isə İngilis etnonimlərinə aid müxtəlif empirik metaforik və metonimik modellər təhlil edilmişdir. Son illərdə metaforizasiyanın tədqiqat proseslərinə koqnitiv aspektdən baxılır. Onlar üçün əsas C.Lakoff və M.Conson tərəfindən hazırlanmış konseptual metafora nəzəriyyəsidir. Əgər ilkin nəzəriyyələr metaforanı linqvistik forma nöqtəyindən nəzərindən keçirir və onu dilin poetik funksiyasını həyata keçirmə vasitəsi kimi şərh edirdilərsə, konseptual metafora nəzəriyyəsi metaforanı, ilk növbədə dil və təfəkkür arasında qarşılıqlı təsir hadisəsi hesab edir. Bu nəzəriyyəyə görə, metaforizasiya iki konseptual sahənin-mənbə sferasının və hədəf sferasının bilik strukturları arasında qarşılıqlı əlaqə prosesinə əsaslanır. Mənbə sferasından hədəf sferaya bir istiqamətli proyeksiya nəticəsində mənbə sferasının elementləri hədəf sferanı strukturlaşdırır. Bu sahələr ekvivalent deyil. Mənbə sahəsi insanın ətrafındakı dünya ilə qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində aldığı biliklərlə daha konkret təmsil olunur. Beləliklə konseptual metafora daha çox tanış olan obyektlər baxımından mücərrəd hadisələri və varlıqları dərk etməyə imkan verən mexanizmdir [28, s. 26].

C.Lakoffun, M.Consonun koqnitiv metafora nəzəriyyəsi daha da M.Törner və C.Faukonyerin konseptual inteqrasiya nəzəriyyəsində inkişaf etdirilir [68, s. 10]. J.Fokonye və M.Törnerin modelinə görə, konseptual inteqrasiya psixi fəzalar sistemində informativ elementlərin yaradıcı əlaqəsi prosesidir. Mental boşluqlar

dedikdə, müəlliflər deyilənlərin daha yaxşı başa düşülməsini təmin etmək üçün düşünmə və danışma prosesində formalaşan müəyyən elementlərdən və onlar arasında əlaqələrdən ibarət konseptual konstruksiyaları nəzərdə tuturlar [68, s. 5]. Zehni boşluqlar daimi və dəyişməz deyil, lakin real vaxtda yaranan biliklərin müvəqqəti strukturlarını təmsil edir. Konseptual inteqrasiya prosesi giriş boşluqlarını (*input spaces*), ümumi boşluqları (*generic spaces*) və qarışıq boşluqları (*blended spaces*) ehtiva edən aydın bir quruluşa malikdir, əks halda isə qarışıq (*blend*) adlandırılır. Orijinal fəzalar C.Lakoff və M.Consonun nəzəriyyəsində mənbə sferası və hədəf sferası ilə əlaqələndirilir, ona görə də doğrudur ki, konseptual metafora nəzəriyyəsi konseptual inteqrasiyanın ümumi nəzəriyyəsinin xüsusi halıdır. Orijinal məkanları birləşdirən hər şey xüsusi koordinasiya mexanizmi olan ümumi məkan adlanan yerə proyeksiya edilir. Ümumi məkan aşağı səviyyəli konseptual strukturları ehtiva edir və orijinal məkanların məzmunu arasında vasitəçi rolunu oynayır.

Dilçilik sisteminin əsas terminləri sırasında metafora əsas mövqeyə sahibdir. Metafora termini isə insana məxsus olan amilin digər canlılara və ya əşyalara köçürülməsidir. Buradan isə belə qənaətə gəlmək olar ki, əsas amil “İnsan-Heyvan” modelidir.

Etnonim ləqəblərin təhlili kifayət qədər məhsuldar metaforik “İnsan-Heyvan” modelini müəyyən etməyə imkan verir. Heyvanlar aləminin insan üçün əsasa daimi ilkin yaxınlığına görə bu modeli insanın konseptual sistemində əsas metafora adlandırmaq olar. Buna xarakterik hallar isə insanın xüsusiyyətləri ilə heyvanın xüsusiyyətlərinin müqayisəsidir. Bu konsepsiyada heyvanlara məxsus xüsusiyyətlərin insanlara ötürülməsi hadisəsi baş verir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, etnonimlərin və etnik ləqəblərin yaranmasında heyvanların xüsusiyyətlərinin də təsiri olmuşdur. Heyvanların görünüşündə dəri rəngi, lələk kimi anlayışların vurğulanması bəzi ləqəblərin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur. Məsələn, *Albinos (ağ)*, *Yellow Monkeys (Asiyalılar)*, *Lobsters (ağ)*. Bu zaman isə diqqət mərkəzində heyvanın görünüşünün fərdi elementlərinə keçilə bilər, yəni heyvanın bədəninin fonunda ayrıca bir elementi ayırd etmək olar. Məsələn, İngilislər yəhudiləri “*Mosquitoes*”

adlandırılır, bu etnik ləqəb isə burun uzunluğu kimi bir işarəyə əsaslanır. Heyvanlar da etnik ləqəbin yaranması üçün əsas ola bilər. Belə ki, İngilis xalqı yaşlı vyetnamlı qadınları “*Ducks*” adlandırır. Onlar Meksikalıları isə “*Field Rats*” adlandırır, çünki Amerikanın tarlalarında kənd təsərrüfatı işləri ilə məşğul olan meksikalı miqrant işçilərin gəmiricilər kimi olduğuna inanılırdı.

Obyektiv fəaliyyətin insan mövzusunun metaforik modeli də eyni dərəcədə vacibdir. Məsələn, afro-amerikalılara “*Spade*” deyilir, çünki geyimlərinin rəngi və dəri rəngləri eynidir. Bu qrupun ləqəblərinin formalaşmasında konseptual inteqrasiya mexanizmi də fəaliyyət göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, ləqəblərin etnonimlərinin yaradılması vasitəsi kimi metaforik köçürmələr müxtəlif konstruksiya modellərində fərqlənir. Bununla metonimik modelə uyğun olaraq həyata keçirilən daha çox mexanizmə münasibətdə köçürmə daha məhsuldar olur. Bu nümunələrdən görüldüyü kimi heyvanların adları və ya müxtəlif əşyalar insanlara aid işlənir. Buna səbəb isə görünüş və ya xüsusiyyətlərdə olan eyniliklərdir.

İndi isə metonimik modelə əsasən formalaşan etnonimlərdən danışılacaq. Ümumiyyətlə metonimik model dedikdə bir hissənin bütövü əvəz etməsi, onun yerində işlənməsi nəzərdə tutulur. Metonimiya metafora kimi universal idrak mexanizmidir. Metonimik anlayışlar insan təfəkkürünün, nitq və davranış tərzlərinin tərkib hissəsini təşkil edir və reallıq obyektləri və hadisələri arasında mümkün əlaqələr haqqında insan biliklərini tamamlayır [28, s. 62-63]. Ən ümumi şəkildə metonimik köçürmə bir şeyin daha ümumi adının qonşuluq əlaqəsi ilə əlaqəli başqa bir şeyin daha konkret adı ilə əvəz edilməsi əməliyyatı kimi təqdim edilə bilər [40, s. 82]. Dildən təsbit olunmuş reallığın əksinin metonimik ötürülməsi zamanı yeni işarənin xassəsi ilə qohumluğuna görə yeni xassə çıxarılır və onun üçün semantikada bu bitişikliyi əks etdirən ad seçilir [13, s. 224-225], yəni metonimik köçürmə, eləcə də metaforik köçürmə koqnitiv profilləşdirmə əməliyyatı və koqnitiv inteqrasiya mexanizmi ilə birləşir. Metonimiyadan istifadə edərək söz yaradıcılığı bir idrak modeli çərçivəsində həyata keçirilir. Model daxilində bir kateqoriya eyni model daxilində başqa bir kateqoriyanın əvəzedicisi kimi qəbul edilir və ya bir konsepsiya

bir sahə daxilində başqa bir konsepsiyaya və ya ideallaşdırılmış idrak modelinə zehni çıxışı təmin edir [19, s. 90-91] Bu modeldə hissənin bütövə münasibətdə funksiyası vurğulanır, bu funksiyaya görə hissə bütövü əvəz edə bilər, müəyyən kateqoriya isə altkateqoriya vasitəsilə qəbul edilə bilər. Belə bir nümunə gətirmək olar ki, İkinci Dünya Müharibəsi zamanı Almaniyada kişi adı olan “*Fritz*” (Fridrixin qısaltılmış formasıdır) geniş şəkildə yayılmışdı və tezliklə ruslar bütün alman əsgərlərini “*Fritz*” adlandırmağa başladılar. Sonralar istənilən alman kişisinə “*Fritz*” deyirdilər. Beləliklə, xüsusi ad bütövlükdə etnik qrupu əvəz edə bilər, həmçinin xüsusi ad ümumiləşdirilmiş mənada etnik qrupla eyni kateqoriyaya aiddir. Maraqlısı bundadır ki, hissə sanki bütövün ümumi xüsusiyyətlərini deyil, etnik qrupun stereotip xüsusiyyətlərini də mənimsəyir. Lakin bu, tamamilə təbiidir, çünki metonimiya reallığın linqvistik əksindən bəzi xassələrin çıxarılması və onun üçün semantikada müəyyən bir ad seçilməsidir [55, s. 210]. Beləliklə ruslar üçün Fritz adı almanların əzmkarlığını, amansızlığını, zorakılığını təcəssüm etdirir və ilk növbədə Böyük Vətən Müharibəsi ilə bağlı xatirələrə istinad edir.

Qeyd etdiyimiz kimi, etnonimiya sferasında metonimiya “İnsan”ın konseptual sferası daxilində müxtəlif kateqoriyaların qarşılıqlı əlaqəsidir. O, insanın bilavasitə təcrübəsinə, yəni onu əhatə edən aləmdə mövcud olan şeylərin nizam-intizamı və bu dünyaya xas olan əlaqələr haqqında biliyə əsaslanır [32, s. 70-75].

İngilis dilinin etnonimik sferası “bütöv” metonimik modeli ilə xarakterizə olunur, “hissə” isə xüsusi ad ola bilər. “Bütöv” bütöv etnosun müəyyən ümumiləşdirilmiş obrazıdır ki, “hissə”ni təmsil edən anlayışdan istifadə ona aiddir. Metonimik modelə görə formalaşan etnik ləqəb konseptual inteqrasiya prosesinin məhsuludur. Orijinal “İnsan” məkanında ən azı iki elementi bir-birindən ayırmaq olar. Elementlərdən biri şəxsdir, ikincisi isə etnik qrupun nümayəndəsi üçün təyin olunan xüsusi addır. 1) Xüsusi ad-etnos, etnik nümayəndə. İngilis dilində etnonimlərin yaranmasında antroponimlərin təsiri böyük rola malikdir, ən əsasında insanların adları və soyadlarında. Bu qrupda etnonimlərə daha çox rast gəlinir, hansılar ki, konkret xalq üçün tez-tez istifadə olunan və ən tipik adlara əsaslanır,

məsələn, *Ivan* (rus), *Hans*, *Fritz* (alman). Struktur baxımından antroponimlər həm yuxarıda qeyd olunan hallarda tam adlar, həm də qısaldılmış adlar ola bilər, məsələn, Patrick sözündən Paddy, Pat (İrland). İxtisara məruz qalan xüsusi adlar emosional-qiymətləndirici şəkilçilər əldə edə və ya fonetik dəyişikliklərə məruz qala bilər. Bunu bir sıra misallarla izah etmək olar. Amerikalılar tez-tez İspanlara, portuqallara və ya İtalyanlara “*Dago*” kimi müraciət edirlər və bu ad məşhur İspan adından “*Diego*” götürülüb. Çox vaxt bütün etnik qrup üçün ləqəblər xarici orduların əsgərlərinin ləqəbləridir: *Ivan* (ruslardan), *Fritz* (almanlardan), *Tommy* (İngilislərdən). İngilis dilində antroponim və ləqəblərdən ibarət mürəkkəb etnonimlər də təqdim olunur. Məsələn: *Jim Crow*, *John Bull*, *Joan Bull*. Burada əsas ifadə funksiyasını əlavə olunan ləqəb yerinə yetirir. Bəzən isə müqəddəslərin adları da etnik ləqəb kimi istifadə olunur, məsələn, İrlandlıların ləqəbi-Paddy (İrlandiyanın müqəddəsi Patrick adından götürülmüşdür). Bəzi ləqəblər məşhur tarixi şəxsiyyətlərin adları ilə assosiasiya əsasında formalaşır, məsələn, Almanların Adolf ləqəbi tarixdə iz qoymuş Adolf Hitlerin adından yaranıb.

2)Peşə- etnos/etnosun nümayəndəsi. Bu və ya digər etnosun nümayəndələrini sosial vəziyyətinə və fəaliyyət növünə görə qiymətləndirmək olar. İnsan öz xalqı arasında geniş yayılmış müəyyən bir peşənin və ya fəaliyyət sahəsinin nümayəndəsi kimi meydana çıxacaq. Ləqəb etnonimləri ən çox əməkçi miqrantlara verilir və sonra bütövlükdə bütün etnik qrupa ötürülür. Belə ki, Nyu-Yorkda hindular tez-tez taksi sürücüsü kimi əlavə pul qazanırlar, buna görə də onların ləqəbi “*taxi-drivers*” kimi adlandırılıb. Həmçinin bu qrupa aid olan digər nümunələr də var. Məsələn, “*Cowboys*”(Amerikalılar), “*Tomato-pickers*” (Latinlər).

3) İnsan bədəninin bir hissəsinin həm etnosun, həm də bütövlükdə etnosun fərdi nümayəndəsini əvəz etdiyi bu tip metonimik köçürmə də kifayət qədər məhsuldardır. İnsan doğulduğu andan özünü tanımaqla ətraf aləmi tanımağa başlayır. İnsan şüursuz olaraq ilk növbədə başqa etnik qrupun nümayəndələrinin zahiri görünüşünü qeyd edir. Çox vaxt iki elementdən yaranan ləqəblər var, bu ləqəblərdən

ikincisi insan bədəninin bir hissəsidir. Məsələn, “*Dot-head*” (hindular), “*Eraser-head*” (afroamerikalılar), “*Box-head*” (almanlar) və s.

4) 4-cü qrupda isə geyimlə əlaqəli olan etnonimlər yer almışdır. Milli geyimin özəlliklərini görməmək mümkün deyil. Məsələn, Avstraliya əsgərlərinin geyindikləri paltarlar “*Labanc*” adlandırılıb, “*Kilt*” isə şotlandlar üçün işlədilib. Yuxarıdakı misallardan göründüyü kimi, metonimik və metaforik köçürmələr prosesində iştirak edən profilləşdirmə xüsusiyyəti mobildir və natiq nöqtəyi-nəzərindən namizədliyin irəli sürülməsi anında nəyin ən vacib olmasından asılı olaraq dəyişmək qabiliyyətinə malikdir. Bu eyni etnik qrup üçün bir neçə ləqəbin mövcudluğunu izah edir. Beləliklə ingilislər ərəbləri belə adlandırırlar: *Camel Cowboy*, *Camel Jockey*, *Carpet Pilot*, *Sand Moolie*, *Dune Nigger*.

Etnonim ləqəblərin təsir zonasına qiymətləndirici emosional xarakterli semalar, həmçinin natiqin müvafiq etnos haqqında biliklərini əks etdirən semalar daxildir. Etnonim-ləqəblər müəyyən etnik qrup haqqında xarici görünüş, vərdişlər, sosial status və s. kimi məlumatları ehtiva edə bilər. Bu məlumat dolayısı ilə müəyyən bir etnik qrupu xarakterizə edir və bu etnik qrupun ən tipik nümayəndəsi obrazının yaradılmasına kömək edir.

2.4 İngilis etnonimlərinin törəmələrinin semantikasi

İngilis dilinin etnonimləri zəngin törəmə imkanlarına malikdir. İngilis etnonimləri real dünyanın obyekt və hadisələrini xarakterizə etməyə və qiymətləndirməyə xidmət edən tutumlu, asan yadda qalan sözlərə çevrilir. İngilis dilinin etnonimlərinin söz yaradıcılıq imkanlarını təhlil etmək üçün müxtəlif lüğətlərdən seçmə üsulu ilə etnonimlərdən törəmələr seçilir. Tədqiqat zamanı söz əmələ gəlməsinin yolları müəyyən edilmiş, törəmə proseslərinin tezlik istiqamətləri təhlil edilmiş, alınma sözlərin semantikasının həcmi nəzərdən keçirilmişdir.

Tədqiqata keçməmişdən əvvəl aydınlaşdırmaq lazımdır ki, etnonimiya sahəsində törəmə proseslərin başlanğıc nöqtəsi əvvəlcə isimlər, yəni tayfa adları, daha sonra xalqlar, millətlər və s. nəzərdə tutulur. Bu baxış bucağı xarici dilçilərin əsərlərində və etimoloji lüğətdə öz təsdiqini tapır [87]. Daha sonra isə sifətlərdən, feillərdən, zərflərdən düzələn etnonimlərə baxılacaq. Etnonimlərdən törəmələrin belə meydana gəlmə ardıcılığı dünyanı dərk etmək prosesində ilk növbədə cisimləri və onların əlamətlərini habelə hərəkətləri, yalnız bundan sonra bu hərəkətlərin əlamətlərini müəyyən edir. Müvafiq olaraq, ingilis dilinin etnonimiya sferası üçün xarakterik olan müəyyən leksik nominasiya paradigması qurulur: isim-sifət-feil-zərf. Leksik paradigma “söz əmələ gətirmə” dedikdə, qəti şəkildə qeyri-müəyyən olanların qəti müəyyən edilmiş əsaslarını yaradan sistem kimi başa düşülür [17, s. 76]. Dörd terminli silsilənin pillələri, aralarında mümkün törəmə-ierarxik əlaqələri olan bir və ya bir neçə birköklü leksemlə doldurulur. Məsələn, isim-*Jew, American, Greek*, sifət-*Jewish, American, Greekish*, feil-*Jew down, Americanise, Greek*, zərf-*Jewishly, Americanly, Greekishly*. İlk öncə etnonimlərdən sifətlərin əmələ gəlməsinə nəzər yetirək. Burada aparıcı üsul isə fiksasiyadır. Ən məhsuldar şəkilçilər isə bunlardır: *-ese, -an, -ish, -ic*. Bu sifət qrupunun ümumi törəməsi isə keyfiyyət və əlamətlə əlaqəli mənə olacaq. Etnik qrupa hansı keyfiyyətin aid edilməsi isə konteksti müəyyən edir. Sifətlərə misal olaraq aşağıdakı vahidləri göstərmək olar: *Japanese, American, British, Canadian* və s. Etnonimlərdən sifət əmələ gəlməsində iştirak edən şəkilçilər mənəca sinonim olsalar da, onların üslubi müxtəlifliyi müşahidə edilir. Beləliklə alman mənşəli olan “*ish*” şəkilçisi bəzi kontekslərdə kiçiltmə mənasını verir, baxmayaraq ki, əksər hallarda neytral mənə daşıyır. Lakin etnonim sifətə “*ish*” şəkilçisi əlavə olunaraq başqa sifət adı əmələ gətirirsə, yeni leksemə ilkin vahiddən bir qədər fərqli mənə kəsb edir. Bu kontekstdə aydın şəkildə görünür. Beləliklə “*French Accent*” saytıdakı məqalələrdən birində yazı müəllifinin Melburnda keçirdiyi bir gün təsvir edilir. O bu günü “*Frenchish day*” adlandırır. Sonra müəllif fransız işarəsinin mənasına nəyin daxil olduğunu təsvir edir. Beləliklə *Frenchish* kontekstdə “Fransa və onun xalqına istinad edən” və ya “Fransız üslubu” mənasını verir.

Kök əlavə etməklə alınan sifətləri ayrıca qrupa ayırmaq olar. Bu cür sifətlər ikili vətəndaşlığı olan və ya müəyyən səbəblərdən yaşayış yerini dəyişmiş şəxslərin müəyyən xassələrini və ya keyfiyyətlərini ifadə etmək üçün istifadə olunur. Beləliklə, məsələn, “*Italian-American*” Amerikalılara mənsub italyan mənşəli olmaq deməkdir, yəni İtaliyada doğulub yaşamış, lakin sonra daimi yaşamaq üçün ABŞ-a köçmüş insanlardır. Maraqlı fakt ondan ibarətdir ki, etnik mənsubiyyətə aid insanlar üçün də müxtəlif etnonim sifətlər istifadə oluna bilər.

Style- komponentli sifətlərə bəzən rast gəlinir. Bir qayda olaraq, onların mənası kontekstdə müəllif tərəfindən açıqlanmır. Sözü mənasını başa düşmək üçün alıcının fon biliyinə istinad etmək lazımdır. Məsələn, *Our hotel, I discovered, was an elegant Spanish-style mansion and our room looked out over a courtyard with a splashing fountain* [81, s. 40].

Etnonimik sifətlər üçün prefiksin köməyi ilə yeni formasiyalar yaradılması da xarakterikdir. Ən məhsuldar prefikslər isə bunlardır: *-anti*, *-pan*, *-un*. Bu prefikslər sinonim deyil. Yunan mənşəli *-anti* prefiksi olan sifətlər müəyyən bir sistemə, praktikaya və ya bir qrup insana düşmən və ya ona qarşı törəmə mənasını həyata keçirir. Məsələn, *anti-American* sözü Amerika Birləşmiş Ştatlarının maraqlarına düşmən və ya əks mövqedə durmaq mənasını verir [85, s. 474]. Digər bir nümunəyə nəzər yetirək *anti-Semitic* sözü isə yəhudi xalqına qarşı düşmənçilik edən və ya onlara qarşı qərəzli mənasını verir [85, s. 475]. Bu cür sifətlərin əsasında qurulan etnonimlər nifrət, çəkişmə, mənfi münasibət və ya qərəzlərin yaranmasına səbəb olan millətlərarası münaqişələrdə iştirak etmiş etnik qrupları bildirir.

-Anti prefiksinin əksi olaraq *-pan* prefiksini nümunə gətirə bilərik. *-Pan* prefiksi müsbət mənə kimi xarakterizə olunur və bütün yerlər və ya müəyyən növ insanlarla əlaqəli olmaq deməkdir [85]. *-Un* prefiksi isə etnonimi olan xalq arasında müəyyən xüsusiyyətin olmamasını göstərir. Məsələn. *unAmerican* sifəti amerikalılar üçün qeyri-adi olan bir növ xeyriyyəçilik və əyləncəni göstərir. Belə bir nümunəyə nəzər yetirək “*What do you do for living?*”, “*I engage in an unAmerican activity*” [82, s. 52].

İndi isə zərflər sinfinə baxaq. Zərflər sinfinə keçid bəzən sifət sinfindən çevrilməklə də həyata keçirilə bilər. Ümumiyyətlə, nəticədə alınma sözün mənası kökün mənasına kifayət qədər yaxın olur. Beləliklə, məsələn, *Americanly* zərfi personajın bir etnik qrupun orta nümayəndəsinin yerinə yetirəcəyi kimi bir hərəkət edəcəyini ifadə edir. Yəni, zərfi düzgün şərh etmək üçün etnik qrupun müxtəlif vəziyyətlərində davranış və hərəkətlərin xüsusiyyətləri haqqında məlumat olmalıdır. Ümumiyyətlə, alınma sözün mənası eyni kökdən olan etnonimin mənası ilə müqayisədə daha geniş olur. Belə bir nümunələri qeyd etmək olar: *Americanly, Greekishly, Jewishly*.

Hissələrarası affiksəl törəmə etnonimlərdə də feil sinfinə keçid yolu ilə, sifət kökünə *-izelize* və ya *-ify* şəkilçisi qoşulmaqla həyata keçirilir, məsələn: *to Frenchify, to Indianize, to Arabize, to Russify*. *-ize* və ya onun variantı *-ise* şəkilçisi olan feillərin aparıcı söz əmələ gətirən mənası isə bir vəziyyətə salmaq, bir şeyə çevrilməkdir [85, s. 560]. Bununla belə, şəkilçilərlə qurulmuş bir sıra feillərdə əsas məsələni aydınlaşdıran əlavə mənalar da yaranır. İkidən dörd ortaq mənaya qədər inkişaf edən *to Americanize, to Japanize, to Africanize* feillərinin bu baxımdan kifayət qədər məhsuldar olduğu ortaya çıxdı. Məsələn, *to Americanize* feilinin yer üzündəki sərvətin qavranılan mənasını yenidən müəyyən etmək və insanları onun ardınca getməyə məcbur etmək və s. mənaları ola bilər. Bəzən avtomobil sahəsində də bu feilin müxtəlif mənaları vardır. Məsələn, *Jack blows all of his money Americanizing his car such as buying spinners, spoilers, and a €5.000 sound system. No wonder he's always broke* [90].

Digət etnonim növlərinin yaranması isə *-ify* şəkilçisi artırmaqla düzəlir. Bu model əvvəlkindən fərqli olaraq məhsuldar deyil. Bu şəkilçinin əlavə edilməsi ilə düzələn bir neçə sözü nümunə göstərmək olar. Məsələn, *to Frenchify, to Anglify, to Gypsify, to Russify*. Feillərin lüğət təsviri bütün diapozonu aşkar etmir. Buna görə də, feilin mənasını şərh etmək üçün alıcının kontekstinə və əsas biliklərinə istinad etmək lazımdır. Bu etnonimə aid isə nümunə cümlələr də vermək olar. Məsələn, *“When I*

couldn't think of the French word for "videotape" on the test, I frenchified the sentence into "J'ai la video" [90].

Feillər isim sinfindən çevrilməklə də düzələ bilər. Bu cür feillər adı sifətin əsasını təşkil edən millət, xalq və s. haqqında mövcud stereotipləri kifayət qədər aydın şəkildə əks etdirir. Böyük Britaniya ilə müharibələr əksər hərbi qələbələrin olmaması səbəbindən fransızlar cəsarət və gücdən məhrum bir xalq kimi görünürlər. Bu fikir isə bir feillə *"to forfeit"* ilə ifadə olunur. Məsələn, *"This question is too hard, I French"* [90].

İsmlər ingilis dilinin etnonimiyasında ilk növbədə morfoloji quruluş baxımından sadə olan kök, morfem və törəmə kimi xüsusi etnonimlərlə təmsil olunur. D.İ.Şenin fikrincə etnonimlər arasında *-an, -er, -ish* şəkilçilərindən və *-man, -woman* yarımaffikslərindən istifadə etməklə toponimik əsaslardan əmələ gələn etnonimlərə rast gəlinir [60, s. 10-11]. Müvafiq etnonimlərlə yanaşı sifət+ness prototip modelinə uyğun yaranmış ismlər də vardır. Belə ismlərə misal olaraq *Britishness, Americanness, Greekness, Indianness, Spanishness* və s. nümunə göstərmək olar. Hər bir belə leksemin arxasında tarixən formalaşmış milli eyniləşdirmələrin bütöv bir kompleksi gizlənilir. Məhz bu komplekslər dilçi alimlərin diqqətini cəlb edir, onların hər birinin arxasında nə gizləndiyini üzə çıxarmağa çalışırlar. Nəticə etibarlı ilə, bu gün *Englishness/Britishness* anlayışına həsr olunmuş kifayət qədər tədqiqatlar mövcuddur. Bu cür tədqiqatların əksəriyyəti dilçilər tərəfindən deyil, sosioloqlar, psixoloqlar və antropoloqlar tərəfindən aparılır. Tədqiqat üçün material anketlərin, sorğuların, müşahidələrin, təcrübələrin nəticələridir. Bəzən isə sənət əsərləri və ya filmlər tədqiqat üçün köməkçi material kimi istifadə olunur. A.Bredli "Britishness" sözünün tərifli və dərk edilməsi məsələsi ilə məşğul olarkən belə nəticəyə gəlir ki, bu gün bu fenomeni başa düşmək üçün üç yanaşma mövcuddur: faktiki olaraq tədqiqatçının diqqət mərkəzində etnosun mənşəyi və inkişaf məsələləri olduğu halda; şəxsiyyətin hüquqi və siyasi qurulması məsələlərinin ön plana çıxdığı sosial; antropoloji, tədqiqatçının diqqəti mifologiya, adət-ənənələr, dəyərlər və s. məsələlərə

yönəldikdə [65, s. 33]. Belə isimlərin semantik təhlili onların şüurda arxasında hansı fikirlərin dayandığını göstərir.

-Ry şəkilçisi vasitəsilə isə kollektivlik mənası verən sözləri düzəltmək olar. Məsələn, *Jewry, Englishry*. Bu sözlər dildə yüksək tezlik dərəcəsi ilə fərqlənməsələr də, polisemantikliyə malikdirlər. Bu isimlər aşağıdakı əsas mənalarla xarakterizə olunur: 1) milliyyət 2) vətəndaşlıq 3) özəllik, xüsusiyyət. Əsas mənalara əlavə olaraq, *Englishry* adı əhalinin azlığını ifadə edə bilər [85, 380].

Digər qrup isimlər isə feil kökünə əlavə olunan -ation şəkilçisinin iştirakı ilə düzəlir. Bu şəkilçinin köməyi ilə isimlər əmələ gəlir, bir prosesin və ya vəziyyətin ümumi mənası ilə birləşir: *Japanization- to make or become Japanese in form, idiom, style or character* [88], *Americanization- the process by which people or countries become more and more similar to Americans and the United States* [85, s. 270]. Mücərrəd formasıylarla yanaşı daha konkret semantikaya aid isimlər də var. Onlar strukturunda -ist şəkilçisi olan, kiminsə nəyisə öyrənməsinin ümumi mənası olan isimlər qrupu ilə təmsil olunur. Bu cür isimlərə aid bəzi nümunələr vermək olar: *Germanist- a specialist in the study of German or Germanic culture, literature or language, Arabist-an expert in Arabic culture, language, history, etc. Africanist- a person specializing in the study of African affairs or culture* [88]. Eyni isim qrupuna -izm şəkilçisi olan ikinci dərəcəli adlar, məsələn, *Irishism, Germanism, Britishism, Indianism* və s. kimi sözlər daxil edilə bilər. Kontekstdən asılı olaraq, belə vahidlər onlara xas olan iki mənadan birini həyata keçirirlər: 1) an expression that is used in some country, 2) a custom that is peculiar to some country or its citizens. Çox vaxt kontekstdə bu isimlər ilk törəmə mənasını həyata keçirir. Beləliklə növbəti hissədə verilən *Americanism* ismi ilk törəməni həyata keçirir. Məsələn, *The Americanism made Gina want to laugh, but there was something in those beautiful blue eyes with their clear, piercing quality which made her think better of it as they dwelt consideringly on her face.*

Lüğətlərdə yazılan şəkilçilərə nəzər yetirdikdə ingilis dilində -a şəkilçisi ilə etnonimik sifətlərdən düzələn iki isim də vardır: *Americana* və *Africana*. İki isim də

amerikalıların və afrikalıların tarixi, mədəniyyəti, həyatına aid olan və bütövlükdə müvafiq xalqı xarakterizə edən obyektləri bildirir.

Təhlil müvafiq olaraq etnonimlərin və etnonim-ləqəblərin zəngin törəmə imkanlarını göstərir. Ryabinin fikrincə, bu yeni formalaşmaların əksəriyyəti təsadüfilik nəticəsində yaranır, lakin zaman keçdikcə motivasiyaya görə dildə sabitləşir [39, s. 273]. Sonda isə qeyd edə bilərik ki, etnonimiya sahəsində söz əmələ gətirmənin məhsuldar yolları sırasında bunları qeyd edə bilərik: affiksasiya, abreviatura və söz tərkibi. Məhz bu yolların köməyi ilə müvafiq olaraq etnonimlərdən ən çox törəmələr qurulur. Onlar isim, sifət, feil və zərflər sinfinə aid edilə bilər. İsimlərin ən çox yayılmış sinfi həm konkret, həm də mücərrəd semantikanın leksemləri ilə təmsil olunan isimdir. Ən az sayı isə zərflər sinfidir. Etnonimlərdən törəmələrin semantik quruluşunun təhlili belə nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, etnonimlərdən törəmələrin semantikasi özünəməxsus etnonimlərin semantikasından xeyli genişdir. Məna artımı ən çox etnonimik feillər, abstrakt semantikanın isimləri, eləcə də zərflər üçün xarakterikdir. Təfsir üçün isə bu cür vahidlərin adı, yəni etnosla bağlı xüsusi fon bilikləri olmalıdır.

Bu yarım-fəsildən gəldiyimiz qənaət ondan ibarətdir ki, ingilis etnonimlərinin formalaşmasında şəkilçilərin xüsusi rolu vardır. Həmçinin bu şəkilçilərin əlavə olunması da nitq hissələrini görə fərqlidir. Şəkilçilərin bir çoxu isə əsasən isim, sifət və feil yaradır. Sonra isə kökün də mənası dəyişir və müxtəlif mənalar ifadə edə bilər.

2.5 İngilis etnonimlərinin və törəmələrinin praqmatik xüsusiyyətləri

Etnonimlərdən danışarkən onların təhlilini yalnız sözlərdə və müxtəlif birləşmələrdə verdik. Buna səbəb isə etnonimlərə mətnlərdə tez-tez rast gəlinməməsidir, lakin buna baxmayaraq, onlar bir çox İngilis və Amerika müəlliflərinin əsərlərinin açar sözləridir. Bu və ya digər etnonimin işlənmə tezliyi xalqın dünya birliyi çərçivəsində mədəni, siyasi, sosial-tarixi planlarda rolu və

əhəmiyyəti kimi ekstralinqvistik parametrlərdən asılıdır. Xalq nə qədər məşhur və populyardırsa, onun adının konkret əsərin mətnində çəkilmə ehtimalı da bir o qədər yüksəkdir. Bu və ya digər etnonimdən istifadənin tezliyi həm də əsərin müəllifinin mənsub olduğu etnik birliyin həyatında ölkənin və xalqın əhəmiyyəti kimi parametrdən asılıdır, baxmayaraq ki, dünya miqyasında diqqət mərkəzində olan etnik qrupa daxil olan xalqlar aparıcı mövqe tutmaya bilər. Təhlil etdiyimiz ingilis və amerikalı müəlliflərin bədii mətnlərində fransız, amerikan, ingilis etnonimlərinə ən çox rast gəlinir. Mətnlərdə Avropa millətləri, ən az isə şərq millətləri məsələn, Çin, Türk, Yapon təmsil olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, fransız etnonimi mətnlərdə ən çox rast gəlinir (35%). Bu vəziyyəti iki ölkənin ərazi yaxınlığı və müvafiq olaraq siyasi, mədəni və iqtisadi əlaqələrin tezliyi ilə izah etmək olar. Bununla belə, sevgi-düşmənçilik-nifrət prinsipi üzərində qurulan bu münasibətlərin ziddiyyətli mahiyyətinin mürəkkəbliyini qeyd etmək lazımdır ki, bu da bilavasitə fransız etnoniminin leksik mənasında özünü göstərir.

Böyük Britaniya uzun müddət dünyada dəniz gücü mövqeyini tutmuş və dünya üzrə çoxlu sayda müstəmləkə əraziləri üçün əsas rola sahib olmuşdur. Amerika 1776-cı ildə müstəqilliyini elan edənə qədər ən əhəmiyyətli koloniyalardan biri idi. Buna baxmayaraq, iki ölkə arasında siyasi, iqtisadi və mədəni xarakterli əlaqələr davam edir. Bir tərəfdən iki xalqın ortaq dili var, digər tərəfdən onları həm tarix, həm də formalaşmış dəyərlər paylaşır. Bu fikirlər məşhur yazıçılardan verilən nümunələrlə təsdiqlənir: *“England and America are two countries separated by a common language”* ; *“We have really everything in common with America nowadays except, of course, language”* ; *“America is a young country with an old mentality”*. Ümumiyyətlə, britaniyalılar və amerikalılar arasındakı münasibətlərin xarakteri ziddiyyətlidir və rəqabət ruhu ilə doludur. Bütün bunlar bədii mətnlərdə öz əksini tapmaya bilməz.

XX əsrin ikinci yarısı və XXI əsrin əvvəlləri qloballaşma dövrü hesab olunur və açıq sərhədlər və hərəkət azadlığı ilə seçilir. Müvafiq olaraq, bu dövrdə mədəni və iqtisadi-siyasi əlaqələrin sayı kəskin şəkildə artır. Etnik qruplar arasında

münasibətlərin xarakteri xalqların mədəni yaddaşında sabitləşir və dil sistemində hər bir etnonim tədricən yeni semantik xüsusiyyətlər əldə edir. Bu baxımdan bədii ədəbiyyat səhifələrində Şərqi millətləri, eləcə də Avropa xalqlarının adları olan bir sıra etnonimlər yer alır. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, XX-XXI əsr Britaniya və Amerika ədəbiyyatı çərçivəsində bədii ədəbiyyatda müxtəlif etnonimlər mövcuddur. İstənilən etnonim mətndə nominativ funksiyasını yerinə yetirir, çünki o, müəyyən bir xalqa, millətə aid olur. Deməli, biz deyirik ki, French etnonimi fransız xalqına mənsub olan və Fransada yaşayan şəxs və insanlar qrupunu bildirir məsələn, *French- the people of France* [89] , *the people who come from France*. Eyni zamanda, ərazi xüsusiyyəti də aparıcıdır. Belə demək olar ki, bir ölkədə yaşayan xalq bir növ həmin ölkənin adı ilə adlandırılır.

Etnonimlər bədii mətn çərçivəsində bir sıra pragmatik funksiyaları yerinə yetirirlər. Bu yazıda dil vahidinin pragmatik funksiyası etnonimlərin kommunikativ məqsədi kimi başa düşülür, yəni bunların hansı məqsədlə müəllif tərəfindən işin mətnində və effekti necə yaratdıqları üçün istifadə olunur. Bu pragmatik problemin konkret işləri çox müxtəlifdir. Onlar inandırma gücünü vurğulamaq, diqqəti cəlb etmək, hörmət göstərmək, üçün istifadə olunur. Şübhəsiz ki, bunlar pragmatik funksiyaların yalnız bir neçə nümunəsidir. Onların müxtəlifliyi nitqin insan münasibətləri və hərəkətləri ilə nə qədər sıx əlaqəli olduğunu, nitqin dərk edilməsinin təkcə dilin işarələr sistemi kimi biliyindən deyil, həm də dilin fəaliyyət kimi biliyindən nə qədər güclü şəkildə asılı olduğunu nümayiş etdirir [34,s. 624-625]. T.A.Sirotkina etnonimləri və onların törəmələrini rus dilində olan materiallar əsasında təhlil edərək belə nəticəyə gəlir ki, etnonimlər mətnədə əsas olaraq 2 funksiyasını yerinə yetirəcəyi qənaətinə gəlmişdir: 1) emosional-üslubi, 2) informasiya-üslubi [47, s. 193]. Məsələn ondadır ki, etno-stereotiplərin əsasını təşkil edən və ya müəllifə real dünyanın hadisələrini mümkün qədər real şəkildə canlandırmağa kömək edən etnonimlər və onların törəmələri mətnədə qiymətləndirmə modallığını ifadə etmək vasitəsi kimi çıxış edir.

Emosional-stilistik funksiya onun törəmələrinin etnoniminin müəllifin hisslərini ifadə etmək və ya təsvir olunana emosional münasibət formalaşdırmaq qabiliyyətində özünü göstərir, yəni etnonimlər və onların törəmələri müəllif tərəfindən qəhrəmanların hərəkətlərinə qiymət vermək üçün istifadə edilir. Burada təhlil edilən aktın və ya onun motivinin müəyyən sosial əxlaq norma və tələblərinə uyğunluğu və ya uyğunsuzluğu nəzərə alınır. Dildə bu etik mühakimələr çox vaxt müqayisə və metaforalarla ifadə olunur. Müqayisələrin linqvistik ifadə vasitələri kimi ön sözlərin gətirdiyi müqayisəli ifadələrdir. Bəzi nümunələrə nəzər salaq: *“To a certain extent, he was involved in politics, as were other Russians of his ilk, and he was well aware of trouble brewing”* [80, s. 167].

Bu əsərin qəhrəmanının atası milliyyətçə rusdur. İnqilab zamanı o, Avropaya getməyi və bütün ailəsini özü ilə aparmağı bacarır. Lakin vətəninə uzaqda olduğu üçün o, mətdə *“as”* ön sözünün ardınca rus etnonimi ilə təmsil olunan bir çox digər rus mühacirləri kimi siyasətlə və xüsusən də Rusiyanın işləri ilə maraqlanmaqda davam edir. Digər bir nümunədə deyə bilərik: *“Fortunately, Valentin Kossikovsky had wisely moved money out of Russia in 1912. It ended up in England, where it was well invested by his banker brother-in-law. And so, unlike many other White Russian emigres who had fled to London and Paris, they were not destitute”* [80, s. 171]. Bu misalda *“unlike”* sözü insanın etnik qrupa uyğun gəlmədiyini göstərir.

Ambrose Filipə yazdığı məktubların birində əmisi oğlu Reyçeli təsvir edir və onun fikir və hisslərində əsl ingilis qadını olduğunu ortaya çıxarır. Etnonimlərdə qəhrəmanın düşdüyü vəziyyəti metaforik şəkildə təsvir edə bilir.

“The only difficulty with being tough on everyone was that they were all so damned polite, almost ritually so... It was Oriental in its complexity. Once we’d greeted each other, there was hardly any time left in the day to broach the subject of why reports weren’t being read and decisions not being made [81, s. 48-49].

“A year in the Merde” romanının baş qəhrəmanı Paul Uzst şirkətlərdən birinə ingilis yeməkləri və içkiləri təqdim edən kafelər şəbəkəsi açmağa kömək etmək üçün

Fransaya gəlir. Onun fransız köməkçiləri çox ləng və dəqiq olurlar. Paul həmkarları ilə ciddi şəkildə söhbət etmək istəyir. Amma hər dəfə o özündə danışmağa güc tapan kimi öz mehribanlığı ilə ona rüşvət verirlər və ciddi söhbət təxirə salınır. Bu vəziyyətdə “*Oriental*” etnonimi oxucuya Paul üçün mövcud vəziyyətin mürəkkəblik dərəcəsini anlamağa kömək edir.

Etnonimlər və onların törəmələri əsərdə təsvir olunan qəhrəmanlara və ya hadisələrə müəyyən qiymət verməkdə müəllifə yardımçı olmaqla yanaşı, həm də mətndə real-tarixi etibarlılıq funksiyasını da yerinə yetirir. Etnonimlər və onların törəmələri müəlliflər tərəfindən, birincisi, əsərin müəyyən hadisələrinin cərəyan etdiyi ərazini və ya yeri təsvir etmək üçün istifadə olunursa, ikincisi, əsərdəki personajların yaşayış mühitini, yəni hava şəraitinin vəziyyətini xarakterizə edə bilər. Əsərin müəllifi qəhrəmanın etnik mənsubiyyətini müəyyən etmək üçün etnonimdən istifadə edə bilər. Belə olan halda etnonim və ya onun törəməsi, bir qayda olaraq, predikativ mövqeyi tutur, lakin hər hansı əlaqədən məhrum olur, yəni leksəm kontekstdə özünün ilkin lüğət mənasını həyata keçirir. Mövzu ilə işarə arasındakı əlaqə “to be” feilinin formaları olacaqdır. Tipik bir dialoqa nəzər salaq: *Where do you come from? -I am English.* Dialoqun ikinci iştirakçısı bu halda yalnız öz etnik mənsubiyyətini bildirir, lakin etnonimə əlavə mənalar əlavə etmir. Baxmayaraq ki, “*English*” etnoniminin birinci natiqdə onun eşitdiyi cavaba reaksiya olacaq bir sıra stereotiplərə səbəb ola biləcəyini inkar etmək olmaz.

Çox vaxt isə müəlliflər əsərin müəyyən hadisələrin baş verdiyi məkanı bildirmək üçün etnonimlərdən istifadə edirlər. Bədii ədəbiyyatdan belə bir nümunə gətirmək olar. Məsələn, “*The room had a contemporary Asian-fusion feel, with brownish-red window treatments edged in a tasteful fringe, and silk cushions, and Tag dynasty horses and warriors arranged on a shelf across the wall. The room opened out onto an enormous terrace with perfectly trimmed topiary in huge terracotta pots, and more Asian statuary* [80, s. 160].

Bu vəziyyətdə, əsərin qəhrəmanının bir dəfə düşdüyü bir otaq təsvir edilmişdir. Pərdələr, divan yastıqları, rəflərdə duran heykəlciklər, çiçək qabları, eləcə də otağın

bəzədildiyi ümumi rəng sxemi kimi fərdi interyer detalları qəhrəmanda xüsusi assosiasiyalar yaradır. Otaq özünün Şərq interyeri ilə heyran edir bu isə “Asian fusion feel” ifadəsi ilə ifadə olunur.

Etnonimlər və onların törəmələri yalnız daxili məkanı təsvir etmək üçün deyil, həm də həmin ərazi üçün xarakterik olan hava şəraitini xarakterizə etmək üçün istifadə olunur, çünki ətraf təbiət bu ərazidə yaşayan insanların ruhunun təəcəssümüdür. Belə bir misala baxaq. *It was airy and light because of its many windows, yet it had a cosiness due to the stone fireplace, an unusual addition in a conservatory, but necessary because of the cold Scottish weather in winter* [80, s. 62]. Beləliklə, bu nümunədə Şotlandiyada qışda hava şəraitini xarakterizə etmək üçün etnonimik Scottish sifətindən istifadə edilmişdir. Eyni zamanda, etnonimik sifət soyuq mənasını verən “cold” sifəti ilə ehtiva olunur. Həm də dolayısı ilə “fireplace” adı ilə də ifadə olunur buna səbəb isə Şotlandiyada evlərin olduqca soyuq olması və “fireplace” sözünün vacibliyidir.

Bu fəsildən belə nəticəyə gəlmək olar ki, ingilis dilinin etnonimləri zəngin törəmə imkanlarına malikdir. Nominasiyanın tam leksik paradıqması bütün etnonimlərə xas deyil. Törəmələrin semantikasi kifayət qədər zəngindir. Məna artımları ən çox etnonimik feillər, abstrakt semantikanın isimləri və zərflər üçün xarakterikdir.

Xüsusi adlar və ümumi isimlər arasındakı sərhəd leksika sinfinə istinad edərək, cümlədə həm müəyyənədicisi, həm də predikativ adlar kimi çıxış edir. Etnonim əksər hallarda predikat ad kimi təzahür etməyə meyillidir, o müvafiq etnos haqqında düşündüyümüzü təsvir edir. Predikat adı kimi çıxış edən etnonim cümlədə predikativin, hərəkətin tərifini və ya vəziyyətinin sintaktik mövqeyini tutmağa çalışır, çünki məhz bu mövqələrdə adın mövzusu yox, xarakterik mahiyyəti profillənir. Etnonim və ya onun törəmələri isə etnik stereotipdən başqa bir şey olmayan, insanın şüurunda müəyyən psixi konstruksiya ilə formalaşan dünya haqqında qondarma biliyi aktuallaşdırır.

Etnonimlər həm şifahi nitqdə, həm də müxtəlif janrlı mətnlərdə rast gəlinir və mətn məkanını təşkil edir. Etnonimlərin həm də nominativ funksiyanı yerinə yetirdiyini iddia etmək olar. Bu əsas funksiyadan əlavə etnonimlər və onların törəmələri hərəkət və hərəkətlərin etik qiymətləndirilməsinin müəllif tərəfindən ifadəsi olan aksioloji funksiyanı həyata keçirə bilər. Etik qiymətləndirmələr, bir qayda olaraq, *like*, *as*, *unlike* kimi ön sözlərlə daxil edilən müqayisəli ifadələr vasitəsilə ifadə edilir. Emosional və üslub funksiyasından əlavə, etnonimlər çox vaxt informasiya funksiyasını yerinə yetirir, yəni müəllif müəyyən bir dövrün, ölkənin və s. ruhunu mümkün qədər real şəkildə canlandırmaq üçün etnonimlərdən və onların törəmələrindən istifadə olunur.

Etnonimlər və onların törəmələri həmçinin mətn məkanını təşkil edir. Mətni oxuduqdan sonra oxucuda adları müvafiq etnonim və ya onun törəməsi ilə təmsil olunan etnik qrup və ya etnik qruplar haqqında müəyyən stereotipik təsəvvür yaranır. Bu, etnonim və onun törəmələrində etnosun müəyyən xarakteristikasını və ya xüsusiyyətlərini əks etdirən semaların öz yerini tapdığı geniş implikasiya zonasının olması sayəsində mümkün olur. Nəticə etibarlı ilə, mətdə mövcud olan etnonimlərdə və onların törəmələrində implikasiya zonasının məzmununu təhlil edərək, müəyyən bir xalqın şüurunda etnos və ya etnik qruplara münasibətdə mövcud olan və müəyyən bir etnosda sabitləşən stereotipik obrazı yenidən qurmaq mümkün olur.

İkinci fəsildən görüldüyü kimi ingilis dilinin etnonimləri zəngin törəmə imkanları vardır. Törəmələrin semantikasi olduqca zəngindir. Həmçinin bu tədqiqat işində xüsusi etnonimlərdən də bəhs edilmişdir. Xüsusi adlarla ümumi isimlər arasındakı sərhəd lüğəti sinfinə aid olan etnonimlər cümlədə həm müəyyənədicisi, həm də predikat adlar kimi çıxış edir. Etnonimi identifikasiya edən ad bu və ya digər etnik qrupu mesajda daxil edən substantiv mənə daşıyır. Bu zaman o cümlə çərçivəsində subyekt və ya obyektin sintaktik mövqeyini tutmağa çalışır. Predikat adı kimi çıxış edən etnonim cümlədə predikatın sintaktik mövqeyini, hərəkət tərzinin tərifini və ya vəziyyətini almağa meyillidir, çünki məhz bu mövqələrdə adın subyekt deyil, indikativ mahiyyəti olur. Etnonim və ya onun törəmələri isə insanın şüurunda

formalaşan dünya haqqında qondarma biliyi etnik stereotipdən başqa bir şey olmayan müəyyən psixi kontekstdə aktuallaşır.

Bildiyimiz kimi etnonimlərə həm şifahi nitqdə həm də yazılı mətnlərdə rast gəlinir. Buna görə də demək olar ki, etnonimlər mənəyərətma funksiyasını yerinə yetirir. Mətni oxuduqdan sonra oxucuda adları müvafiq etnonim və ya onun törəməsi ilə təmsil olunan etnik qrup və ya etnik qruplar haqqında müəyyən stereotipik təsəvvür yaranır. Bu ona görə mümkün olur ki, etnonim və ya onun törəmələri geniş təsir zonasına malikdir, burada etnosun müəyyən xüsusiyyətlərini əks etdirən semalar tapılır. Ona görə də mətndə mövcud olan etnonimlərin və onların törəmələrinin implikasiya zonasının məzmununu təhlil etdikdən sonra müəyyən xalqın şüurunda etnos və ya etnosla bağlı mövcud olan və dildə sabitləşən stereotip obrazını yenidən qurmaq mümkün olur.

NƏTİCƏ

Bu tədqiqatın əsas məqsədi ingilis dilinin etnonimlərini müəyyən etmək, onların koqnitiv-diskursiv xüsusiyyətlərini sistemləşdirmək və etnik qruplar haqqında stereotipik fikirlərin ifadəsində rolunun müəyyənləşdirilməsi idi. Dissertasiya işi linqvistik hadisələrin təhlilinə koqnitiv-diskursiv yanaşma prinsipinə əsaslanır. Etnonimlərin və onların törəmələrinin semantikasının həm aktual dil planına dair bilikləri, həm də ensiklopedik bilikləri, yəni dünya və onun sakinləri haqqında bilikləri sözün semantikasının praqmatik zonasıdır və onun diskursiv davranışında əks olunur. Etnonimlərin və onların törəmələrinin yeri və rolunu müəyyən etmək dilin nominativ sistemini, eləcə də onların semantik quruluşunun xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, ilk növbədə, “etnonim” terminin özünün sərhədlərini müəyyən etmək, etnonimlərin dillərin nominativ vasitələrini doldurmaq qabiliyyətini müəyyən etmək lazım idi. İngilis dili dilin frazeoloji fondunda etnonimlərin rolunu müəyyən edir, onların davranış xüsusiyyətlərini ayrıca cümlə və mətn daxilində təhlil edir, həmçinin etnik stereotipi və ensiklopedik biliyin etnonim və onun törəmələrinin semantik strukturunda yerini müəyyənləşdirir. Həmçinin bu tədqiqat işində etnonimlərin və onların törəmələrinin semantik quruluşunun təhlili aparılmışdır. Bu təhlil isə bir sıra ümumiləşdirici nəticələr çıxarmağa imkan vermişdir.

1. Etnonimlər arasında etnosun ilkin nominasiyasının məhsulu olan özəl etnonimləri və etnosun ikinci dərəcəli nominasiyanın məhsulu olan etnonim-ləqəbləri ayırmaq olar. Əksər etnonimlər isə metaforik və metonimik modellərə görə formalaşır, metonimik model isə daha çox rast gəlinir.

2. Etnonimlərin leksik mənasının təzahürü də semantik xüsusiyyətlərin strukturlaşdırılmış məcmusu ilə təmsil olunur. Lakin intensiyasının əlamətlərindən fərqli olaraq, implikasiya zonası yeni xüsusiyyətlərlə doldurula bilər. İmplikasiya əlamətləri sözün informasiya, aksioloji aurasını təşkil edir. Bu zonada etnik qrupun onu digərlərindən fərqləndirən, ondakı xüsusi, parlaq və nəzərə çarpan bir şeyi

vurğulayan əlamətləri sabitdir. Bu xüsusiyyətlərin məcmusu müəyyən bir xalqın nümayəndələrinin psixoloji xüsusiyyətləri və davranışları haqqında sadələşdirilmiş biliyi əks etdirən, özünün və ya başqasının etnik icmasının sxematik təsviri kimi başa düşülən etnik stereotipin məzmununu təşkil edir.

3. Etnostereotiplərin məzmununda müəyyən bir xalqın xarici nümayəndələri, onun tarixi keçmişi, həyat tərzini xüsusiyyətləri və periferiyası haqqında, müəyyən insanların əxlaqi və kommunikativ keyfiyyətləri ilə bağlı bir sıra nisbətən sabit mühakimələri fərqləndirmək olar.

4. Etnonimin leksik mənasının implikativ zonasını təşkil edən əlamətlər, bir qayda olaraq, lüğət daxilində öz əksini tapmır, yalnız kontekst daxilində yenilənir. Etnonimlərin törəmə təhlili göstərdiyi kimi, onların əhəmiyyətli törəmə potensialı vardır. Onların törəmələri qismən şifahi baxımdan heterojendir və nominasiyaların tam paradigmasının bütün səviyyələrini tutmağa meyillidir. Lakin nominasiyanın tam paradigması bütün etnonimlərə xas deyil. İngilis dilinin etnonimiyası sahəsində söz yaratmanın ən preduktiv üsulları affiksasiyadır.

Etnonimlərə törəmələrin semantik strukturunda da geniş rast gəlinir. Məna artımı ən çox etnonimik feillərə, mücərrəd semantikaya aid isimlərə, həmçinin bəzi zərflərə xasdır.

5. Etnonimlərin cümlədəki sintaktik davranışının təhlili göstərdi ki, etnonimin cümlədəki mövqeyi ilə onun aktuallaşdırdığı məna xarakteri arasında müəyyən əlaqə vardır. Etnonim yalnız lüğət mənasını dərk edərək, subyekt və ya obyektin sintaktik mövqeyini tutmağa meyillidir. Kontekstdə predikat ad kimi çıxış edən etnonim indikativ mənasını aktuallaşdırmağa meyillidir. Sözü indikativ mənasını həyata keçirmək üçün ən rahat sintaktik mövqələr predikatın mövqələri, tərifi və hərəkət tərzinin vəziyyətidir.

6. Etnonimlərin ən dolğun semantik xüsusiyyətləri və etnik stereotiplərin məzmununun yenilənməsində rolu mətndə üzə çıxarılır ki, onların daxilində etnonimlər bir sıra funksiyaları yerinə yetirir: nominativ, informasiya və aksioloji. Bu

məsələnin sonrakı inkişafı müxtəlif janrlı mətnlərdə, məsələn, lətifələrdə, folklor mətnlərində, qəzet nəşrlərində və s.-də etnonimlərin fəaliyyət göstərməsinin öyrənilməsi istiqamətində gedə bilər.

Son olaraq demək olar ki, etnonimlər müasir dilçilikdə öz aktuallığını qoruyur və mütəxəssislər tərəfindən araşdırılır. Etnonimlər lüğətlərin xüsusi kateqoriyasını təşkil edir və ayrıca sahə kimi araşdırılır. Etnonimlərin semantik və struktur quruluşu da ayrıca tədqiq olunur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. Qurbanov, A.M. Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. I cild (2 cilddə). Bakı, 2019. 280 səh.
2. Mirzəyeva, A.A. Böyük Britaniyanın etnonimləri // Filologiya Məsələləri, №7, Bakı: Elm və təhsil,- 2020.- 145-150 səh.
3. Mirzəyeva, A.A. Metaforik etnonimlər // Seyid Əzim Şirvaninin 185 illik yubileyinə həsr olunmuş VII Beynəlxalq Elmi Konfrans “Şəxsiyyət və cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqəsi problemləri”, 25 Sentyabr 2020, Ardahan: Elger,-2020.- 97-103 səh.
4. Mirzəyeva, A.A. İngilis etnonimlərinin təsnifatı // Əlyazmalar yanmır. Bakı: AMEA M.F. ad. Əlyazmalar İnstitutu, №2,- 2021.- 107-111 səh.

Rus dilində:

5. Агеева, Р.А. О таксономических единицах в этнонимике и типах экзоэтнонимов / Р.А. // Этническое и языковое самосознание: материалы конференции: Москва, 13-15 дек. 1995 г./ отв. Ред. В.П.Нерознак.-М.: Ин-т народов России, 1995.-С.5-6
6. Алефиренко. Н.Ф. Спорные проблемы семантики / Н.Ф. Алефиренко.-М.: Гнозис. 2005.-326 с.
7. Апанасенко, Э.Г. Россия-Восток-Запад в зеркале русских этнонимов : дис. ...канд.филол. н. / Э.Г.Апанасенко.- Владивосток, 2009.-257 с.
8. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян.- М.: Наука, 1974.- 367 с.
9. Арнольд. И.В. Лексикология современного английского языка : учеб. пособие / И.В.Арнольд.- 2-е изд., перераб.-М.:ФЛИНТА : Наука, 2012.-376 с.

10. Арнольд, И.В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования: учеб. пособие / И.В. Арнольд.- Л.: Просвещение: Ленинградское отделение, 1981.-295 с.
11. Арнольд. И.В. Семантическая структура слова в английском языке и методика ее исследования: на материале имени существительного / И.В.Арнольд.- Л.: Просвещение. 1966.- 191 с.
12. Арутюнова,Н.Д. Лингвистические проблемы референции / Н.Д. Арутюнова // Логика и лингвистика (Проблемы референции) / Новое в зарубежной лингвистике.- М.: Радуга, 1982.- Вып.13.- 5-40 с.
13. Бабина, Л.В. Когнитивные основы вторичных явлений в языке и речи / Л.В. Бабина.-Тамбов- Москва: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2003. -264 с.
14. Бахтин 1979- Бахтин, М.М.Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин.- М.: Искусство, 1979.- 424 с.
15. Березович, Е.Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования / Е.Л. Березович.- М.: Индрик, 2007.-600 с.
16. Беляевская, Е.Г. Семантика слова: учеб. пособ. / Е.Г. Беляевская.-М. : Высшая школа , 1987.-126 с.
17. Блох, М.Я. Теоретические основы грамматики : учеб. пособие / М.Я.Блох.- М.: Высшая школа, 1986.-159 с.
18. Богомягкова, Е.В. Этнонимы современного немецкого языка: дис..канд. филол.н. / Е.В. Березович. -Сиб., 2005. -222 с.
19. Болдырев, Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии: учеб. пособ. / Н.Н. Болдырев.- Тамбов: Изд-во Тамбовского университета, 2000.-123 с.
20. Брагина, Л.М. в сборнике Культура Возрождения. Энциклопедия, место издания Росспзн, Москва, том 1, 2007.- 742 с.

21. Бромлей, Ю.В. Современные этнические процессы в СССР / Ю.В. Бромлей, В.И. Козлов, Т.А. Жданко и др.- М. : Наука, 1978.- 562 с.
22. Гельбух, А.Ф. Сравнительный анализ имен семантического поля <<невзрослый>> в русском, английском и испанском / А.Ф. Гельбух, О.Г. Сидоров, И.А. Большаков, П. Кассиди, С. Галисия-Аро // Труды Международного семинара Диалог 2000 по компьютерной лингвистике и ее приложениям.- Режим доступа: www.dialog-21.ru
23. Герд, А.С. Введение в этнолингвистику. Курс лекций и хрестоматия.-2-е изд., исправл. - СПб..Изд-во С-Петерб.ун-та, 2005.-457 с.
24. Ильиш, Б.А. История английского языка: учебн. пособ. / Б.А. Ильиш.- М. : Высшая школа, 1968.- 420 с.
25. Кобозева, И.М. Лингвистическая семантика: учебник / И.М. Кобозева.- М. : КомКнига, 2007.-352 с.
26. Ковалев, Г.ф. Этнос и имя : цикл ст. / Г.Ф. Ковалев.- Воронеж : Воронеж, гос. Ун-т, 2003.- 234 с.
27. Крюков, М.В. Эволюция этнического самосознания и проблема этногенеза / М.В. Крюков // Расы и народы: Современные этнические и расовые проблемы / редкол. И.Р. Григулевич (отв. Ред) и др.- М.: Наука, 1976.- 42-63 с.
28. Лакофф, Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон / под ред. А.Н. Баранова; пер. с англ. А.Н Баранова и А.В. Морозовой.- М. : Издательство ЖИ, 2008.- 256 с.
29. Логинов, К.К. Этнографические зоны и этнические границы в Карелии // Границы и контактные зоны в истории и культуре Карелии и сопредельных регионов / ред. О.П. Илюха и др.- Петрозаводск: Карнц РАН, 2008.- 90-103 с.
30. Ляшенко, И.В.Языковая сущность и прагматические функции этнических прозвищ: на материале английского языка: дис. ...канд. филол. н. / И.В. Ляшенко.- Пятигорск, 2003.-207 с.

31. Маслова, В.А. Лингвокультурология: учеб. пособ. / В.А.Маслова.- М.: Academia,2001,- 202 с.
32. Мучкина, Е.С.Реализация метонимического переноса по типу <<частьцелое>> в сфере этнонимии / Е.С. Мучкина // Актуальные проблемы современной лингвистики : материалы Всероссийской Интернет-конференции.- Красноярск: Краснояр. гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева, 2010в.-70-75 с.
33. Нерознак, В.П. Этнонимика / В.П Нерознак // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева.- М.: Советская энциклопедия, 1990.- 598-599 с.
34. Никитин, М.В. Курс лингвистической семантики: учеб. пособ. / М.В. Никитин.- СПб. : Научный центр проблем диалога, 1996.-760 с.
35. Никонов, В.А. Этнонимия / В.А. Никонов// Этнонимы.-М. : Наука, 1970.- 5-33 с.
36. Покровская М.Е. Системно-функциональный анализ лексических средств номинации в этнонимике : на материале английского языка: автореф. дис. ...канд. филол.н. / М.Е. Покровская.- Москва, 2009.- 17 с.
37. Плунгян, В.А. “ С.чисто русской аккуратностью...” : (К вопросу об отражении некоторых стереотипов в языке) / В.А.Плунгян, Е.В. Рахилина // Московский лингвистический журнал. Москва, 1996.- Т.2. – 340-351 с.
38. Рыбаков, Е.С. К вопросу об этническом феномене / Е.С Рыбаков // Мониторинг общественного мнени: экономические и социальные перемены / Открытое акционерное общество «Всероссийский центр изучения общественного мнени».- 2012.- 147-156 с.
39. Рябина, Д.А. Словообразовательные потенции английских этнонимов / Д.А. Рябина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена / гл. ред. В.В. Лаггтев.- СПб.: Изд-во Российского гос. пед. ун-та им. А.И. Герцена.-2008.-№58. 270-273 с.

40. Рябцева, Н.К. Язык и естественный интеллект / Н.К. Рябцева. М.: Academia, 2005.-640 с.
41. Садохин, А.П. Этнология / А. П. Садохин, Т.Г. Грушевицкая. - М.: Издательский центр «Академия», 2003.- 320 с.
42. Садохин, А.П. Грушевицкая, Т.Г. Этнология.- М.: Академия,2000.- 304 с.
43. Сироткина, Т.А. Языковая репрезентация категории этничности в русской лингвокультуре (на материале этнонимии Пермского край): дис. ... д-ра филол. наук.- Волгоград, 2012.-331 с.
44. Сироткина, Т.А. Актуальные проблемы современной этнонимии / Т.А. Сироткина // Вестник пермского университета. Российская и зарубежная филология.- Пермь, 2011.- Вып. 4(16).- 53-59 с.
45. Сироткина, Т.А. К вопросу о когнитивной категории этничности / Т.А. Сироткина // Вопросы когнитивной лингвистики.- 2009.-47-53 с.
46. Сироткина, Т.А. Категория этничности в русском языке (на материале этнонимии Пермского края) / Т.А. Сироткина. Пермь: Перм. гос. пед. ун-т., 2007.-216 с.
47. Сироткина, Т.А. Функции этнонимов в художественном тексте / Т.А. Сироткина // Художественный текст: варианты интерпретации: труды XI Всероссийской научно-практической конференции.: в 2-х ч. Ч.2 / отв. Ред. В.А.Акимов.- Бийск:Бийский пед. гос. ун-т им. В.М.Шукшина, 2006.- 193-197 с.
48. Скворцов, Н.Г. Этноность. Национальные движения. Социальная практика / Н.Г. Скворцов.- СПб: ТОО ТК «Петрополис», 1995.-329 с.
49. Смирницкий, А.И. Древнеанглийский язык / А.И. Смирницкий.- М. : МГУ, 1998.-319 с.
50. Современный английский язык (слово и предложение): учеб.-метод. пособие /С.К. Воронова и др.- Иркутск: Иркутский гос. лингв. ун-т, 1997.-409 с.

51. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская.- М.: Наука, 1973.-366 с.
52. Суприн, В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал.- Волгоград: Перемена, 2000.- 172 с.
53. Супрун, В.И. Семантическая и словообразовательная структура славянских этнонимов : автореф. дис... канд. Филол. и. / В.И. Супрун.- Л, 1976.- 19 с.
54. Тавадов, Г.Т. Этнология : учебник для вузов / Г.Т. Тавадов.- М. : Проект, 2004.- 352 с.
55. Телия, В.Н. Вторичная номинация и ее виды / В.Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований / отв. ред. Б.А. Серебренников, А.А. Уфимцева.- М.: Наука, 1977.- 129-222 с.
56. Тишков В.А. Этнос или этничность? // Этнология и политика. Научная публицистика.М.:Наука,2001.- 430 с.
57. Фрост, С.Г. Лингвокультурологический аспект исследования коннотаций: на примере коннотаций существительных тематической группы “семья”: автореф. дис. ...канд. филол. н. / С.Г.Фрост.- Челябинск, 2006.-19 с.
58. Шапошников, В.Н. Историческая этнонимика: учеб. пособ. / В.Н. Шапошников.- СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 1992.- 125 с.
59. Шаховский, В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В.И. Шаховский.- М. : Издательство ЛКИ, 2008.- 208 с.
60. Шен, Д.А. Этноним в лексико-семантическом пространстве английского языка : дис. ..канд. филол.н. / Д.А. Шен.-Нижний Новгород, 2009.- 160 с.

İngilis dilində:

61. Allport, G.W. The nature of prejudice / G.W.Allport.- Cambridge, M.A.Perseus Books, 1954.- 537 p.

62. Allport, G.W. *Personality : A psychological interpretation*. New York: Holt, 1937, 616 p.
63. Argenter, J.A. Cultural identity and heteroglossia. *Estudios de Sociolinguística*, 2000.- 27-39
64. Biebuyck, D.P. Kelliher, S, & McRae, L. *African Ethnonyms: Index to art producing peoples of Africa*. New York: G.K. Hall, 1996.- 378 p.
65. Bradley, I.C. *Believing in Britain: the spiritual identity of “Britishness”* / I.C. Bradley.- London: I.B. Tauris, 2007.- 248 p.
66. Carter, A.A. Nicknames and minority groups / *Phylon*, 1944.- 241-245 p.
67. Erdmann, A. *Über die Heimat und den Namen der Angeln* / A. Erdmann.- Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1890.- 118 p.
68. Fauconnier, G. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind’s Hidden Complexities* / G. Fauconnier, M. Turner.- New York: Basic Books, 2002.- 464 p.
69. Fauconnier, G. *Mental Spaces: aspects of meaning construction in natural language* / G. Fauconnier.- Cambridge: Cambridge University Press, 1994.- 190 p.
70. Fauconnier, G. *Mappings in Thought and Language* / G. Fauconnier.- Cambridge: Cambridge University Press, 1997.- 205 p.
71. Fauconnier, G. *Metonymy and Conceptual Integration* / G. Fauconnier, M. Turner // *Metonymy in Language and Thought* / edited by Klaus-Uwe Panther and Gunter Radden.- Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999.- 423 p.
72. Gulliver, P.H. Land shortage, social change, and social conflict in East Africa. *Journal of Conflict Resolution*, 1961, 16-26 p.
73. Marcin Kudła. *A study of Attributive Ethnonyms in the history of English with special reference to Foodesmy* / Institute of English Philology, 2015.- 306 p.
74. Proschan, F. “We are all Kmhmu, just the same” : Ethnonyms, ethnic identities and ethnic groups. *American Ethnologist*, 1997.- 91-113 p.

75. Juan Luis Garcia Alonso, Celtic and Other Languages in Ancient Europe, Salamanca, Spain, 2008.- 232
76. Larson, P.M. Desperately seeking “the Merina” : Reading ethnonyms and their semantic fields in African identity histories. Journal of Southern African studies, 1996.- 541-560 p.
77. Langenfelt, G. On the origin of tribal names / G. Langenfelt // Anthropos / Wien: Ymer, 1919.- Т. XIV/XV.- 295-313 p.
78. Tuite. K. The declension of ethnonyms in English / K. Tuite // Proceedings of the 21 st annual meeting of the Berkeley Linguistics Society (BLS 21), 1995.- 491-502p.
79. Williams, J.M. Origins of the English Language. A Social and Linguistic History / J.M. Williams.- New York: Free Press, 1975.- 422 p.

Bədii ədəbiyyat:

80. Bradford B.T. Three Weeks in Paris / B.T. Bradford.- London: HarperCollinsPublishers, 2009.- 464 p.
81. Clarke S. Dial M for Merde / S. Clarke.- London: Black Swan, 2008.- 317 p.
82. Grant. L. Still Here / L.Grant.- London: Virago, 2010.- 375 p.

Lügətlər:

83. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина / под. Общ. Ред. Е.С. Кубряковой.- М.: Филол. фак. МГУ, 1997.-245 с.
84. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.И. Ярцева,- М. : Сов. Энциклопедия, 1990.-685 с.

İnternet resursları:

85. АBBYU Lingvo X3 : англо-русский электронный словарь.- Москва: АBBYU Software, 2008.- 1329 p.

86. BBC news 2014,

[https:// www.bbc.co.uk/history/ancient/british_prehistory/iron_01.shtml](https://www.bbc.co.uk/history/ancient/british_prehistory/iron_01.shtml)

87. Online Etymology Dictionary.- Mode of access: [http:// www.etymonline.com /](http://www.etymonline.com/)

88. The Free Dictionary.com.- Mode of access: [http: // www.thefreedictionary.com/](http://www.thefreedictionary.com/)

89. The Oxford English Dictionary.- Mode of access: <http://http://www.oed.com/>

90. Urban Dictionary.- Mode of Access: [http://www.urbandictionary.com /](http://www.urbandictionary.com/)

91. wikipedia.org/wiki/English_people.

92. wordsimilarity.com/en/ethnonym.